

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Gorzów Wielkopolski, dnia 16 marca 2026 r.

Poz. 547

Podpisany przez:

Anna Zacharia; LUW

Data: 16.03.2026 15:39:52

UCHWAŁA NR XXI.153.2026 RADY POWIATU ZIELONOGÓRSKIEGO

z dnia 12 lutego 2026 r.

w sprawie przyjęcia „Programu opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029”

Na podstawie art. 12pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1684) oraz art. 87 ust. 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.) **uchwała się, co następuje:**

§ 1. Przyjmuje się „Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Staroście Zielonogórskiemu.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady
Powiatu Zielonogórskiego

Jacek Gębicki

Załącznik do Uchwały Nr XXI.153.2026 Rady
Powiatu Zielonogórskiego
z dnia 12.02.2026

**Program opieki nad zabytkami
Powiatu Zielonogórskiego
na lata 2026-2029**

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Spis treści

1.	Wprowadzenie.....	3
2.	Podstawa prawna opracowania Programu opieki nad zabytkami powiatu zielonogórskiego na lata 2026-2029.....	4
3.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	6
4.1.	Najważniejsze cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	6
4.2.	Relacje Programu opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	9
5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	16
5.1.	Relacje Programu opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu oraz innymi dokumentami	16
5.2.	Zabytki objęte ustawowymi formami ochrony zabytków.....	22
5.3.	Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	24
6.	Charakterystyka zasobu.....	25
6.1.	Położenie oraz zarys historii obszaru powiatu.	25
6.2.	Krajobraz kulturowy	26
6.3.	Szlaki kulturowe	32
6.4.	Zabytki nieruchome	32
6.5.	Zabytki ruchome	77
6.6.	Zabytki archeologiczne	80
6.7.	Dziedzictwo niematerialne	81
6.8.	Muzea i Izby Pamięci	85
7.	Ocena stanu zachowania zasobu. Analiza SWOT (szans i zagrożeń)	87
8.	Założenia programowe.....	92
9.	Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.	97
10.	Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	99
11.	Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	102
12.	Załączniki.....	108

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

1. Wprowadzenie

Program opieki nad zabytkami powiatu zielonogórskiego na lata 2026-2029 jest pierwszym tego typu dokumentem strategicznym dotyczącym inicjowania, wpierania i koordynowania działań z zakresu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego w granicach powiatu. Jego nadrzędnym celem jest określenie strategii i stworzenie ram dla realizacji zadań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, które będą realizowane w latach 2026-2029. Innymi słowy dokument ten stanowić ma podstawę dla efektywnego zarządzania dziedzictwem kulturowym na terenie powiatu. Stanowi tym samym jeden z podstawowych narzędzi do realizacji zadania własnego powiatu jakim jest ochrona zabytków. Jako dokument startowy, będzie więc niniejszy Program, stanowił punkt wyjścia dla programów konstruowanych na kolejne okresy czteroletnie, z konieczną modyfikacją, uwzględniającą zmieniające się uwarunkowania prawne, administracyjne oraz społeczno-gospodarcze. Dokument ten stanowi spisany zespół postulatów i przesłanek działania powiatu w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w odniesieniu do zasobu zabytkowego położonego w granicach powiatu zielonogórskiego. W założeniu program może być wykorzystywany przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska naukowe, regionalistów, właścicieli obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane dziedzictwem kulturowym.

Celem opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami jest określenie głównych zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami, w tym wskazanie sposobów realizacji stosownych działań organizacyjnych i finansowych, jak też upowszechnianie wiedzy o zabytkach, zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Działania te winny być ukierunkowane na poprawę stanu zachowania zabytków, ich rewitalizację oraz zwiększenie dostępności zabytków dla mieszkańców i turystów.

Głównym odbiorcą Programu jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami Programu mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy powiatu. Powiatowy program opieki nad zabytkami między innymi poprzez działania edukacyjne i społeczne, ma też wzbudzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej w celu wzmocnienia jej tożsamości kulturowej.

W okresie 2026-2029 Program realizowany będzie dostępnymi środkami organizacyjnymi oraz finansowymi. Stanowi on również uzupełnienie pozostałych dokumentów strategicznych powiatu, ponieważ traktuje dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych zasobów wpływających na postrzeganie powiatu zielonogórskiego jako obszaru atrakcyjnego pod względem turystycznym, a także społeczno-gospodarczym. Umiejętne zarządzanie zasobem kulturowo-historycznym, jego właściwe eksponowanie, udostępnianie, promowanie, angażowanie w tym celu nowoczesnych technologii może w znaczący sposób wpłynąć na rozwój społeczno-gospodarczy regionu.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

2. Podstawa prawna opracowania Programu opieki nad zabytkami powiatu zielonogórskiego na lata 2026-2029

Konieczność opracowania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami przez samorządy zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy Zarząd Powiatu sporządza program opieki nad zabytkami na okres 4 lat, który po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przyjmuje Rada Powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji sporządza się co 2 lata sprawozdanie, które następnie przedstawia się Radzie Powiatu. Szczegółowe cele programu opieki nad zabytkami zawarte są w art. 87 ust. 2 cytowanej wyżej ustawy i należą do nich:

- 1) *uchylony*
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Aktem prawa nadrzędnego w zakresie podejmowania prac ukierunkowanych na działania zmierzające do ochrony i opieki nad zabytkami jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Art. 5 konstytucji stanowi pośrednią podstawę ochrony dóbr kultury, w brzmieniu: *Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...) kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*. Art. 6 ust. 1 tego aktu prawnego mówi o tym, że - *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*. Art. 82 - *Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne*.

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest zadaniem własnym samorządów powiatowych co wynika z Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2024 r. Poz. 107, ze zm.). Zgodnie Art. 4. Powiat wykonuje określone

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie: 7) kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Podstawowym dokumentem regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292).

Ustawa reguluje pojęcia zabytku oraz ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określając politykę zarządzania zabytkami, w tym kompetencje organów ochrony zabytków, administracji rządowej i samorządowej, formy ewidencjonowania zabytków, finansowania ich opieki, etc. Art. 3 ustawy wprowadza pojęcie zabytku, za który uznaje „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. W art. 6 określone zostały różne formy zabytków. Wszystkie z nich podlegają ochronie bez względu na stan zachowania:

Do zadań wykonywanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków należy w szczególności:

- 1) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 2) sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 3) prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie,
- 4) wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych,
- 5) sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych,
- 6) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 7) opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów,
- 8) upowszechnianie wiedzy o zabytkach,
- 9) współpraca w sprawach ochrony zabytków z innymi organami administracji publicznej i podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego, o których mowa w art. 3 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 r. poz. 571 oraz z 2024 r. poz. 834).

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Inne uregulowania prawne dotyczące zabytków znajdują się także w następujących aktach prawa:

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (2024 r. poz. 1130, ze zm.);
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418);
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 r. poz. 647);
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478, ze zm.);
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1145);
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024 r. poz. 278);
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1491, ze zm.);
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2024 r. poz. 1112);
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393);
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. Poz. 164. ze zm.);
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. ustawa krajobrazowa (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, ze zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Najważniejsze cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2020 – uzupełnienie 2025

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r. z uzupełnieniem na lata 2004-2020 jest dokumentem strategicznym w zakresie polityki kulturalnej państwa. Zakres Strategii został podporządkowany głównie regionom, jako podstawowym jednostkom podziału terytorialnego. Celem strategicznym dokumentu jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. W strategii określono priorytety - m.in. zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe celem poprawy stanu zachowania zabytków, ich adaptację i rewitalizację.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020 przewidywało wdrażanie Strategii poprzez programy operacyjne. W obszarze ochrony zabytków kluczowe znaczenie ma program „**Dziedzictwo Kulturowe**”, realizowany w ramach

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

czterech priorytetów: 1) rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych, 2) rozwój instytucji muzealnych, 3) ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju, 4) ochrona zabytków archeologicznych. Podstawowym celem programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych.

Cele szczegółowe obejmują: poprawę stanu zachowania zabytków; kompleksową rewaloryzację obiektów wraz z ich adaptacją, także na cele inne niż kulturalne; zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa, w tym dziedzictwa archeologicznego; wzmocnienie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych produktów turystycznych; poprawę warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony i dokumentacji dziedzictwa; zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami, nielegalnym wywozem i na wypadek sytuacji kryzysowych; oraz szerokie udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą 2030 r.)

Strategia jest kluczowym, obowiązującym dokumentem średnio- i długookresowej polityki państwa, przyjętym przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 r. Stanowi aktualizację Strategii Rozwoju Kraju 2020. Strategia określa podstawowe uwarunkowania, cele oraz kierunki rozwoju kraju w wymiarach: społecznym, gospodarczym, regionalnym i przestrzennym, wyznaczając ramy realizacyjne w horyzoncie lat 2020 i 2030.

W obszarze dziedzictwa oraz ład przestrzennego Strategia wzmacnia sprawność gospodarki przestrzennej i procesów planistycznych, w tym realizację zasady wtórnego użytkowania przestrzeni w procesach inwestycyjnych, co sprzyja ochronie krajobrazu kulturowego i ogranicza presję na nowe tereny. Wśród projektów strategicznych przewidziano „digitalizację i rozwój kultury cyfrowej” – kontynuację działań w zakresie digitalizacji, bezpiecznego przechowywania i udostępniania zasobów muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych oraz zabytków, także z myślą o ich ponownym wykorzystywaniu. Digitalizacja jest traktowana jako nowoczesna forma konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami sporządzany jest na okres 4 lat, na podstawie art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków. Zgodnie z zapisami ww. ustawy *w krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa się cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji* (art. 85 ust. 1). Program ten jest głównym dokumentem strategicznym

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w państwie. Określa cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m. in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, zwiększenie zastosowania nowych technologii, edukację i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego, a także wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.: wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);

- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

4.2. Relacje Programu opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2025-2028

Dokument przyjęto Uchwałą nr XIV/214/25 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 13 października 2025 roku. Wojewódzki program opieki nad zabytkami stanowi element polityki samorządowej. Służyć ma podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania badań i prac z zakresu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego w granicach województwa lubuskiego.

Celem Programu opieki nad zabytkami na lata 2025-2028 jako dokumentu kontynuującego założenia z lat 2013-2016, 2017- 2020 oraz 2021-2024 jest w szczególności realizacja wizji określającej założenia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w tym pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, procesów rewitalizacji i rewitalizacji oraz optymalnego wykorzystania zasobów dziedzictwa województwa w celu kształtowania rozwoju gospodarczego i budowania tożsamości społeczeństwa, a także promocji województwa lubuskiego poprzez dziedzictwo kulturowe także w wymiarze transgranicznym.

Wizją programu na lata 2025-2028 jest *Wielokulturowe dziedzictwo województwa lubuskiego fundamentem tożsamości regionu rozwijającego się gospodarczo i turystycznie*, natomiast celem - *Zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla kształtowania tożsamości województwa lubuskiego*.

W programie tym zwrócono uwagę na konieczność podejmowania działań przeciwdziałających degradacji zabytków i zabezpieczających je przed aktami wandalizmu, szczególnie w odniesieniu do fortyfikacji, wśród których wymieniono Międzyrzecki Rejon Umocniony (którego południowy odcinek, dochodzący do Odry, znajduje się na terenie powiatu zielonogórskiego), jak również Pozycję Środkowej Odry. Podkreślono także potrzebę inwentaryzacji obiektów o cennych walorach historycznych i kulturowych w tym zwłaszcza obiektów fortyfikacji poniemieckich.

Według autorów programu podstawowymi produktami wizerunkowymi województwa lubuskiego w zakresie kulturowym powinny stać się „Wino i kuchnia” (wykorzystujące tradycje winiarskie i kulinarne regionu) oraz „Militaria i fortyfikacje” (wykorzystujące przede wszystkim obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, ale także innych obiektów militarnych i fortyfikacji z różnych epok). Ponadto produktem turystycznym

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

opartym przede wszystkim na walorach przyrodniczych regionu jest „Przygoda na wodzie”, oparta na turystyce wodnej. Zauważyć należy, że wszystkie ww. produkty wizerunkowe tj. enoturystykę, turystykę kulinarną, dziedzictwo militarne oraz turystykę wodną – odnajdujemy na terenie powiatu zielonogórskiego. Stanowią one istotny walor omawianego regionu, jak również bazę dla jego dalszego rozwoju.

Po raz kolejny zwrócono uwagę na potrzebę rozwoju działań na rzecz popierania inicjatyw kreujących budowanie lokalnej tożsamości i identyfikacji z dziedzictwem kulturowym w wymiarze instytucjonalnym i społecznym. Tożsamość ta powinna być budowana w oparciu o lokalne tradycje, historię, czy postaci związane z danym obszarem.

W celu realizacji wizji określono następujące cele priorytetowe:

- Cel priorytetowy 1 - Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem
- Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego
- Cel priorytetowy 3 - Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych
- Cel priorytetowy 4 - Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa
- Cel priorytetowy 5 - Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie
- Cel priorytetowy 6 - Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego.

W kontekście dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu zielonogórskiego, wśród wyznaczonych kierunków działań odnotować należy - dalszą identyfikację obiektów fortyfikacji poniemieckich, jak również wsparcie działań na rzecz rewitalizacji obiektów militarnych i fortyfikacji.

Strategia rozwoju województwa lubuskiego 2030

Przyjęta przez Sejmik Województwa Lubuskiego Uchwałą Nr XXVIII/397/21 z dnia 15 lutego 2021 r. Strategia rozwoju województwa lubuskiego 2030 jest dokumentem wyznaczającym strategiczne cele i kluczowe kierunki działań oraz przewidywane instrumenty ich realizacji w rozwoju województwa lubuskiego. Wyzwania rozwojowe naszego regionu przedstawione zostały w czterech obszarach: sfera społeczna, sfera gospodarcza, sfera przestrzenna oraz sfera zarządzania rozwojem regionu.

Charakterystyczną cechą regionu i jego silną stroną w kontekście zmian cywilizacyjnych XXI wieku jest zróżnicowana tożsamość kulturowa, wynikająca z osiedlenia się tutaj po II wojnie światowej ludzi o różnym pochodzeniu. Województwo lubuskie nale-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

ży do obszarów bogatych w zabytki, dlatego istnieje potrzeba ich stałego wsparcia oraz większego inwestowania w infrastrukturę kulturalną. Zauważono ponadto, potrzebę popularyzacji dziedzictwa kulturowego i efektywniejszego wykorzystania dziedzictwa w ramach rozwoju turystyki kulturowej.

Głównym celem wyznaczonym w *Strategii* jest *Inteligentne gospodarowanie potencjalami regionu dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, spójności społecznej i przestrzennej oraz wysokiej jakości życia mieszkańców*. Cel główny zostanie osiągnięty w wyniku realizacji celów strategicznych, uszczegółowionych przez cele operacyjne, dla których wyznaczono kierunki działań.

Zagadnienia dotyczące ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego zawarte są przykładowo w celu strategicznym 3 – integracja przestrzenna regionu, dla którego w jednym z celów operacyjnych - Rozwój funkcji metropolitalnych ośrodków wojewódzkich wraz z ich obszarami funkcjonalnymi, wskazano jako kierunek działań - przestrzeganie ładu urbanistycznego, estetyki przestrzeni publicznej i dbałość o zabytki.

Dla celu operacyjnego 1.6. *Rozwój potencjału turystycznego* wyznaczono m.in. następujące kierunki działań:

- promocja i rozwój markowych produktów turystycznych województwa,
- tworzenie warunków do rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej,
- poprawa stanu obecnej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej,
- promocja lubuskich podmiotów branży turystycznej,
- rozwój szlaków, tras turystycznych, budowa oraz integracja dróg/ścieżek rowerowych,
- kreowanie, wsparcie i realizacja działań z zakresu racjonalnego wykorzystywania i ochrony zasobów środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego.

Cel operacyjny 2.4. *Zapewnienie bogatej oferty kulturalnej oraz ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego* będzie realizowany m.in. poprzez:

- wspieranie ponadlokalnych przedsięwzięć kulturalnych realizowanych na obszarze województwa,
- poprawę dostępności do zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym wykorzystanie nowoczesnych technik gromadzenia, opracowywania i upowszechniania zbiorów,
- ochronę i promocję cennych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Dla celu operacyjnego 2.6. *Wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i poczucia tożsamości* wyznaczono m.in. następujące kierunki działań:

- działania na rzecz kształtowania świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców,
- wykorzystywanie potencjału kulturowego i lokalnych tożsamości w rozwoju regionalnym,
- promocja lubuskiego dorobku kulturalnego, naukowego, społecznego,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

- popularyzacja historii Ziemi Lubuskiej.

Dla celu operacyjnego 3.7. *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich* sformułowano m.in. następujące kierunki działań:

- wzmacnianie centrów aktywności społecznej i kulturalnej na terenach wiejskich,
- odnowa i rewitalizacja wsi i małych miast,
- ochrona dziedzictwa i krajobrazu wiejskiego.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego jest dokumentem uchwalanym przez Sejmik Województwa Lubuskiego, określającym politykę zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa. Wraz ze strategią rozwoju województwa stanowi on podstawę prowadzenia polityki rozwoju. Obowiązujący Plan przyjęty został Uchwałą Nr XLIV/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23 kwietnia 2018 r.

W Planie wskazano m.in. rozmieszczenie istniejących oraz planowanych elementów zagospodarowania przestrzennego w zakresie: sieci osadniczej, systemów transportowych, infrastruktury technicznej, ochrony środowiska, zasobów przyrodniczych, kulturowych, krajobrazu i uzdrowisk oraz ochrony przeciwpowodziowej.

Zagadnienia związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego poruszane są wielokrotnie w Planie, m.in. w rozdz. VIII. „Uwarunkowania wewnętrzne rozwoju przestrzennego”, pkt 3. „Strefa kulturowa i turystyka” przedstawiono zestawienie ilościowe zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków, charakterystykę i ocenę zachowania najcenniejszych zabytków na terenie województwa lubuskiego.

Ponadto w rozdz. XII. „Kierunki polityki i zagospodarowania przestrzennego”, pkt 4. „Ochrona dziedzictwa kulturowego i turystyka” określono pięć kierunków odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego, którym przyporządkowano określone działania:

Kierunek 1 Zachowanie i ochrona obiektów zabytkowych

- Konserwacja i rewaloryzacja obiektów zabytkowych;
- Podejmowanie działań przeciwdziałających degradacji zabytków, w tym archeologicznych; - Nadawanie nowych funkcji użytkowych obiektom zabytkowym z zachowaniem ich wartości architektonicznych i historycznych;
- Ochrona przed zabudową i eksponowanie miejsc pamięci narodowej;
- Stała inwentaryzacja obiektów o cennych walorach historycznych i kulturowych oraz sukcesywna aktualizacja ewidencji i rejestru zabytków;

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

- Rozpoznanie i utworzenie listy dóbr kultury współczesnej województwa oraz objęcie ich ochroną;
- Sporządzanie i realizacja lokalnych programów opieki nad zabytkami;
- Objęcie obiektów zabytkowych właściwą ochroną w miejscowych planach zagospodarowania;
- Wspieranie tworzenia parków kulturowych, ustanawiania pomników historii oraz dążenia do wpisu najcenniejszych zabytków na listę UNESCO;
- Rozwój i wykorzystanie potencjału środowiska naukowego w zakresie problematyki opieki nad zabytkami;
- Tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej i transgranicznej w zakresie zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego.

Kierunek 2 Kreowanie i ochrona spójnego oraz harmonijnego krajobrazu kulturowego

- Zachowanie historycznie ukształtowanych układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych;
- Kształtowanie krajobrazu kulturowego w oparciu o zasady ładu przestrzennego;
- Odpowiednie wyeksponowanie obiektów zabytkowych i walorów krajobrazowych oraz harmonijne kształtowanie pola ekspozycji zabytku;
- Zachowanie charakterystycznych cech tradycyjnego budownictwa.

Kierunek 3 Efektywne wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim na cele turystyczne

- Adaptacja obiektów zabytkowych oraz ich otoczenia przede wszystkim na cele turystyczne i kulturalne;
- Udostępnianie zabytkowych obiektów i miejsc w systemie kulturowych szlaków tematycznych;
- Rozbudowa i wzbogacanie istniejących szlaków kulturowych;
- Integracja powiązań obiektów szlaków kulturowych ze szlakami turystycznymi różnych typów i rodzajów;
- Popularyzacja oraz wspieranie organizacji imprez kulturowych;
- Budowa spójnego i atrakcyjnego wizerunku oraz marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego;
- Promocja potencjału turystycznego województwa w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym;
- Integrowanie instytucji i inicjatyw kulturowych w województwie oraz tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej i transgranicznej w zakresie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego;
- Rozbudowa oferty muzeów, wykorzystującej atrakcyjne formy przekazu;
- Rozbudowa sieci ośrodków informacji turystycznej w zakresie ilościowym i jakościowym
- Rozbudowa związanej z dziedzictwem kulturowym infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej, poprawa zaplecza technicznego turystyki oraz dostępności komunikacyjnej.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Kierunek 4 Kształtowanie tożsamości kulturowej

- Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości kulturowej lokalnych społeczności oraz tożsamości kulturowej całego regionu;
- Wspieranie działań mających na celu zwiększenie świadomości społecznej w zakresie znaczenia dziedzictwa kulturowego;
- Poprawa dostępu do wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym przy wykorzystaniu technologii cyfrowych;
- Zwiększenie dostępności wysokiej jakości oferty kulturalnej;
- Rozwijanie działań wspierających aktywny udział mieszkańców w życiu kulturalnym;
- Wzmocnienie tożsamości poprzez budowanie wspólnej marki regionu opartej na elementach dziedzictwa kulturowego.

Kierunek 5 Kompleksowa rewitalizacja obszarów zdegradowanych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zabytkowych

- Sporządzanie Programów rewitalizacji obszarów zdegradowanych;
- Rewitalizacja zdegradowanej zabudowy, w tym zasobów mieszkaniowych;
- Odnowa terenów zieleni;
- Kształtowanie przestrzeni publicznych;
- Realizacja działań na rzecz społeczności lokalnej, w tym zatrudnienia, podnoszenia kwalifikacji, poszerzenia aktywności społecznej, oferty edukacyjnej i kulturalnej, oferty spędzania wolnego czasu oraz wspieranie osób niepełnosprawnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Ad.kierunku1-wodniesieniudozabytkówpołożonychwgranicachadministracyjnychpowiatu zielonogórskiego w Planie zwrócono uwagę na konieczność podejmowania działań przeciwdziałającychdegradacjizabytkówizabezpieczającychjeprzedaktamiwandalizmu, szczególnie w odniesieniu do fortyfikacji Pozycji Środkowej Odry. Zwrócono także uwagę na potrzebę inwentaryzacji obiektów o cennych walorach historycznych i kulturowych, w tym szczególnie na potrzebę identyfikacji obiektów fortyfikacji poniemieckich, w tym także Pozycji Środkowej Odry.

W odniesieniu do zabytków archeologicznych, które wskazano do objęcia szczególną ochroną, ze względu na ich ponadregionalną rangę wskazano średniowieczne grodzisko w Klenicy (gmina Bojadła).

Ponadto wśród zabytków wskazanych do objęcia szczególną ochroną, ze względu na posiadane wartości w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa wskazano m. in.:

- kościół farny w Babimoście,
- zespół pałacowo-parkowy w Zaborze,
- zespół pałacowo-folwarczny w Kargowej,
- zespół ruralistyczny Trzebiechowa,
- dwór w Świdnicy,
- założenie sanatoryjne wraz z elementami założeń ogrodowych w Trzebiechowie.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Ad. kierunku 2 – w odniesieniu do zabytków położonych na terenie powiatu zielonogórskiego wskazano cenne krajobrazy kulturowe, które powinny podlegać szczególnej ochronie, wśród których wymieniono park pałacowy w Zaborze. Zwrócono również uwagę na konieczność ochrony przed zabudową i konieczność wyeksponowania krajobrazów kulturowych szczególnych miejsc i wydarzeń historycznych m. in. obszaru Bitwy pod Kijami (gmina Sulechów) oraz terenu dawnego kombinatu DAG Alfred Nobel w Krzystkowicach (gmina Nowogród Bobrzański).

Ad. kierunku 3 – w odniesieniu do zabytków położonych na terenie powiatu zielonogórskiego zwrócono uwagę na konieczność rozwoju szlaków turystycznych, w tym Lubuskiego Szlaku Wina i Miodu (przebiegającego przez teren powiatu), jak również szlaków związanych z militariami i fortyfikacjami, w tym umocnieniami Pozycji Środkowej Odry. Zauważono, że pomocnym dla rozwoju turystyki byłoby powiązanie enoturystyki (turystyki związanej z winiarstwem) z turystyką kulinarną, jak również powiązanie szlaków wodnych z zabytkami zlokalizowanymi wzdłuż rzek. Ponadto wytypowano zabytki proponowane do szczególnego wykorzystania i promocji, o szczególnej atrakcyjności historycznej i artystycznej oraz o znaczeniu ponadregionalnym, m.in.:

- zespoły i obiekty rezydencjonalne w Bojadłach, Kargowej, Przytoku, Sulechowie (zamek), Trzebiechowie i Zaborze,
- obiekty architektury sakralnej – kościół drewniany w Klepsku, kościół w Babimocie, Nowogrodzie Bobrzańskim, Sulechowie,
- zabytki architektury obronnej – Pozycja Środkowej Odry, Kombinat DAG Alfreda Nobla w Krzystkowicach,
- miejsca pamięci i historycznych bitew – miejsce bitwy pod Kijami,
- zabytkowe budynki użyteczności publicznej – budynek dawnego sanatorium w Trzebiechowie,
- stanowiska archeologiczne – grodzisko średniowieczne w Klenicy,
- muzea i skanseny – Muzeum Wojskowe w Drzonowie, Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z siedzibą w Świdnicy,
- zabytki założen parkowych i ogrodowych – park w Zaborze,
- układy ruralistyczne – Trzebiechów.

Ad. kierunku 4 – brak bezpośrednich odniesień do zabytków położonych na terenie powiatu zielonogórskiego.

Ad. kierunku 5 – wśród obszarów zdegradowanych, wskazanych do rewitalizacji, wymieniono m. in. obszar miejski Kargowej.

Audyt krajobrazowy województwa lubuskiego

Audyt krajobrazowy województwa lubuskiego przyjęty został Uchwałą Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 28 października 2024 r. Sporządzony został na podstawie art. 38 a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r., poz. 1130).

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Dokument ten stanowi narzędzie do prowadzenia skutecznej polityki przestrzennej na obszarze województwa lubuskiego, mającej na celu ochronę, gospodarowanie i planowanie przestrzeni w aspekcie krajobrazowym, poprzez identyfikację wszystkich krajobrazów występujących na terenie województwa, ich charakterystykę i ocenę, prowadzącą do wyłonienia tych, które mają dla społeczności najwyższe wartości i dostarczają obiektywne dowody swojej rzeczywistej wyjątkowości (tzw. krajobrazy priorytetowe). W obrębie wyznaczonych krajobrazów priorytetowych wskazuje się także lokalne formy architektoniczne zabudowy.

W audycie wskazano wykaz obiektów, które powinny zostać objęte formami ochrony zabytków, takimi jak pomnik historii lub park kulturowy. W granicach powiatu zielonogórskiego znalazły się następujące rekomendacje obszarów proponowanych do objęcia ww. ochroną:

- miejscowość Nietków wraz z arboretum (gmina Czerwieńsk), jako park kulturowy,
- Arkadia łowców i zbieraczy w Wojnowie (gmina Babimost, gmina Kargowa), jako park kulturowy,
- Krzystkowice – Kombinat DAG Alfred Nobel (gmina Nowogród Bobrzański), jako park kulturowy,
- Pola bitwy pod Kijami (gmina Skąpe, gmina Sulechów), jako park kulturowy,
- Trzebiechów – zespół dawnego sanatorium z parkiem (gmina Trzebiechów) jako pomnik historii.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Programu opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu oraz innymi dokumentami

Strategia Rozwoju Powiatu Zielonogórskiego na lata 2023-2030 (zwana dalej Strategią) jest dokumentem określającym strategiczne cele rozwoju społeczno-gospodarczego w perspektywie długoterminowej. Stanowi fundament do właściwego zarządzania powiatem, do ubiegania się o środki zewnętrzne, w tym w szczególności pochodzące z Unii Europejskiej. Strategia określa misję i wizję rozwoju, cele strategiczne, cele operacyjne oraz działania strategiczne, przypisane do poszczególnych czterech obszarów strategicznych: (1) przestrzeń i środowisko oraz infrastruktura, (2) sfera społeczna, (3) sfera gospodarcza i (4) system zarządzania powiatem.

Strategia nie koncentruje się na zagadnieniach związanych z ochroną zabytków. Nie dostrzeżono potencjału tkwiącego w dziedzictwie kulturowym dla rozwoju powiatu, a zagadnienia powiązane z ochroną zabytków, nie są znacząco eksponowane w strategii. Zagadnienia dotyczące zabytków poruszane są w powiązaniu z turystyką, a także infrastrukturą. Przykładowo w celu strategicznym 2. Rozwój zrównoważonej i odpornej infrastruktury, wskazano cel operacyjny 2.3. Rozbudowa i modernizacja obiektów użyteczności publicznej, dla realizacji którego określono kierunki działania, wśród nich m.in. Renowację nieruchomości zabytków na terenie powiatu.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

W celu strategicznym 4. Sprawne funkcjonowanie gospodarki oraz lokalnego rynku pracy, określono cel operacyjny 4. Rozwój usług turystycznych w oparciu o zintegrowaną ofertę turystyczną powiatu. Dla realizacji celu określono kierunki działań powiązane z zagadnieniami dotyczącymi ochrony zabytków oraz promocją dziedzictwa kulturowego, tj.:

- 4.3.1. Wydawanie albumów i map turystycznych prezentujących potencjał przyrodniczy i kulturalny powiatu zielonogórskiego,
- 4.3.2. Poprawa i ochrona walorów środowiska przyrodniczego oraz stanu ruchomych i nieruchomych zabytków dziedzictwa kulturowego powiatu zielonogórskiego,
- 4.3.3. Promocja zintegrowanej oferty turystycznej powiatu w kraju i za granicą,
- 4.3.4. Przygotowanie zintegrowanego (sieciowego) produktu turystycznego powiatu optymalnie wykorzystującego potencjał kulturowy i przyrodniczy powiatu,
- 4.3.5. Szeroka promocja działań kulturalnych prowadzonych na terenie powiatu,
- 4.3.6. Organizowanie wydarzeń mających znaczenie dla rozwoju i upowszechniania kultury.

W Strategii dokonano również diagnozy stanu powiatu zielonogórskiego, w tym m. in. kultury i dziedzictwa kulturowego, umiejscowionych w sferze społecznej w ramach Strategii. Zgodnie z diagnozą stwierdzono, że powiat zielonogórski posiada bogate zasoby dziedzictwa kulturowego. Za obszary cenne kulturowo uznano miejsca występowania zabytków ruchomych, jak i nieruchomych. Zauważono, że zabytki nieruchome na terenie powiatu stanowią ważną część potencjału kulturowego w skali województwa lubuskiego. Wyróżniono kościół pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Klepsku, uznany za pomnik historii. Wymieniono również inne najcenniejsze zabytki regionu oraz krótko scharakteryzowano najistotniejsze zagrożenia dla zachowania zabytków.

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej (data opracowania – wrzesień 2023, dokument w fazie uzgodnienia z LWKZ, podlega corocznej aktualizacji)

Plan stanowi jedno z podstawowych narzędzi Starosty Zielonogórskiego – Szefa Obrony Cywilnej Powiatu oraz Powiatowego Zespołu Zarządzania Kryzysowego podczas działań w przypadku wystąpienia zagrożenia dla dóbr kultury na skalę wymagającą koordynacji realizacji zadań mających na celu zabezpieczenie zabytków i prowadzenia akcji ratowniczej oraz zaangażowania w nią sił i środków szczebla powiatowego i ponad powiatowego. Plan jest dokumentem publicznym, który określa organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych na terenie powiatu zielonogórskiego.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Najważniejsze działania w tym zakresie obejmują:

1. zapobieganie i prowadzenie prac przygotowawczych – w czasie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
2. podwyższenie gotowości – wprowadzonej w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia przez burmistrza, wójta, starostę, wojewodę albo pełnomocników, o których mowa w art. 9 ust. 5, art. 10 ust. 5 i art. 11 ust. 4 ustawy z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej;
3. reagowanie – w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
4. zabezpieczenie i dokumentowanie – po ustąpieniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

W planie omówiono ponadto najważniejsze zagrożenia, na jakie narażone są zabytki z terenu powiatu zielonogórskiego. Zauważono, iż zagrożenia dla zabytków z terenu powiatu zielonogórskiego mogą wynikać z przyczyn naturalnych – powodowanych przez przyrodę (huragany, wichury, ulewy lub zalania z innych przyczyn, powodzie, pioruny), bądź przez samego człowieka: przez jego złą wolę (wojny, kradzieże, podpalenia, wandalizm, nieposzanowanie, terroryzm), zaniedbanie, lekceważenie, ignorancję, brak wyobraźni i zwykłą głupotę. Największym zagrożeniem dla zabytków powiatu zielonogórskiego pozostaje niezmiennie pożar i powódź. Przy czym pożar może wynikać zarówno z przyczyn naturalnych, jak i z działalności człowieka lub z zaniechania niezbędnych działań zapobiegawczych.

Ponadto przedstawiono zestawienia zabytków ruchomych i nieruchomych, przeanalizowano sposób rozmieszczenia zabytków, z podziałem na gminy. Stwierdzono, iż więcej zabytków nieruchomych występuje na terenie gminy Sulechów, natomiast największe skupiska zabytków ruchomych zgromadzone są w Muzeum Archeologicznym Środkowego Nadodrza w Świdnicy i Lubuskim Muzeum Wojskowym w Drzonowie. Pod tym kątem przeanalizowano możliwości ochrony zabytków w sytuacjach zagrożenia lub sytuacji kryzysowej.

Program współpracy z organizacjami pozarządowymi 2025 jest dokumentem przygotowywanym cyklicznie na okres jednego roku w związku z założeniami do budżetu powiatu zielonogórskiego. Współpraca z organizacjami pozarządowymi jest elementem lokalnego systemu polityki społeczno – finansowej Powiatu. Wśród priorytetowych zadań publicznych w ramach Programu określono m.in. zadania z obszaru turystyki i krajoznawstwa poprzez organizację imprez turystyczno-krajoznawczych, prezentowanie turystycznych walorów powiatu, promowanie turystyki wodnej i agroturystyki oraz z obszaru kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego poprzez organizację i przeprowadzanie, w szczególności plenerów, konkursów, przeglądów, festiwali o charakterze ponadgminnym. Z punktu widzenia założeń Programu współpraca z organizacjami pozarządowymi może stanowić ważny czynnik pobudzania działań

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

na rzecz opieki i promocji dziedzictwa kulturowego i zabytków. Wskazane byłoby, aby przyszłe edycje Programu zawierały kierunki współpracy z wybranymi organizacjami pozarządowymi, które w statucie posiadają działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego Zielonogórskiego-Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2021-2030

Podstawą opracowania Strategii Rozwoju Ponadlokalnego Zielonogórsko-Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego (ZNOF) wraz z Planem działania ZIT ZNOF są przede wszystkim zapisy ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023r.poz.40). Zgodnie z art. 10 ust. 4 ustawy, w celu przygotowania i realizacji strategii rozwoju ponadlokalnego gminy mogą tworzyć w szczególności związek międzygminny, o którym mowa w art. 64, lub stowarzyszenie, o którym mowa w art. 84, lub zawierać porozumienie międzygminne, o którym mowa w art. 74. W przypadku ZNOF mamy do czynienia ze stowarzyszeniem, które zgodnie z zapisami ustawy, tworzone jest w celu wspierania idei samorządu terytorialnego oraz obrony wspólnych interesów.

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego Zielonogórsko-Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2021-2030 przyjęta została Uchwałą Nr 01/2024 Walnego Zgromadzenia Stowarzyszenia „Lubuskie Trójmiasto” z dnia 21 marca 2024 r., będącą jednocześnie Strategią Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Zielonogórsko-Nowosolski Obszar Funkcjonalny tworzą: Gmina Czerwieńsk, Gmina Nowa Sól – Miasto, Gmina Nowogród Bobrzański, Gmina Otyń, Gmina Sulechów, Gmina Świdnica, Gmina Zabór, Miasto Zielona Góra. Organem realizującym Strategię Rozwoju Ponadlokalnego Zielonogórskiego-Nowosolskiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2021-2030 jest Stowarzyszenie Lubuskie Trójmiasto, które jest zrzeszeniem jednostek samorządu terytorialnego z terenu województwa lubuskiego, które powstało w 2004 r. poprzez podpisanie Porozumienia o współpracy między trzema miastami założycielskimi: Zieloną Górą, Nową Solą i Sulechowem. W dniu 8 czerwca 2008 r. postanowieniem Sądu Rejonowego w Zielonej Górze, Stowarzyszenie Lubuskie Trójmiasto zostało wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego, co było równoznaczne z początkiem jego prawnego funkcjonowania. W 2020 r. do Lubuskiego Trójmiasta dołączyły gminy: Czerwieńsk, Nowogród Bobrzański, Otyń, Świdnica i Zabór.

Założenia rozwojowe ZNOF określa misja i wizja, których realizacji podejmują się partnerskie samorządy Lubuskiego Trójmiasta. Wynikają one z uwarunkowań przestrzennych, gospodarczych i społecznych całego regionu oraz stanowią podstawę do sformułowania celów strategicznych i szczegółowych kierunków działań strategicznych. Na podstawie zdefiniowanej wizji i misji rozwoju ZNOF określono pięć strategicznych celów oraz kierunki działań w celu ich osiągnięcia. Odniesienie do ochrony zabytków znalazło się w:

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

2. Celu strategicznym - Rozwój infrastruktury technicznej i integracja przestrzenna terenu ZNOF.

2.1. Działanie – Efektywne gospodarowanie przestrzenią. Jako kluczowe działania realizowane przez podmioty uczestniczące w ramach tego celu operacyjnego zapisano:

- Wspieranie organizacji pozarządowych mających na celu promocję i upowszechnianie kultury,
- Konserwacja i modernizacja obiektów i przestrzeni zabytkowych na terenie ZNOF,
- Przywracanie wartości użytkowych zdegradowanym terenom, w tym rekultywacja gruntów i wód powierzchniowych oraz podejmowanie działań rewitalizacyjnych, modernizacji i nadawania nowych funkcji zdegradowanym obiektom i przestrzeniom publicznym,
- Podnoszenie jakości istniejących terenów zielonych i parkowych, m.in. poprzez pielęgnowanie zieleni, uzupełnienie przestrzeni o elementy małej architektury i wyznaczanie nowych terenów zielonych na obszarze ZNOF.

4. Celu strategicznym – Rozwój i podnoszenie jakości usług publicznych,

4.3. Działanie – Poprawa jakości i dostępności oferty kulturalno-rozrywkowej i infrastruktury sportowo-rekreacyjnej. Jako kluczowe działania realizowane przez podmioty uczestniczące w ramach tego celu operacyjnego zapisano:

- Wspieranie organizacji pozarządowych mających na celu promocję i upowszechnianie kultury,
- Organizacja wydarzeń animujących czas wolny mieszkańców, np. gier miejskich, spacerów edukacyjnych, warsztatów opartych na zasobach przyrodniczych i kulturowych ZNOF oraz zagospodarowywanie czasu wolnego dzieci i młodzieży w czasie wolnym od szkoły,
- Efektywne pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój infrastruktury i wyposażenie ośrodków kultury, sportu i rekreacji oraz organizację wydarzeń kulturalnych, sportowych i rozrywkowych,
- Stały monitoring potrzeb odbiorców oferty kulturalnej i rozrywkowej ZNOF oraz angażowanie mieszkańców i turystów w kształtowanie oferty,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

- Opracowanie różnorodnego katalogu oferty kulturalnej i kalendarza imprez oraz ich szeroka promocja jako elementu zintegrowanej oferty kulturalno-turystycznej ZNOF,
- Wykorzystanie i promowanie dziedzictwa kulturowego, w tym konserwacja, restauracja i adaptacja obiektów zabytkowych oraz ich udostępnianie do zwiedzania w celach turystycznych i społecznych, w tym w celu włączenia społecznego i poprawy jakości życia mieszkańców.

Gminne Programy opieki nad zabytkami z terenu powiatu zielonogórskiego

W skład powiatu zielonogórskiego wchodzi dziewięć gmin. Status wykonania gminnych programów opieki nad zabytkami przedstawia się następująco:

1. Gmina Babimost – brak opracowania.
2. Gmina Bojadła – brak aktualnego opracowania - Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bojadła na lata 2011-2014, przyjęty Uchwałą nr X/48/2011 Rady Gminy Bojadła z dnia 31.08.2011 r. Według informacji zamieszczonej na oficjalnej stronie internetowej Gminy Bojadła z 2020 r. trwają prace nad opracowaniem aktualizacji programu.
3. Gmina Czerwieńsk - Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czerwieńsk na lata 2024-2027, przyjęty Uchwałą nr 0007.425.2024 Rady Miejskiej w Czerwieńsku z dnia 28 lutego 2024 r.
4. Gmina Kargowa – brak opracowania.
5. Gmina Nowogród Bobrzański – brak aktualnego opracowania - Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018 – 2021 dla Gminy Nowogród Bobrzański, przyjęty Uchwałą nr LXII/395/2018 Rady Miejskiej w Nowogrodzie Bobrzańskim z dnia 28 września 2018 r. Brak informacji dotyczącej planowanej aktualizacji dokumentu.
6. Gmina Sulechów – brak aktualnego opracowania- Programopieki nad zabytkamigminy Sulechów na lata 2020 – 2023 przyjęty Uchwałą nr 0007.298.2020 Rady Miejskiej w Sulechowie z dnia 15 grudnia 2020 r. Brak informacji dotyczącej planowanej aktualizacji dokumentu.
7. Gmina Świdnica – Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Świdnica na lata 2025-2028 przyjęty Uchwałą nr VII/51/2024 Rady Gminy Świdnica.
8. Gmina Trzebiechów – brak opracowania.
9. Gmina Zabór – brak opracowania.

Stan opracowania programów ochrony zabytków na szczeblu gminnym jest niezadowalający. Jedynie Gmina Czerwieńsk oraz Gmina Świdnica posiadają aktualny program opieki nad zabytkami. Cztery z dziewięciu gmin nie przystąpiły dotychczas do opracowania tego dokumentu, a trzy gminy posiadają nieaktualne opracowanie (Gmina Bojadła, Gmina Nowogród Bobrzański oraz Gmina Sulechów).

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

5.2 Zabytki objęte ustawowymi formami ochrony zabytków

Zgodnie z art. 7 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j.Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ochrona obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków regulowana jest postanowieniami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa lubuskiego prowadzi Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Wpis do rejestru zabytku nieruchomego może nastąpić z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy (art. 9 ust. 1). Przedmiotowego wpisu dokonuje wojewódzki konserwator zabytków wydając decyzję administracyjną. Ponadto do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (art. 9 ust. 2).

Na terenie powiatu zielonogórskiego znajduje się **346 zabytków nieruchomych** wpisanych do rejestru zabytków. Załącznik nr 1 zawiera aktualne zestawienie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Natomiast do rejestru **zabytków ruchomych** wpisano około **719** zabytków, na podstawie 45 decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Są to głównie zabytki sakralne związane z wyposażeniem kościołów, zabytki sepulkralne – płyty epitafijne upamiętniające zmarłych oraz inne jak np. organy piszczałkowe. Wśród tej grupy znajdują się pojedyncze wpisy dotyczące zabytków stanowiących wystrój dawnych siedzib rezydencjonalnych, jak np. wystrój pałacu w Zaborze, jak również pojedyncze wpisy dotyczące stolarek drzwiowych kamienic w Sulechowie oraz fontanny przy ratuszu.

Na terenie powiatu zielonogórskiego nie występują natomiast zabytki wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa, obejmującej zabytki ruchome, o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego. Dotychczas na omawianym obszarze nie utworzono również parku kulturowego. Zauważyć należy, iż jest to jedyna ustawowa forma ochrony zabytków uzależniona od inicjatywy rady gminy.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Jedną z pięciu form ochrony zabytków określoną w ustawie o ochronie zabytków jest uznanie za **pomnik historii**. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polski mocą rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Pomniki historii, oprócz znaczenia dla polskiego dziedzictwa kulturowego, powinny wyróżniać się znaczeniem ponadregionalnym, szczególnymi wartościami historycznymi, a także naukowymi i artystycznymi oraz być utrwalone w świadomości społecznej. Do grona tych obszarów bądź obiektów mogą dołączać krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, dzieła architektury i budownictwa oraz ich zespoły, dzieła budownictwa obronnego, zabytki techniki, parki i ogrody, cmentarze, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź związane z działalnością wybitnych osobistości lub instytucji oraz zabytki archeologiczne. W województwie lubuskim znajduje się obecnie siedem pomników historii, a wśród nich dwa zlokalizowane są na terenie powiatu zielonogórskiego – „**Kłępsk - kościół pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny**”, uznany za pomnik historii w 2017 r. oraz „**Trzebiechów – dawne sanatorium**”, będący obecnie siedzibą Domu Pomocy Społecznej w Trzebiechowie, uznany za pomnik historii w 2025 r.

Wpis na listę pomników historii kościoła pw. Nawiedzenia NMP w Kłępsku obejmuje zabytek wraz z otoczeniem, w granicach określonych na mapie stanowiącej załącznik do rozporządzenia Prezydenta RP. Świątynia wzniesiona w latach 1367–1377, od 1576 do 1945 r. pełniła funkcję ewangelickiego kościoła parafialnego. Jest to budowla jednonawowa z węższym prezbiterium, z dobudowaną wieżą w konstrukcji słupowej i murowaną zakrystią, z zachowanym bogatym gotycko-renesansowym wystrojem wnętrza, z cennym zespołem polichromii i wyposażeniem (m.in. tryptyk około 1500 r.). Obiekt ten stanowi przykład sakralnej architektury drewnianej z bogatym, integralnym wystrojem malarskim i snycerskim, będąc istotnym świadectwem dziejów konfesyjnych regionu (ciągłość katolicko-ewangelicka) oraz rozwoju sztuki późnego gotyku, renesansu i baroku na obszarze dzisiejszej Ziemi Lubuskiej.

Wpis na listę pomników historii dawnego sanatorium w Trzebiechowie obejmuje budynek główny sanatorium, budynek administracyjno-biurowy zwany „Domem Lekarza”, łącznik, budynek mieszkalny z portiernią, stolarnię, wiatę, garaże i mieszkania, świniaarnię (obecnie warsztat), kostnicę, murowane ogrodzenie z bramą wjazdową oraz park sanatoryjny, w granicach działki ewidencyjnej nr 127/1. Wyjątkowość obiektu wynika z autorstwa wystroju i wyposażenia wnętrza zaprojektowanego przez Henry’ego van de Velde, uznanego twórcę secesji. Zespół reprezentuje wysokiej klasy dziedzictwo sztuki i rzemiosła przełomu XIX i XX wieku, ze szczególnym znaczeniem dla historii architektury wnętrz i wzornictwa secesyjnego. Wartości artystyczne i naukowe wynikają z autentyzmu zachowanych elementów wystroju oraz czytelności założenia sanatoryjnego jako świadectwa rozwoju lecznictwa na początku XX wieku.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

5.3. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminy realizują zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami również przez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (GEZ). Obowiązek ten nałożony jest bezpośrednio na wójtów, burmistrzów i prezydentów miast na podstawie art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ewidencję prowadzi się w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu właściwej gminy. Zgodnie zaś z art. 21 ww. ustawy ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Sposób prowadzenia gminnej ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r., Nr 113 poz. 661), a także Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U z 2019, poz. 1886). Zgodnie z aktualnie obowiązującymi przepisami GEZ jest zbiorem kart adresowych, z których każda określa zabytek nieruchomy, miejsce jego położenia, historię i opis wartości, stan zachowania oraz postulaty dotyczące konserwacji. Od 2019 r. istnieje obowiązek informowania przez organy prowadzący GEZ (wójt, burmistrz, prezydent) właścicieli lub posiadaczy zabytków o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty. Wprowadzenie obowiązku informacyjnego powinno przyczynić się do wzrostu świadomości społeczeństwa dotyczącego zasobu dziedzictwa kulturowego, a także może pozytywnie wpłynąć na relacje społeczeństwa z organami ochrony zabytków. Warto podkreślić, że ujęcie zabytku nieruchomego w ewidencji nie jest bezpośrednią formą ochrony konserwatorskiej. Niekiedy w nomenklaturze konserwatorskiej spotyka się określenie „nienazwanej” formy ochrony konserwatorskiej w odniesieniu do zabytków ujętych w GEZ. Zbiór ten stanowi wraz z zabytkami wpisanymi do rejestru zabytków podstawę do uwzględnienia ochrony zasobu w formie zapisu w ustaleniach planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego oraz w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń (art. 19 uoouz). GEZ stanowi także podstawę do sporządzenia programów opieki nad zabytkami na szczeblu województwa, powiatu, gminy (art. 21 uoouz).

1 Informacje opracowano na podstawie Strategii Rozwoju Powiatu Zielonogórskiego na lata 2023-2030, s. 88. w dokumencie podano szczegółowe dane dotyczące poszczególnych gmin, ich położenia, liczby ludności, itp. https://bip.powiat-zielonogorski.pl/278/Strategii_Rozwoju_Powiatu_Zielonogorskiego_na_lata_2023-2030/.

6. Charakterystyka zasobu.

6.1. Położenie¹ oraz zarys historii obszaru powiatu.

Powiat zielonogórski zajmuje powierzchnię 1 350 km², co stanowi 9,7% terytorium województwa lubuskiego i jest jednym z 12 powiatów ziemskich województwa. Jest czwartym co do wielkości powiatem na terenie województwa lubuskiego. Na terenie powiatu znajduje się pięć gmin miejsko-wiejskich: Babimost, Czerwieńsk, Kargowa, Nowogród Bobrzański, Sulechów oraz cztery gminy wiejskie: Bojadła, Świdnica, Trzebiechów i Zabór. Obszar powiatu jest wyraźnie podzielony na dwie części, których naturalną granicę stanowi rzeka Odra. Powiat sąsiaduje z miastem Zielona Góra na prawach powiatu, od północy graniczny z powiatem świebodzińskim, od południa z powiatami żagańskim i nowosolskim, od zachodu z powiatami krośnieńskim i żarskim, a od wschodu z powiatem wolsztyńskim. Powiat położony jest w następujących regionach geograficznych: Dolina Środkowej Odry, Kotlina Kargowska, Wysoczyzna Czerwieńska, Wał Zielonogórski i Obniżenie Nowosolskie. Na obszarze od Czerwieńska do Nowogrodu Bobrzańskiego rozciąga się wschodnia część Borów Zielonogórskich.

Powiat zielonogórski utworzony został 10 sierpnia 1998 w ramach reformy administracyjnej kraju. Formalnie zaczął funkcjonować z dniem 1 stycznia 1999 roku. Obszar powiatu współtworzą ziemie, które w przeszłości związane były z różnymi krainami historyczno-geograficznymi, których granice zmieniały się na przestrzeni wieków. Różnorodność tych ziem stanowi źródło wielokulturowości, będącej ważną cechą wyróżniającą obszar powiatu. W pewnym sensie odzwierciedla złożoną genezę tożsamości kulturowej całego obszaru województwa lubuskiego, składającego się z obszarów o odmiennej przynależności państwowej w przeszłości.

Największa część powiatu zielonogórskiego, obejmująca gminy: Nowogród Bobrzański, Świdnica, Czerwieńsk, Zabór, Trzebiechów, Sulechów, Bojadła, stanowiła w przeszłości terytorium Dolnego Śląska i wraz z nim dzieliła polityczne losy, z tym, że gminy Sulechów i Trzebiechów już od 1482 roku przyłączone zostały do Nowej Marchii (późniejsza prowincja Brandenburgia). Natomiast Gminy Babimost i Kargowa przynależały historycznie do Wielkopolski. Gmina Nowogród Bobrzański historycznie stanowiła terytorium Łużyc oraz Śląska, z granicą przebiegającą w większości wzdłuż rzeki Bóbr.

W okresie wczesnego średniowiecza (X – połowa XIII wieku) cały omawiany obszar znajdował się w granicach monarchii piastowskiej. Następnie należał do wielkopolskich i śląskich piastowskich książąt dzielnicowych, a od połowy XIII wieku znalazł się w księstwie głogowskim, przekształconym następnie w 1279 roku w księstwo głogowsko-żagańskie. W pierwszej połowie XIV wieku księstwo znajdowało się w zależności lennej od korony czeskiej. W 1482 roku Sulechów znalazł się w granicach Nowej Marchii. Po przegranej wojnie z królem czeskim Maciejem Korwinem w 1484 roku księstwo żagańskie stało się częścią posiadłości czeskich, zarządzaną przez namiestników, wśród których byli późniejsi królowie Polski: Jan Olbracht i Zygmunt Stary. W XVII wieku Śląsk

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

wraz z Czechami znalazł się pod panowaniem katolickich Habsburgów, natomiast po 1740 roku, w wyniku wojny o Śląsk, dawna dzielnica śląska anektowana została do Królestwa Prus. Po drugim rozbiórze Rzeczypospolitej do Prus włączono również ziemie wielkopolskie - obszar obecnej Gminy Babimost oraz Kargowej. Królestwo Prus następnie przekształciło się w Rzeszę Niemiecką. Po zakończeniu II wojny światowej w wyniku ustaleń konferencji jałtańskiej, ziemie te znalazły się w granicach państwa polskiego.

6.2. Krajobraz kulturowy

Zgodnie z definicją ustawową krajobraz kulturowy jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Charakter krajobrazu współtworzą więc cechy środowiska przyrodniczego wraz z materialnym dziedzictwem kultury w postaci architektury, budownictwa, cmentarzy, zieleni komponowanej oraz dziedzictwem archeologicznym. Niewątpliwie ważnymi składnikami tworzącymi krajobraz kulturowy są takie elementy jak szlaki drogowe, kolejowe, aleje drzew. Wpływ na zmiany w krajobrazie kulturowym może mieć rolnictwo oraz przemysł, a także kompleksy leśne, które w omawianym regionie są szczególnie zauważalnym komponentem krajobrazu kulturowego.

Krajobraz kulturowy powiatu zielonogórskiego tworzą przede wszystkim niewielkie ośrodki miejskie wśród których wymienić należy Sulechów, Nowogród Bobrzański, Czerwienisk, Babimost i Kargową. Dominujące na tym obszarze są jednak przede wszystkim wsie i miasteczka położone malowniczo wśród pól, lasów i jezior. Ważnym elementem tego krajobrazu są także rzeki – rzeka Odra przecinająca obszar powiatu mniej więcej w połowie, od strony południowo-wschodniej w kierunku zachodnim oraz rzeka Bóbr, przecinająca obszar gminy Nowogród Bobrzański w kierunku północ-południe.

Krajobraz powiatu ukształtowany został w realiach pogranicza, w wyniku przenikania się wpływów różnorodnych kultur i tradycji. Najstarszymi elementami tego krajobrazu są stanowiska archeologiczne o własnych formach terenowych, takie jak grodziska czy kurhany. W okresie średniowiecza kolonizacja na prawie polskim i niemieckim spowodowała procesy kształtowania układów przestrzennych wsi i miasteczek, których zabudowa, w obecnym kształcie, jest wynikiem wielowiekowych przekształceń i rozbudów. Dzisiejszy krajobraz kulturowy na omawianym obszarze w większości kształtuje zabudowa XIX i XX-wieczna, głównie mieszkalna i zagrodowa, zlokalizowana w niewielkich miejscowościach. Warto nadmienić, że krajobraz ten w niewielkim stopniu uległ zniszczeniom w wyniku działań II wojny światowej, przez co zwłaszcza niewielkie miejscowości w regionie zachowały w dużej mierze oryginalną historyczną zabudowę, co niewątpliwie stanowi ich walor. W największym stopniu zniszczeniu w obliczu ostatniej wojny uległ Sulechów oraz Nowogród Bobrzański. W wyniku powojennych rozbiorów cenny zasób historycznej zabudowy został utracony w miasteczku portowym – Cigacicach, gdzie rozebrano m.in. fabrykę słodczy.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Ważnym elementem kształtującym krajobraz kulturowy regionu są aleje drzew liściastych, głównie lipowych, dębowych, klonowych i kasztanowcowych, szczególnie popularne na terenie dawnego państwa pruskiego. Warto w tym miejscu podkreślić, że historyczne aleje przydrożne są nie tylko cennym elementem przyrodniczym, ale też harmonijnie łączą krajobraz kulturowy stworzony przez człowieka z krajobrazem ukształtowanym naturalnie. Aleje i szpalery drzew występują w obrębie wsi, często w powiązaniu przestrzennym z zespołami folwarcznymi. W XVIII wieku i na początku XIX wieku drzewa powszechnie sadzano wzdłuż dróg łączących sąsiadujące ze sobą miejscowości, wzdłuż dróg wodnych i kanałów melioracyjnych. Niestety wiele z zabytkowych alei systematycznie znika z pejzażu tych ziem, a istniejące nie są należycie pielęgnowane i chronione. Do najcenniejszych na terenie powiatu należą aleja lipowo-klonowo-kasztanowcowa łącząca Sulechów z miejscowością Skąpe (przez Kije i Pałck), rozciągająca się na długości ok. 16 km (częściowo położona w granicach omawianego powiatu) oraz aleja lipowa prowadząca z Kruszyny do Radowic, obie wpisane do rejestru zabytków. Warto zauważyć, iż dzięki wpisaniu alei do rejestru zabytków, udało się powstrzymać planowaną w obu wymienionych lokalizacjach, wycinkę drzew, w związku z remontem dróg. Aleja przy drodze wojewódzkiej nr 278 prowadzącej z Kruszyny do Radowic, pierwotnie prowadziła aż do Trzebiechowa, na tym odcinku niestety nie udało się powstrzymać wycinki drzew.

Na terenie powiatu występują ponadto liczne aleje drzew ujęte w ewidencji zabytków. Są to m.in.:

- Aleja lipowa, Babimost, ul. Lipowa, I poł. XIX w.
- aleja robiniowa, Kolesin (gm. Babimost), XIX/XX w.
- aleja, Laski, prowadząca z Podmokła Małego w kierunku Lasek, XIX w.,
- aleja dębowa, Kartno (gm. Bojadła), przełom XVIII/XIX w.,
- aleja lipowa, Bojadła (gm. Bojadła), ul. Kolejowa, 1920-1939,
- aleja lipowa, Bojadła (gm. Bojadła), ul. Cmentarna, pocz. XX w.,
- aleja lipowa, Siadca (gm. Bojadła), 1920-1939,
- aleja klonowa, Klenica (gm. Bojadła), pocz. XX,
- aleja jesionowa, Klenica (gm. Bojadła), lata 20.-30. XX w.,
- aleja lipowa, Klenica (gm. Bojadła), pocz. XX w.,
- aleja lipowa, Czerwieńsk, ul. Kolejowa, XIX/XX w.,
- aleja lipowa, Czerwieńsk, Rynek, 2. poł. XIX w.,
- aleja lipowa, Czerwieńsk, ul. Chrobrego, pocz. XX w.,
- aleja klonowa, Czerwieńsk, ul. Składowa, pocz. XX w.,
- aleja olszowa, Nietkowice-Będów (gm. Czerwieńsk), 1 poł. XX w.,
- aleja topolowa, Nietkowice (gm. Czerwieńsk), pocz. XX w.,
- aleja klonowa, Sycowice (gm. Czerwieńsk), XIX/XX w.,
- aleja dębowo-klonowa, Leśniów Wielki-Łagów (gm. Czerwieńsk), lata 50.-60. XX w.,
- aleja dębowa, Wysokie-Łężycza (gm. Czerwieńsk), XIX/XX w.,
- aleja głogowo-jarzębinowa, Kargowa, ul. kpt Więckowskiego, lata 20.-30. XX w.,
- aleja kasztanowcowa, Smolno Wielkie (gm. Kargowa), pocz. XX w.,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

- aleja lipowa, Dąbrówka (gm. Kargowa), lata 20.-30. XX w.,
- aleja dębowa, Sterków (gm. Nowogród Bobrzański), pocz. XIX w.,
- aleja jesionowa, Sterków (gm. Nowogród Bobrzański), pocz. XX w.,
- aleja klonowo-dębowa, Drągowina-Kotowice (gm. Nowogród Bobrzański), pocz. XX w.
- aleja dębowa, Nowogród Bobrzański (gm. Nowogród Bobrzański), ul. Fabryczna, teren żwirowni, XIX/XX w.,
- aleja kasztanowcowa, Nowogród Bobrzański (gm. Nowogród Bobrzański), ul. Kolejowa, lata 20-30-te. XX w.,
- aleja lipowa, Nowogród Bobrzański (gm. Nowogród Bobrzański), ul. Spacerowa, lata 20-30-te. XX w.,
- aleja przydrożna, Łęgowo (gm. Sulechów), pocz. XX w.,
- aleja lipowa, Kije (gm. Sulechów), pocz. XIX w.,
- aleja robiniowa, Karczyn, droga leśna w kierunku Smardzewa (gm. Sulechów), pocz. XIX,
- aleja lipowa, Kalsk (gm. Sulechów), XIX/XX w.,
- aleja przydrożna, Krężoły (gm. Sulechów), XIX/XX w.,
- aleja przydrożna, Buków (gm. Sulechów), XIX/XX w.,
- aleja przydrożna, Głogusz (gm. Sulechów), XIX/XX w.,
- aleja przydrożna, Brzezina k. Sulechowa (gm. Sulechów), XIX/XX w.,
- aleja przydrożna, Sulechów-Mozów (gm. Sulechów), XIX/XX w.,
- aleja jesionowa, Pomorsko-Mozów (gm. Sulechów), l. 40.-60. XX w.
- aleja lipowa, Oblotne (gm. Sulechów), pocz. XX w.
- aleja klonowo-lipowa, Brody (gm. Sulechów), pocz. XX w.
- aleja lipowo-kasztanowcowa, Pomorsko (gm. Sulechów), k. XIX w.
- aleja przydrożna, Górzykowo (gm. Sulechów), XIX/XX w.,
- aleja lipowa na Cmentarzu Komunalnym, Sulechów, pocz. XX w.
- aleja lipowa, Sulechów, ul. Okrężna, 2 poł. XIX w.
- szpalery platanowy, Sulechów, ul. M. Curie-Skłodowskiej, poł. XIX w.
- aleja lipowa, Sulechów, ul. Koszarowa, 2 poł. XIX w.
- aleja klonowa, Piaski (gm. Świdnica), l. 20.-30. XX w.
- aleja robiniowa, Grabowiec-Letnica (gm. Świdnica), 2 poł. XIX w.,
- aleja kasztanowcowa, Buchałów (gm. Świdnica), 2 poł. XIX w.
- aleja dębowa, Lipno (gm. Świdnica), XIX/XX w.
- aleja lipowa, Świdnica (gm. Świdnica), ul. Leśna, 1920-1939,
- aleja dębowa, Trzebiechów, droga do leśniczówki „Paronówka”, II poł. XVIII w.
- aleja lipowo-kasztanowa, Trzebiechów, na osi pałac-kościół, II poł. XIX w.
- aleja gruszkowa, Podlegórz-Radowice (gm. Trzebiechów), l. 20.-30. XX w.
- aleja lipowa, Ostrzyce (gm. Trzebiechów), l. 20.-30. XX w.
- aleja kasztanowcowa, Przytoczki-Rajewo (gm. Zabór), 2. poł. XIX w.,
- aleja dębowa, Zabór (gm. Zabór), 2. poł. XVIII w.
- aleja lipowa, Wieloblota, (gm. Zabór), l. 20-30 XX w.
- Aleja wielogatunkowa, Łaz, droga do dawnej przeprawy, XIX/XX w.

Aleje i szpalery sadzone były nie tylko na terenach wiejskich. Spotkać je możemy również w miastach, np. w Sulechowie szpalery platanowy przy ul. M. Curie-Skłodowskiej,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

aleja lipowa przy ul. Okrężnej, aleja przydrożna przy ul. Koszarowej, wszystkie datowane na pocz. XX w. i ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, jak również nie ujęta dotychczas w ewidencji zabytków aleja lipowa wzdłuż Alei Niepodległości, prowadząca w kierunku dworca kolejowego. W Kargowej zachowała się aleja jarząbowa, wzdłuż ul. Kapitana Więckowskiego.

Z kolei spuścizną po rolniczym charakterze regionu są występujące na omawianym obszarze aleje drzew owocowych, np. aleja jabłoniowa w miejscowościach Głuchów-Borek-Trzebiechów, czy aleja jabłonowa jednorzędowa w miejscowości Podmokle Małe (lata 30.-te XX w.). Obecnie w niektórych regionach kultywowany jest powrót do tradycji obsadzania dróg polnych drzewami owocowymi, jak to ma miejsce np. w Gminie Babimost.

Przyglądając się krajobrazowi kulturowemu powiatu zielonogórskiego, nie można pominąć roli jaką wywarł rozwój sieci kolejowej na ów krajobraz, w drugiej połowie XIX wieku oraz na początku XX wieku. Przez powiat przebiega kilka ważnych linii kolejowych. Są to linia kolejowa nr 358 Zbąszynek-Gubin – uruchomiona w 1870 r., linia kolejowa nr 370 Zielona Góra-Żary - uruchomiona w 1904 r. - obie ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Ponadto przez Czerwieńsk i Nietkowice przebiega ważna magistrala kolejowa - linia kolejowa nr 273 Wrocław Główny – Szczecin Główny. Nadal czytelne w krajobrazie powiatu są również linie kolejowe o znaczeniu lokalnym – linia kolejowa nr 384 Sulechów-Świebodzin, utworzona w 1919 r., zlikwidowana w 2016 r., linia kolejowa nr 379 Konotop-Sulechów, utworzona w 1915 r., zlikwidowana w 2004 r. oraz linia kolejowa nr 357 Sulechów-Luboń k. Poznania, utworzona w 1905 r., zlikwidowana w 2015 r.. Nieodłącznymi elementami współtworzącymi zespoły linii kolejowych są mosty, wiadukty, nasypy, przepusty itp. Do najcenniejszych należą – malowniczo położony most kolejowy nad rzeką Bóbr w Nowogrodzie Bobrzańskim, w ciągu linii kolejowej nr 370, zbudowany w latach 1903-1904, w konstrukcji stalowej kratownicy oraz most kolejowy nad Odrą, w Pomorsku, zbudowany w latach 1868-1870, w ciągu linii kolejowej nr 358.

Wyjątkowym elementem kształtującym krajobraz kulturowy omawianego regionu jest kanał Dychowski wraz z wzmocnieniami wzdłuż rzeki Bóbr, którego dolny odcinek położony jest na terenie gminy Nowogród Bobrzański. Kanał Dychowski budowano w latach 1933-1936. Jest to tzw. kanał derywacyjny, zaopatrujący w wodę Dychowski Zbiornik Wodny przy elektrowni wodnej (poza granicami powiatu, na terenie gm. Krosno Odrzańskie).

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Nie można pominąć ważnego elementu współtworzącego krajobraz kulturowy powiatu zielonogórskiego, jakim są winnice, zakładane na omawianym obszarze już w XII wieku, a obecnie przeżywające rozkwit. Winnice lokowano przede wszystkim na południowych stokach lub w innych dobrze nasłonecznionych miejscach, wykorzystując do tego naturalne ukształtowanie terenu. Najstarsze uprawy winorośli w regionie występowały w Górzycach i Cigacicach, które położone są na wyniesionym stoku opadającym w kierunku Odry. Według historyka Arthura Splittgerbera nadodrzańskie winnice okolic Górzyc oraz Cigacic założyli koloniści z Renu i z Frankonii. Innym wyróżniającym się ośrodkiem uprawy winorośli w regionie był Chwalim, gdzie od XVII w. winiarstwem trudnili się Wendowie - ludność wyznania protestanckiego, lecz pochodzenia słowiańskiego, sprowadzona do Chwalimia przez Unrugów, właścicieli Kargowej. W XVIII w. winiarstwo rozwijało się także w Brodach, Podlegórze, Swarzenicach, Kruszyńcu, Kargowej i Babimoście.

Obecnie winiarstwo na terenie województwa lubuskiego przeżywa prawdziwy rozkwit, do czego niewątpliwie przyczyniło się powstanie Lubuskiego Centrum Winiarstwa w Zaborze, utworzonego w 2013 r. (wówczas miało miejsce pierwsze sadzenie krzewów winorośli, obiekt otwarto w 2015 r.). Funkcjonuje tutaj największa samorządowa winnica w Polsce, obejmująca obszar ok. 100 ha winorośli, malowniczo rozciągających się na wzgórzach pod Zaborem w kierunku Łazu. Zauważyć należy, że tradycje winiarskie regionu są kontynuowane, gdyż w miejscach znanych z uprawy winorośli w minionych wiekach z powodzeniem funkcjonują jedne z najbardziej zauważalnych, cieszących się uznaniem winnic. Są to m.in. w rejonie Górzyc i Cigacic - Winnica pod Winną Górą, Winnica pod Lipą, Winnica Stara Winna Góra, Winnica Winne Tarasy, Winnica Winnogóra, w Mozowie - Winnica Cantina, Winnica Mozów czy w rejonie Zaboru/Łazu - Winnica Miłosz, Winnica Ingrid, Winnica Żelazny, Winnica Miłsko, Winnica Międzypole. W południowo-zachodniej części powiatu winiarstwo nie cieszy się aż tak dużą popularnością, choć zauważalne są także takie winnice jak - Winnica Marcus w Sterkowie, czy Winnica Słoneczne Tarasy w Świdnicy. Część z ww. winnic leży na Lubuskim Szlaku Wina i Miodu, jednym z najbardziej rozpoznawalnych szlaków winiarskich w regionie.

Wyjątkowym elementem współtworzącym krajobraz kulturowy powiatu zielonogórskiego jest pole bitwy pod Kijami, objęte ochroną prawną na podstawie wpisu do rejestru zabytków. Miejsce gdzie rozegrała się bitwa znajduje się na terenie dzisiejszych miejscowości Pałk i Głogusz, położone jest więc w części na terenie powiatu zielonogórskiego (obręb Głogusz) oraz w części na terenie powiatu świebodzińskiego (obręb Pałk). Bitwa pod Kijami rozegrała się w dniu 25 lipca 1759 r. i stanowi jeden z bardziej krwawych epizodów konfliktu zbrojnego wojny siedmioletniej (1756-1763), zwanej III wojną śląską. Konflikt w tej części Europy rozgrywał się pomiędzy Prusami a Austrią, głównie o Śląsk i Saksonię. Król Pruski Fryderyk II za wszelką cenę starał się nie dopuścić do groźnego dla niego połączenia sojuszników rosyjskich i austriackich. W bitwie pod Kijami doszło do starcia wojsk pruskich, dowodzonych przez generała Carla Heinricha von Wedela z armią rosyjską, dowodzoną przez generała-majora Piotra Sałtykova. Klęskę poniosła armia pruska. Liczba poległych była

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

ogromna, według orientacyjnych szacunków śmierć mogło ponieść nawet 17% walczących żołnierzy (po stronie pruskiej - ponad 6 tys. żołnierzy, po stronie rosyjskiej - około 4,6 tys. żołnierzy). Cel strategiczny nie został osiągnięty. Kilka dni po bitwie siły rosyjskie połączyły się z austriackimi we Frankfurcie nad Odrą, co w konsekwencji doprowadziło do bitwy pod Kunowicami. Pole bitwy pod Kijami współcześnie nie zostało znacząco przekształcone. Teren ten stanowi w większości obszar pól uprawnych i lasów. Z uwagi na charakter bitwy, która miała przebieg nagły, w jej trakcie nie powstały żadne fortyfikacje polowe. Obszar pola bitewnego stanowi obiekt zainteresowań głównie w dziedzinie archeologii pól bitewnych. Zakres wpisu do rejestru zabytków obejmuje również relikty pomnika upamiętniającego wydarzenia 25 lipca 1759 r., zbudowanego w roku 1909 r., przy drodze relacji Pałec-Głogusz. Monument nie zachował się w historycznej formie. Podkreślić należy, że pole bitwy pod Kijami stanowi jedyne pole bitewne objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków na terenie województwa lubuskiego. W przyszłości niezbędne będzie podjęcie planowych działań zmierzających do zachowania tego krajobrazu kulturowego w niezmiennym kształcie. Na chwilę obecną obszar ten nie jest narażony na nadmierną presję inwestycyjną.

Nie należy zapominać także o niewielkich elementach, które również mają wpływ na wygląd oraz klimat krajobrazu kulturowego zwłaszcza wsi i mniejszych ośrodków, jakim są przydrożne kapliczki. Służą one kultowi religijnemu i są ważnym dziedzictwem lokalnych społeczności. Zwykle sytuowane są przy skrzyżowaniach, lub centralnych punktach miejscowości, rzadziej na terenie prywatnych posesji, tuż przy ogrodzeniach. Kapliczki najliczniej występują w tej części powiatu, która historycznie leżała w granicach Wielkopolski, czyli na terenie gminy Babimost i Kargowej. Spotykamy je np. w Podmoklach Wielkich (4 ćw. XIX wieku oraz z połowy XIX wieku), w Nowym Kramsku (kapliczka obok stawu z końca XIX wieku oraz przy ul. Księdza Dudzińskiego z początku XX wieku), w Kolesinie (koniec XIX wieku), Starym Kramsku (obie z połowy XIX wieku). Warto dodać, że kapliczka w Starym Kramsku zlokalizowana przy budynku nr 53, obok dzwonnicy, łączy w sobie zarówno cechy typowej kapliczki związanej z kultem religijnym oraz pomnika wojennego. W jej podstawie upamiętniono bowiem nazwiska poległych w I wojnie światowej Polaków. Na terenie gminy Kargowa w Karszynie zachowały się dwie kapliczki przydrożne (jedna z 1857 r., druga z 1 ćw. XX wieku). W miejscowości tej w pobliżu kościoła znajduje się również pomnik wojenny upamiętniający wojnę francusko-pruską z lat 1870-1871, wzniesiony z granitowych bloków. Tuż obok usytuowano pomnik poległych w I wojnie światowej, wzniesiony po 1918 roku. Tego rodzaju pomnik zachował się także w Smolnie Wielkim, w centralnym punkcie wsi.

W Nowogrodzie Bobrzańskim, tzw. dolnym, na placu Wolności, zachował się pomnik, pierwotnie wzniesiony ku czci cesarza Wilhelma I Hohenzollerna, po wojnie zaadaptowany został najpierw na pomnik wdzięczności, a następnie na kapliczkę maryjną. Historia tego pomnika trafnie odzwierciedla zmienne dzieje omawianego obszaru. Również do kultu religijnego adaptowano pomnik wzniesiony ku czci poległych w I wojnie światowej w Sudole, na terenie gminy Czerwieńsk.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

6.3. Szlaki kulturowe

Na terenie powiatu zielonogórskiego znajdują się następujące szlaki kulturowe:

- Lubuski Szlak Wina i Miodu
- Szlak Kościołów Drewnianych Regionu Kozła
- Lubuski Szlak Militarny
- Historyczny Szlak Bitewny
- Lubuski Szlak Organowy:
 - Szlak Ludwika Hartiga
(*Sulechów – Łęgowo – Buków – Cigacice – Kije – Trzebiechów – Smolno Wielkie – Bojała – Pyrnik – Międzylesie – Palck*)
 - Szlak Wilhelma Sauera
(*Cigacice – Podlegórz – Łęgowo – Świebodzin – Paradyż*)
 - Szlak organowy wokół Zielonej Góry
(*Świdnica – Zatonie – Przytok – Cigacice*),
 - Szlak organowy dziedzictwa kulturowego
(*Lubsko – Świdnica – Zatonie – Przytok – Cigacice – Podlegórz – Trzebiechów – Kłępsk – Łęgowo – Buków – Sulechów – Kije – Palck – Międzylesie*)
- Szlak Mistrza Ołtarza z Gościszowic
- Szlaku Kamiennych Zabytków Dawnego Prawa, zwanym też Szlakiem Krzyży Pokutnych
- Szlak „Nad Jabłonną” (ścieżka przyrodniczo-edukacyjna)
- Szlak Siódme Miasto Rothenburgów
- Szlak Augusta Wilhelma Hansa von Schierstaedt (Lubuskie Szlaki na Wale Zielonogórskim)

6.4. Zabytki nieruchome

Najcenniejszymi zabytkami nieruchomymi z terenu powiatu zielonogórskiego są budowle sakralne, zespoły rezydencjonalne oraz układy urbanistyczne (Sulechów, Kargowa, Babimost, Nowogród Bobrzański). W mniejszym stopniu również układy ruralistyczne, w tym szczególnie zauważalny układ ruralistyczny Trzebiechowa, o barokowym rodowodzie. Na terenie gminy zachowały się zróżnicowane pod względem funkcji przykłady architektury reprezentujące odmienne style architektoniczne. Są to obiekty zabytkowe o różnej randze. Zabytkami o najwyższym znaczeniu są przede wszystkim obiekty wpisane do rejestru zabytków, w tym dwa zabytki uznane za pomnik historii (kościół w Kłępsku oraz dawne sanatorium w Trzebiechowie). Cenne są również inne zabytki, które nie są objęte ochroną konserwatorską, lecz ujęte są ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 6 ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: a) krajobrazami kulturowymi, b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, c) dziełami architektury i budownictwa, d) dziełami budownictwa obronnego, e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, f) cmentarzami, g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Układy urbanistyczne

Zabytkowe układy przestrzenne to założenia miejskie i wiejskie zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic lub sieci dróg. Opieka nad nimi powinna zmierzać do zachowania i ucytelnienia historycznych układów przestrzennych oraz do utrzymania głównych elementów tworzących go obiektów, a także przebiegu głównych ciągów komunikacyjnych i układów zieleni zabytkowej. Należałoby także dążyć do zachowania historycznych podziałów własnościowych i sposobu zagospodarowania działek siedliskowych.

Na terenie powiatu zielonogórskiego wyróżniają się obszary objęte ochroną konserwatorską na podstawie wpisów do rejestru zabytków. Są to zespoły urbanistyczno-krajozrazowe w Sulechowie, Kargowej i Babimocie. Warte zauważenia są również mniejsze ośrodki takie jak Nowogród Bobrzański oraz Czerwieńsk.

Babimost

Początki miasta Babimost związane są z osadą targową, wykształconą we wczesnym średniowieczu, być może w XII w., w miejscu przeprawy przez Gniłą Obrę, na przecięciu szlaku handlowego prowadzącego z Poznania na Łużyce. Najstarsza wzmianka źródłowa o Babimocie pochodzi z dokumentu Przemysława I z 1257 roku, lecz jako miasto określono Babimost po raz pierwszy w źródłach w roku 1329 roku. Nie jest znana dokładna data lokacji miasta, lecz nastąpiło to prawdopodobnie w 2 połowie XIII wieku na prawie polskim, zastąpionym następnie prawem magdeburskim. Układ urbanistyczny najstarszej części Babimostu posiada regularne rozplanowanie. Prostopadle do głównego traktu na osi wschód - zachód wytyczono prostokątny rynek, z wlotem i wylotem przesuniętym o całą długość placu. Wokół rynku powstała zabudowa mieszkalna, a za zachodnim blokiem zabudowy kościół parafialny. Miasto nie otrzymało umocnień. Do znaczących przekształceń tego układu doszło około połowy XVII, za czasów starosty Krzysztofa Żegockiego, który na północ od istniejącego ośrodka utworzył Nowe Miasto, zasiedlone emigrantami ze Śląska i Moraw. Po pożarze jaki miał miejsce w 1781 roku, kiedy to spaleni uległa cała zabudowa Babimostu dokonano ponownej parcelacji Nowego Miasta. Wówczas na północ od ul. Wolsztyńskiej wytyczono prostokątny plac, obecnie plac Kopernika, pięć wywodzących się z jego boków uliczek i sześć bloków zabudowy. W 1872 roku uruchomiono dworzec kolejowy, w odległości ok 1 km na zachód od miasta, co wiązało się z budową nowej ulicy Dworcowej, wokół której ok 1930 roku rozwinęła się niewielka kolonia domów. Miasto przetrwało II wojnę światową i okres powojenny bez większych przekształceń.

Kargowa

Miejscowość Kargowa po raz pierwszy wzmiankowana była jako Cargowo w 1360 r. W XVII wieku nastąpił napływ uchodźców z krajów habsburskich, wówczas miasteczko stało się lokalnym ośrodkiem rzemieślniczo handlowym, któremu Władysław IV przyznał prawo do czterech jarmarków rocznie. Właściciel Kargowej - Krzysztof Unrug, uporządkował ją przestrzennie, a król Jan Kazimierz nadał prawa miejskie w 1641 roku. Miasto, położone przy trakcie handlowym z Sulechowa do Wolsztyna, otrzymało regularny plan trójkąta z czworobocznym rynkiem w jego centrum. W 1849 roku miasto zostało powiększone o dzielnicę z drugim placem rynkowym. Dominanty architektoniczne miasta stanowią świątynie, t.j. dawny kościół ewangelicki, obecnie pw. św. Maksymiliana Kolbego (pochodzący z początku XIX wieku), kościół pw. św. Wojciecha z początku XX wieku, ratusz z XIX wieku oraz pałac (z połowy XVIII wieku). Zabudowa rynku i przyległych ulic pochodzi głównie z 1 połowy XIX wieku i wzniesiona została w miejscu wcześniejszej. Dalsza zabudowa miejska narastała stopniowo wzdłuż głównych traktów komunikacyjnych, skupiając się w obrębie regularnych kwartałów, wytyczonych w połowie XIX wieku, kiedy to obszar miasta został powiększony. Tworzą ją zachowane do dnia dzisiejszego budynki murowane, wzniesione na planie prostokąta jedno- i dwukondygnacyjne, nakryte w większości dachami dwuspadowymi. Najstarsze domy – parterowe, ustawione szczytowo, zachowały się przy ul. 27 Stycznia – przy dawnym trakcie z Sulechowa do Wolsztyna. Do końca XIX wieku zabudowa skupiona była w centrum miasta, lecz wraz z rozwojem miasta w końcu XIX wieku i początkach XX wieku, nowa w formie i funkcji zabudowa zaczęła powstawać na jego obrzeżach, tworząc zespoły osiedli mieszkaniowych oraz pojedyncze domy wraz z budynkami gospodarczymi i ogrodami. Miasto posiada zachowany harmonijny układ przestrzenny, z pierwotnym rozplanowaniem i zwartą zabudową, wśród której liczną grupę stanowią domy z 1 połowy XIX wieku oraz wyróżniające się w krajobrazie zabytki sakralne, rezydencjonalne i municypalne.

Sulechów

Miasto Sulechów założone zostało przez książąt glogowskich na prawie magdeburskim. Zlokalizowano je w miejscu starszej osady, na skrzyżowaniu dwóch szlaków handlowych – prowadzącego z Poznania do Chociebuża – z Wielkopolski na Łużyce, rozciągającego się na osi wschód-zachód oraz drugiego łączącego Świebodzin z Zieloną Górą (prowadzącego przez przeprawę przez Odrę w Cigacicach) z Pomorza na Śląsk, na osi północ-południe. Nie zachowały się dokumenty lokacyjne ośrodka miejskiego, jednak w literaturze przedmiotu uznaje się, że miasto wraz z zamkiem powstały przed 1319 r., czyli przed pierwszą wzmianką źródłową dotyczącą Sulechowa. Lokacja miasta miała miejsce nie później niż w XIV wieku, o czym świadczy m. in. zachowany do dziś jednorodny średniowieczny układ urbanistyczny. Miasto miało kształt owalu i zostało obwarowane wzniesionymi z kamienia murami obronnymi oraz częściowo nawodnioną fosą. Mury posiadały dwie bramy: Zielonogórską – po stronie południowej i Świebodzińską – po stronie północnej. Mury obronne wzniesiono nie wcześniej niż w 2 ćwierci

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

V wieku. W późniejszym okresie dobudowano bramy: Krośnieńską – po stronie zachodniej (w 4 ćwierci XVI wieku) i Królewską – po stronie wschodniej (po 1715 roku). Schemat rozplanowania miasta jest typowy dla średniowiecznych układów urbanistycznych – tworzą go dwie ulice wytyczone wzdłuż szlaku handlowego, biegnące na osi północ-południe, rozwidlające się i tworzące w środku układu wydłużoną owalnicę. W centralnej części tego planu wytyczono prostokątny rynek, na przedłużeniu boków którego wyprowadzono ulice. W północno-wschodniej części miasta w obręb obwarowań włączony został zamek, wzniesiony z inicjatywy książąt glogowskich, natomiast w północno-zachodnim kwartale ulokowano kościół wraz z cmentarzem.

Od 1482 roku Sulechów przeszedł pod panowanie brandenburskie, wchodząc w skład Nowej Marchii. Miasto, mimo kilku dużych pożarów i związanych z tym zniszczeń, w kolejnych wiekach, tj. XVI i XVII, przeżywało rozkwit, głównie dzięki rozwojowi handlu oraz rzemiosła, przede wszystkim browarnictwa i tkactwa. W 1698 roku król pruski zbudował w mieście koszary wojskowe dla zlokalizowanego tutaj garnizonu. W latach 1719-1723 z inicjatywy mieszczanina igielnika Siegmunda Steinbarta wzniesiono dom dla sierot, który prężnie się rozwijał, przekształcony z czasem w kompleks wychowawczy – oświatowy, od 1766 r. przemianowany na Pruskie Pedagogium Królewskie. Rozwój gospodarczy miasta przypada na okres od XVIII wieku do początku XX wieku. Stanowiło ono wówczas znaczący ośrodek sukienniczy i włókienniczy oraz znane było z uprawy winorośli, a także z działalności zakładów mechanicznych i elektromechanicznych. Gospodarczą pozycję miasta ugruntowało utworzenie w 1817 roku w Sulechowie siedziby władz powiatu sulechowsko-świebodzińskiego, który przetrwał w takim kształcie do 1945 roku.

W 2 połowie XIX i na początku XX wieku nastąpiła rozbudowa przestrzenna miasta, do której przyczyniła się m. in. budowa linii kolejowej, otwartej w 1870 roku. Wraz z rozwojem przemysłowym i przestrzennym Sulechowa nastąpił także rozwój demograficzny. Liczba mieszkańców, która z początkiem XIX stulecia wynosiła około 5,4 tysięcy mieszkańców, pod koniec tego wieku wynosiła 8 tysięcy. Wówczas w mieście przeprowadzano liczne modernizacje – założono instalację wodociągowo-kanalizacyjną, poszerzono i wybrukowano nawierzchnie ulic, zbudowano wiele budowli użyteczności publicznej oraz zakłady przemysłowe. Powstała również wieża ciśnienia służąca uzdatnianiu wody, a także rozbudowano koszary. W pobliskich Cigacicach utworzono w 1898 roku port rzeczny, co miało wpływ także na rozwój gospodarczy Sulechowa, ponieważ umożliwiło transport produkowanych tutaj towarów Odrą do innych części kraju.

Ukształtowany w średniowieczu ośrodek miejski, rozwijał się w czasach nowożytnych bez większych zmian i w takim kształcie przetrwał do czasów II Wojny Światowej. Pod koniec stycznia 1945 roku na skutek działań wojennych zniszczeniu uległo ponad 60 % zabytkowej tkanki urbanistycznej. Zburzone została zabudowa południowej pierzei rynku oraz części pierzei wschodniej i zachodniej, a także częściowo zabudowa ulic PCK, Licealnej, Chopina, Okrężnej czy Armii Krajowej. W miejscu rozbiórek wzniesio-

no w latach 60-tych współczesne budynki, dostosowane mniej lub bardziej gabarytami do istniejącej zabudowy.

Nowogród Bobrzański

Początki Nowogrodu Bobrzańskiego sięgają wczesnego średniowiecza – istniał tu gród kasztelański, być może już za panowania Bolesława Chrobrego. Warownia na-leżała do systemu granicznych umocnień na zachodnich rubieżach Polski. Nowogród Bobrzański leżał na ważnym szlaku handlowym wzdłuż Bobru, a jego rozwój wiązał się z powstaniem osady targowej i sprowadzeniem augustianów z Flandrii w 1217 r. Kwestia lokacji miasta nie jest do końca rozpoznana - miasto lokowano prawdopodobnie na prawie polskim za czasów Henryka Brodatego, w okresie pomiędzy 1201 a 1238 lub też dokonał tego kolejny władca – Konrad Głogowski, na prawie niemieckim w okresie późniejszym (ok. połowy XIII wieku). Miasto rozplanowane zostało wokół czworobocznego rynku. W XIII wieku istniały tu dwa kościoły, klasztor, młyn i zabudowa mieszkalna. Miasto nie miało murów obronnych. Od XIV wieku Nowogród należał do księstwa żagańskiego. Od 1472 roku ziemie były pod władaniem Saksonii, a w 1540 r. przyłączono je do czeskiego królestwa pod panowaniem Habsburgów. W 2. połowie XVI wieku Nowogród znalazł się w posiadaniu właścicieli państwa stanowego Żary – rodu Promnitzów, a po przejęciu Śląska przez Prusy w połowie XVIII w. miasto trafiło do rodziny Schönaichów. Położenie przy granicy i z dala od głównych szlaków handlowych hamowało rozwój. Miasto pozostało rolniczo-rybackie. W XVII wieku wielu protestantów opuściło miasto, osiedlając się w Krzystkowicach, które położone były poza granicami Śląska, na przeciwległym brzegu Bobru. W XVIII wieku zabudowa miasteczka, znana z ryciny F.B. Wernera, prezentowała się dość skromnie. Była to niska zabudowa, głównie parterowa usytuowana w rynku i przy najbliższych ulicach odchodzących od rynku. Industrializacja przyniosła niewielki rozwój – powstała cementownia, młyn wodny (przekształcony następnie w elektrownię wodną) i linia kolejowa (koniec XIX wieku) z dworcem zlokalizowanym ok. 1 km od centrum. Do II wojny światowej miasto zasadniczo nie powiększyło swojego terytorium. W 1945 r. zniszczono ok. 80% zabudowań rynku, kościół ewangelicki oraz zamek. W latach 60. i 70. XX w. dokonano odbudowy miasta, nie uwzględniono jednak zaleceń konserwatorskich – powstały bloki mieszkalne z wielkiej płyty, pawilony i nowe osiedla, które zatępiły historyczny układ urbanistyczny. Do naszych czasów w historycznej formie przetrwała jedynie zachodnia pierzeja, którą tworzy zwarta, dwukondygnacyjna zabudowa mieszkalna, kryta stromymi dachami, w układzie kalenicowym do rynku.

Położone na przeciwległym brzegu rzeki Bóbr **Krzystkowice**, do 1988 r. stanowiły odrębny organizm miejski. Miasto założył łżycki władca Christian w 1659 r., na cześć monarchy nazwano je Christianstadt. Otrzymało nietypowy kształt - na planie półokręgu opartego podstawą o linię rzeki, z promieniście rozchodzącymi się ulicami, krzyżującymi się z ulicami obwodowymi w układzie C-kształtnym. W centralnym punkcie miasta znajdował się nieregularny w rzucie plac rynkowy. Miasto założono na surowym korzeniu, tuż przy rzece, która na tym odcinku stanowi-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

ła granicę między Łużycami a Śląskiem. Po wojnie trzydziestoletniej (1618-1648), kiedy nasiliły się prześladowania protestantów na Śląsku znaleźli oni schronienie w Krzystkowicach. Miasto rozwijało się dzięki rzemieślnikom, głównie tkaczom i sukiennikom. Impulsem do jego rozwoju była również budowa zboru ewangelickiego w latach 1668-1669, który był tzw. kościołem granicznym – służącym protestantom z ponad 50 miejscowości ze śląsko-łużyckiego pogranicza. Dalszy rozwój miejscowości wiązał się z budową połączenia kolejowego, co miało miejsce pod koniec XIX wieku. Wówczas nastąpiła rozbudowa ośrodka w kierunku dworca, tj. w północnej i północno-zachodniej części. Historyczna zabudowa miasteczka koncentrowała się wokół nieregularnego placu rynkowego, na rzucie pięcioboku i tworzyły ją budowle dwukondygnacyjne, kryte przeważnie stromymi dachami, w układzie kalenicowym, w zabudowie pierzejowej. Na południe od rynku usytuowane były najważniejsze budowle w mieście – ratusz, zbór ewangelicki, apteka oraz szkoła. Za rynkiem, wzdłuż C-kształtnych ulic, usytuowane były parterowe budynki mieszkalne, kryte stromymi dachami dwuspadowymi, w układzie kalenicowym, tworzące zwarte pierzeje. Podczas ofensywy Oddziału I Frontu Ukraińskiego jaka miała miejsce 20 lutego 1945 r. nie-mal doszczętnie zburzono zabudowę historycznego centrum miasteczka. Po rozbiór-ce ruin, przy rynku, pozostało około 15 % zabudowy mieszkalnej, nie przetrwał żaden z obiektów użyteczności publicznej. W latach 60-tych XX wieku rozebrano ruiny zboru ewangelickiego. Degradacji zabytkowego układu przestrzennego dopełniły powojenne realizacje w postaci bloków z wielkiej płyty oraz parterowych pawilonów handlowych, usytuowanych w oderwaniu od historycznego kontekstu.

Układy ruralistyczne

Większość wsi na terenie powiatu zielonogórskiego posiada średniowieczną metrykę. W niemal wszystkich miejscowościach zachowały się historyczne układy ruralistyczne, reprezentujące różne typy osad. Wsie w tym regionie wykazują zróżnicowane cechy, wynikające zarówno z przynależności do różnych krain historyczno-geograficznych w przeszłości, jak i z odmiennej dynamiki ich rozbudowy. Nie wszystkie miejscowości zostały ujęte w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Typowym układem wsi o średniowiecznym rodowodzie na terenie Śląska jest tzw. łańcuchówka, zachowana m.in. w **Niwiskach** (poł. XIII wieku). W tego typu wsiach zabudowę sytuowano wzdłuż drogi, dostosowanej do lokalnej topografii – często równoległej do rzeki, jak ma to miejsce właśnie w Niwiskach. Podobne cechy wykazują układy w innych miejscowościach na terenie gminy Nowogród Bobrzański, takie jak **Dragowina**, **Przybymierz** czy **Kotowice**. Układ łańcuchówki zachował się również w **Bogaczowie** (XIII wiek), gdzie do dziś zachowały się dwie siedziby rezydencjonalne – pałac i dwór – świadczące o dawnych podziałach własnościowych.

Średniowieczną metrykę posiada także układ **Świdnicy** (XIII wiek), która również powstała jako łańcuchówka. Główna droga biegnie tu równoległe do potoku spływającego z gór Wilkanowskich. W późniejszym okresie zabudowę rozlokowano po obu stronach cieków wodnych, co doprowadziło do ukształtowania podwójnej ulicówki.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Owalnicowy układ przestrzenny, z charakterystycznym wrzecionowatym nawsiem położonym centralnie oraz zabudową zagrodową przylegającą do drogi obiegającej centralny plac, wykształcił się w **Grabowcu** (XIII wiek) na terenie gminy Świdnica. Wieś prawdopodobnie założono w wyniku kolonizacji Śląska przez osadników niemieckich, po wcześniejszym wykarczowaniu lasu. Cechy owalnicy wykazuje również układ ruralistyczny miejscowości **Wysoka** (XIV wiek), na terenie gminy Nowogród Bobrzański, gdzie na lekkim wzniesieniu, w obrębie nawsia, ulokowany został kościół. Zabudowa wsi rozciąga się wzdłuż głównej drogi, a także wzdłuż bocznych traktów rozchodzących się promieniście od centralnego placu.

Na terenie gminy Sulechów znajdują się również wsie, ujęte w ewidencji konserwatorskiej, charakteryzujące się mniej regularnymi układami przestrzennymi – zwane wielodrożnicami. Tego rodzaju układy ruralistyczne wykształciły się m.in. w miejscowościach Brody, Nietkowice oraz Pomorsko. Zabudowa wsi **Brody**, założonej przypuszczalnie w XIII wieku, rozlokowana jest wzdłuż kilku dróg, tworzących stosunkowo regularne kwartały. Podobnie ukształtowana jest zabudowa pobliskiego *Pomorska* (XIV wiek), który pierwotnie posiadał układ ulicowo-placowy. Warto dodać, że obie miejscowości położone są stosunkowo blisko Odry i mają połączenie z terenami położonymi po przeciwnej stronie rzeki dzięki przeprawie promowej, co znajduje odzwierciedlenie w układach tych miejscowości. W Pomorsku do dziś zachowała się szeroka arteria prowadząca w kierunku Odry, obsadzona alejami drzew liściastych, przy czym linia zabudowy jest cofnięta drogi. Z kolei układ ruralistyczny Nietkowic (XV wiek) posiada cechy zarówno wielodrożnicy – w północnej części miejscowości, jak i ulicówki – w części południowej.

Nieco odmienne cechy wykazują osady wiejskie z obszaru gmin Babimost i Kargowa, historycznie przynależnych do Wielkopolski (Smolno Wielkie, Smolno Małe, Nowe Kramsko, Podmokle Wielkie). **Podmokle Wielkie**, będące dawną osadą słowiańską, w XIII wieku ukształtowały się jako owalnica z wąskim, wrzecionowatym nawsiem. **Nowe Kramsko** również zostało lokowane na prawie polskim w XIII wieku. Początkowo miało charakter owalnicy, następnie przekształciło się w wieś o układzie placowo-ulicowym, a z czasem w wielodrożnicę. Obie wsie stanowiły niegdyś dobra klasztoru cystersów w Obrze, a później przeszły w ręce rycerskie.

Smolno Wielkie, również dawna wieś rycerska, posiada układ placowo-ulicowy. Dwie główne, równoległe drogi, wytyczone zostały na osi wschód–zachód, a połączone zostały krótszymi drogami biegnącymi na osi północ–południe.

W północno-wschodniej części powiatu zielonogórskiego, tj. w gminie Kargowa, ukształtowały się również wsie charakterystyczne dla tzw. osadnictwa olęderskiego, związanego z kolonizacją fryderycjańską. Była to szeroko zakrojona akcja osadnicza, prowadzona w II połowie XVIII wieku i na początku XIX wieku we wschodnich Prusach przez króla Fryderyka II Wielkiego, szczególnie widoczna w rejonie dolnego biegu Warty. Celem tej akcji było przede wszystkim ożywienie gospodarcze po zniszczeniach

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

wojen północnych z lat 1655–1660 oraz 1700–1721. Charakter takich osad mają wsie **Stary Jaromierz** i **Nowy Jaromierz**, założone w latach 1709–1719. Osady te mają charakter rozproszony – zabudowa zagrodowa lokowana jest luźno, wzdłuż drogi swobodnie wijącej się w terenie. Układy te wyraźnie odróżniają się od układów o starszej, średniowiecznej metryce, których zabudowa lokowana była w sposób bardziej zwarty i regularny.

Na terenie gminy Trzebiechów w ewidencji konserwatorskiej ujęto układy ruralistyczne miejscowości **Podlegórz** (XIII wiek), **Swarzynice** (XIII wiek), **Radowice** (XIII–XIV wiek), **Ostrzyce** (XIII–XIV wiek), **Głuchów** (XIII–XIV wiek) oraz **Mieszkowo** (2. połowa XIII w.). Wsie w tej części powiatu to głównie wielodrożnice (Głuchów, Swarzynice, Podlegórz), wsie o układzie placowo-ulicowym (Mieszkowo) lub ulicówki (Radowice oraz Ostrzyce), przy czym należy zauważyć, że są to układy dość nieregularne.

Wyjątkowy układ zabudowy na terenie ww. gminy, o dużym nasyceniu cennymi zabytkami architektury, reprezentuje miejscowość Trzebiechów, będąca siedzibą władz gminy. W początkowym okresie osada stanowiła typową dla tego regionu rycerską wieś lokacyjną. W 1707 roku, dzięki staraniom jej ówczesnego właściciela – Sebastiana von Troschke, Trzebiechów uzyskał od króla Prus Fryderyka Wielkiego prawa miejskie. Na cześć władcy zmieniono wówczas nazwę miejscowości na Friedrichschuld („Łaska Fryderyka”) oraz dokonano przebudowy miasteczka według zasad późnobarokowej urbanistyki. Wytyczono Aleję Lipową, która stała się główną osią ośrodka, rozciągającą się na linii północ–południe, łączącą dwa najważniejsze obiekty w miejscowości – kościół oraz siedzibę właściciela majątku (otwory drzwiowe obu tych zabytków są zwrócone dokładnie ku sobie, mimo że dzieli je dystans około 570 metrów). Prawa miejskie Trzebiechów utracił w 1880 roku.

Na terenie gminy Bojadła wykształciły się układy osadnicze o dość nieregularnych planach, podobnie jak w przypadku omówionej wyżej gminy Trzebiechów. W ewidencji konserwatorskiej ujęto układy miejscowości **Bojadła**, **Klenica** (XV wiek) oraz **Pyrnik** (XVIII wiek). Wszystkie wsie posiadają układy typu wielodrożnica, które rozwinęły się w oparciu o starsze struktury przestrzenne (np. w Klenicy część zabudowy zachowała charakter ulicówki).

Podobnie ukształtowały się układy ruralistyczne w gminie Zabór, gdzie w ewidencji konserwatorskiej ujęte są wsie Dąbrowa (XIII wiek), Przytok (XIII wiek) i Zabór (XIV wiek). Układ ruralistyczny **Dąbrowy** przekształcił się z owalnicy w wielodrożnicę; w jego centrum znajduje się prostokątny plac ze stawem. Zagrody cechują się wyjątkowo regularną zabudową – parterowe budynki mieszkalne, kryte stromymi dachami dwuspadowymi, ustawione szczytowo do drogi, do których od strony elewacji tylnej dostawiono zabudowania gospodarcze. W **Zaborze** wykształcił się układ typu wielodrożnica z nieregularnym placem w centrum, świadczącym o dawnej funkcji handlowej miejscowości, w której odbywały się targi drzewne oraz warzenie soli. W 1556 roku miejscowość uzyskała prawa miejskie, jednak nigdy nie rozwinęła się w pełnoprawne

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

miasto i funkcjonowała jako tzw. osiedle z prawami handlowymi (targowymi). Układ ruralistyczny Przytoku wykształcił się w formie łańcuchówki, częściowo usytuowanej wzdłuż strumienia. Zabudowa rozlokowana jest w sposób swobodny.

Na terenie gminy Czerwieńsk, w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków, ujęty jest układ ruralistyczny miejscowości **Nietkowice**, pochodzący z XIII wieku. W XIX i XX wieku plan miejscowości przekształcono w wielodrożnicę.

Do XIII wieku miejscowości usytuowane na omawianym obszarze były niewielkimi osadami. Niektóre z nich posiadały słowiańskie korzenie. Następnie, w rezultacie programowych działań, przeprowadzono komasację gruntów i nadano wsiom nowe układy przestrzenne, najczęściej na prawie niemieckim, rzadziej na prawie polskim. Niektóre wsie, tworzące już w XII wieku skupiska kilku gospodarstw rodzinnych, nie zostały poddane reformie przestrzennej i pozostały w układzie amorficznym, przekształconym w nowszych czasach w niewielkie wielodrożnice, jak np. wieś Ledno (gmina Trzebiechów), Gębice, Karczyn, Okunin, Susłów (gmina Sulechów), Kartno, Młynkowo (gmina Bojadła), Radomia, Łochowo (gmina Świdnica), Smolno Małe (gmina Kargowa), Sobolice, Kamionka (gmina Nowogród Bobrzański). Układ wielodrożnicowy, ukształtowany głównie w XIX wieku, dominuje na omawianym obszarze – co najmniej 14 miejscowości to wielodrożnice (Brody, Pomorsko, Nietkowice, Nietków, Nowe Kramsko, Głuchów, Swarzynice, Podlegórz, Bojadła, Klenica, Pyrnik, Zabór), przy czym należy zauważyć, iż najczęściej były to efekty rozbudowy wcześniejszych średniowiecznych układów (łańcuchówek, ulicówek, owalnic, ewentualnie widlic). Aż 7 miejscowości zachowało się do naszych czasów jako łańcuchówki (Niwiska, Bogaczów, Świdnica, Przytok, Drągowina, Przybymierz, Kotowice), 5 osad zachowało charakter owalnicy (Grabowiec, Wysoka, Mozów, Podmokle Wielkie, Dąbrowa), 3 osady posiadają układ placowo-ulicowy (Nowe Kramsko, Smolno Wielkie, Mieszkowo), a jedynie 2 wsie utrzymały układ ulicówki (Radowice i Ostrzyce).

Nieodłącznym elementem układów ruralistycznych lubuskich wsi pozostają dominanty przestrzenne w postaci obiektów sakralnych (w miejscowościach: Niwiska, Wysoka, Bogaczów, Przytok, Zabór, Świdnica, Lipno, Nietkowice, Pomorsko, Mozów, Brody, Bojadła, Klenica, Nietków, Trzebiechów, Podlegórz, Nowe Kramsko) oraz dawne zespoły pałacowo-parkowo-folwarczne (Zabór, Przytok, Bogaczów, Niwiska, Trzebiechów, Bojadła, Klenica, Świdnica, Drzonów, Letnica, Wojnowo, Pomorsko, Łęgowo, Buków, Kalsk). Do najcenniejszych miejscowości o wysokim stopniu zachowania historycznej struktury należą układy ruralistyczne, które w pewnych okresach funkcjonowały na prawach miast lub osiedli miejskich, tj. Trzebiechów oraz Zabór. Należy podkreślić, iż na terenie powiatu zielonogórskiego zachowało się ponadto wiele wsi o czytelnych, historycznych układach ruralistycznych, prezentujących różne ich typy. Wśród nich wyróżniają się wsie o niewielkim stopniu przekształcenia, jak np. Dąbrowa, Bogaczów, Pomorsko czy Mozów. Wiele miejscowości na omawianym obszarze uległo znaczącej rozbudowie w II połowie XIX wieku oraz na początku XX wieku, co odzwierciedla ich zachowana struktura w typie wielodrożnicy i może świadczyć o wzmożonych procesach gospodarczych w tym okresie (np. Klenica, Bojadła, Smolno Wielkie, Pomorsko, Brody).

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Charakterystycznym elementem omawianych układów jest zagrodowa zabudowa wiejska, ustawiana szczytowo lub kalenicowo względem dróg. Większość historycznych zagród posiada podobny układ złożony z parterowego budynku mieszkalnego, ulokowanego we frontowej części działki, krytego stromym dachem dwuspadowym, z zabudową gospodarczą (oborą, stodołą itp.) sytuowaną na tyłach działki, zwykle wokół czworokątnego podwórza. Budynki wznoszono najczęściej z cegły, czasem z użyciem kamienia, rzadziej w konstrukcjach drewnianych – ryglowej i zrębowej.

Należy podkreślić, iż wartością zachowanych układów wiejskich jest zarówno sposób lokowania historycznej zabudowy, jak i autentyzm formy oraz sposobu wykończenia elewacji budynków. Obiekty mieszkalne zwykle posiadają elewacje otynkowane i zdobione bogatym detalem architektonicznym – w postaci gzymsów, opasek okiennych. Niekiedy elewacje są licowane cegłą i wzbogacone ceramicznym detalem. Większość budynków gospodarczych również została wzniesiona z cegły. Budownictwo drewniane, niegdyś dominujące w regionie, obecnie występuje sporadycznie. Dużym zagrożeniem dla krajobrazu kulturowego wsi, który współtworzy zabudowa zagrodowa, jest presja dostosowania budynków historycznych do aktualnych norm budownictwa w zakresie norm cieplnych i energooszczędności. Doprowadza to do ocieplania elewacji zewnętrznych budynków, przez co tracą one swój oryginalny wyraz architektoniczny. Ponadto zabudowa gospodarcza w dużej mierze pozostaje nieużytkowana i znajduje się w pogarszającym stanie zachowania.

Budynki użyteczności publicznej**Pedagogium w Sulechowie**

Historia tej instytucji rozpoczęła się od ufundowanego w 1719 roku przez Sigmunda Steinbarta, igielnika i gorliwego wyznawcy pietyzmu, sierocińca. Powstał on za zgodą Królewskiej Rady Narodowej w ówczesnym Królestwie Prus, w granicach którego znajdowało się wówczas miasto Sulechów. Pierwsze obiekty sierocińca wzniesiono w 1723 roku w południowej części miasta, na Przedmieściu Zielonogórskim, przy finansowym wsparciu króla pruskiego Fryderyka Wilhelma I. W kolejnych latach zbudowano łaźnię, pralnię oraz browar – wszystkie w konstrukcji szachulcowej (niezachowane) – po obu stronach skrzyżowania ulic Armii Krajowej z Piaskową oraz Kruszyna. W 1726 roku król Fryderyk Wilhelm I nadał fundacji Steinbarta przywilej dobroczynnej instytucji publicznej, a w 1766 roku z ramienia króla Fryderyka II Wielkiego podniesiono jej rangę do Królewskiego Pedagogium w Sulechowie. W latach 1751–1773 w zespole wzniesiono zbór. Pod koniec XVIII wieku założenie rozbudowano o sierociniec, budynki pomocnicze, park, plac zabaw i cmentarz.

W 1798 roku rozpoczęto budowę nowego gmachu szkolnego w stylu późnobarokowym z elementami klasycystycznymi, zaprojektowanego przez radcę budowlanego Jana Forstera z Sulechowa. Budowa zakończyła się w 1806 roku, tuż przed upadkiem Królestwa Prus. Następnie, w 1868 roku, nastąpiła pełna fuzja sierocińca z pedagogium, co było impulsem do dalszej rozbudowy kompleksu. W 1880 roku wniesiono ceglany bu-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

dynek alumnatu, budynek gospodarczy oraz remizę strażacką. Wszystkie budynki zbudowano w nurcie historyzmu. W alumnacie mieściły się sale szkolne oraz mieszkania dla nauczycieli. W roku 1909 złożenie rozbudowano o kolejny budynek dydaktyczny, zlokalizowany po zachodniej stronie parku. Po 1945 roku kompleks budynków nadal pełnił funkcje edukacyjne. Początkowo mieściło się tu Liceum Pedagogiczne, następnie Zespół Szkół Ogólnokształcących i Zawodowych, Szkoła Podstawowa nr 4, Ognisko Związku Nauczycielstwa Polskiego, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sulechowie, a w ostatnim okresie wydział zamiejscowy Uniwersytetu Zielonogórskiego. Zespół budynków tzw. dawnego Pedagogium w Sulechowie współtworzą obiekty wniesione w różnych okresach i stylach, od eklektyzmu, z elementami klasycyzmu, neobaroku, po historyzm. Wszystkie obiekty są cennymi zabytkami architektonicznymi, waloryzującymi tę część miasta Sulechowa.

Zespół sanatoryjny w Trzebiechowie

Zespół sanatoryjny w Trzebiechowie wzniesiono w latach 1902–1905 na zlecenie księżnej Marie Aleksandrine z rodu Reuss, jako prywatną, ekskluzywną placówkę leczniczą - sanatorium fizjoterapeutyczno-dietetyczne. Autorem projektu architektonicznego był Max Schündler, pochodzący ze Zwickau, natomiast projekt wnętrz wykonał jeden z czołowych twórców secesji – Henry van de Velde. Realizację budowy powierzono mistrzowi murarskiemu Carlowi Lorenzowi z ówczesnego Grünbergu (obecnie Zielona Góra). Wraz z budową sanatorium powstał niewielki park w stylu angielskim dla kuracjuszy. Nowoczesne sanatorium funkcjonowało jedynie do 1908 r., po czym w latach 1909–1919 przekształcono je w dom wypoczynkowy. W 1920 r. kompleks przejęły władze powiatowe, ponownie przeznaczając go na sanatorium, o profilu przeciwgruźliczym. Tę funkcję utrzymano także po wojnie – sanatorium działało do 1965 r., następnie urządzono w nim oddział Wojewódzkiego Szpitala Specjalistycznego w Zielonej Górze, a od 1974 r. działa w nim Dom Pomocy Społecznej.

W latach 2002–2003, na podstawie nowych ustaleń naukowych, potwierdzono, że autorem wystroju wnętrz trzebiechowskiego sanatorium był pochodzący z Belgii Henry van de Velde. Artysta jest autorem projektów polichromii w formie ornamentalnych fryzów ścian, sufitów w różnych pomieszczeniach oraz na klatkach schodowych. Zaprojektował również meble – integralny element wystroju wnętrz oraz formy drzwi, boazerii, tapet i zasłon, jak również kształt szklenia ogrodu zimowego oraz świetlika w halu tzw. domu lekarza. Drewniane elementy wyposażenia wykonano w dworskiej stolarni artystycznej Scheidemantela z Weimaru, natomiast wyposażenie pokoju dla pań i panów oraz dwunastu pokoi dla kuracjuszy wykonano w Warsztatach Drezdeńskich, uzupełniając wystrój malarską dekoracją autorstwa van de Veldego. Artysta zaprojektował także drzwi windy sanatoryjnej – niestety oryginalna winda nie zachowała się. Od 2004 r. w dawnym sanatorium prowadzone są prace konserwatorsko-restauratorskie, mające na celu wyeksponowanie oryginalnego secesyjnego wystroju wnętrz.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Kompleks składa się z kilku budynków: domu pacjentów połączonego łącznikiem (galerią) z tzw. domem lekarza (obecnie pełniącym funkcję administracyjną), dwóch budynków mieszkalnych oraz obiektów gospodarczych (wiata, stolarnia, garaż z mieszkaniem). Zachował się również fragment dawnej kręgielni, w którym obecnie mieści się kostnica. Teren otoczono murem z ogrodzeniem. Architektura kompleksu utrzymana jest w duchu neorenesansu północnoniemieckiego, natomiast wnętrza prezentują formy secesyjne. Wszystkie budynki cechują się elewacjami z licowanej cegły zwieńczonymi falistymi szczytami. Z ceglastymi elewacjami kontrastuje barwna turkusowo-błękitna kolorystyka stolarki okiennej, przywrócona podczas prac remontowych w 2005 roku. Główną bryłą sanatorium od strony tylnej elewacji wzbogacona jest przeszklonym ogrodem zimowym na parterze, co nadaje jej malowniczości.

Zespół sanatoryjny w Trzebiechowie z wnętrzami zaprojektowanymi przez Henry'ego van de Velde stanowi jedyne zachowane dzieło tego artysty w Polsce. Wartość dekoracji jest szczególna – to oryginalny wystrój stworzonego przez jednego z czołowych twórców secesji, a także unikalny przykład kompleksowej aranżacji wnętrz van de Veldego w Europie, zachowany w tak dobrym stanie. Dodatkowo popularyzowaniem wiedzy o tym zabytku i działalności artysty zajmuje się powołane w 2004 r. *Stowarzyszenie na rzecz odnowy i rewaloryzacji dzieł Henry'ego van de Velde w Polsce*, które organizuje m.in. konferencje naukowe poświęcone secesji, jak również udostępnia zabytek do zwiedzania turystom.

Ratusze

Wśród budynków użyteczności publicznej szczególnie cenne są zabytkowe siedziby władz miejskich – ratusze w Sulechowie, Kargowej i Babimoście.

Ratusz w Sulechowie wzniesiono w centralnej części rynku, przez co stanowi on główny akcent układu urbanistycznego miasta. Pierwotny wygląd drewnianej budowli z początku XVI (lub nawet XIV) wieku nie jest znany. Po pożarze w 1557 roku przebudowano go na murowany, w stylu renesansowym. Wówczas otrzymał dwie kondygnacje, kryte stromym dachem dwuspadowym oraz dwie wieże – wyższą po zachodniej stronie i niższą po stronie południowej. Dalsze przebudowy miały miejsce m.in. w XVII wieku. Ostatnia znacząca zmiana polegała na usunięciu stromego dachu oraz zastąpieniu go dachem płaskim, po nadbudowie o jedną kondygnację, co miało miejsce w drugiej połowie XIX wieku. Elewacje zwieńczono wówczas krenelażem, nadając budowli cechy neogotyckie. W latach 70.-tych XX wieku krenelaż zastąpiono attyką, co spowodowało zatarcie cech stylowych. Ratusz jest murowany, na planie prostokąta. W murach zachowały się relikty wcześniejszych konstrukcji. Bryłę wzbogaca od strony zachodniej ośmioboczna wieża z hełmem i latarnią, która została zrekonstruowana w latach 1970–1975. Na piwnicach i parterze zachowały się sklepienia kolebkowe z lunetami.

Ratusz w Kargowej powstał w 1745 roku, usytuowany jest w centralnym punkcie rynku. W 1856 i 1900 roku przeszedł gruntowną przebudowę, z zachowaniem cech

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

neogotyckich. Jest to budowla murowana, dwukondygnacyjna, założona na planie kwadratu z wewnętrznym dziedzińcem, przykryty dachami dwuspadowymi. Dominantą jest wieża po stronie wschodniej, zwieńczona ostrosłupowym hełmem. Ważnym wydarzeniem w historii Kargowej była obrona ratusza przez garnizon kapitana Więckowskiego po ogłoszeniu II rozbioru Polski w 1793 roku. To jedyny zbrojny akt oporu przeciw Prusom. Pamięć o tym wydarzeniu była podtrzymywana w XIX wieku i jest obecnie ważnym elementem lokalnej tożsamości.

Ratusz w Babimoście wybudowano w połowie XIX wieku w nurcie neoklasycystycznym, we wschodniej pierzei rynku. Podczas II wojny światowej budowla uległa spaleniu – zachowały się jedynie mury obwodowe i podstawa wieży. Zabytek odbudowano w 1961 roku, a hełm z latarnią przywrócono dopiero w 2004 roku. Jest to budowla murowana, dwukondygnacyjna, założona na planie prostokąta. Fasada ozdobiona jest wieżą wtopioną w bryłę, zwieńczoną kopulastym hełmem z latarnią.

Wśród zabytkowych budynków użyteczności publicznej wymienić należy również **szkoły**, które przed 1945 r. czynne były również w mniejszych ośrodkach. Współcześnie w większości budynki te utraciły pierwotną funkcję i najczęściej zaadaptowane zostały do funkcji mieszkalnej. Szkoły zachowały się m.in. w miejscowości Głogusz (z 4 ćwierci XIX wieku), Mozów (początek XX wieku), Łaz (połowa XIX wieku), Górzynkowo (początek XX wieku), Białowice (początek XX w.), Kłępina (lata 20.-te XX wieku). Nadal czynna jest szkoła w Cigacicach (przełom XIX i XX wieku). Są to zwykle niewielkie, wolnostojące, murowane budowle, operujące skromnymi formami architektonicznymi.

Ponadto w wielu miejscowościach funkcjonowały tzw. **zajazdy**, obecnie przeważnie zaadaptowane do funkcji mieszkalnej, np. w Kłępsku. Niekiedy budynkom tym towarzyszyły popularne sale wiejskie, które służą społeczności lokalnej do dziś, jak to ma miejsce w Mozowie. Niekóre z nich pozostają nieużytkowane – zajazd w Głoguszu czy w Lipnie. Tylko nieliczne są dziś dostępne szerszej publiczności, jak np. dawny zajazd w Karszynie, w którym znajduje się obecnie restauracja (Gościniec u Deców).

Świadectwem działalności ochotniczej straży pożarnej są natomiast dawne **remizy strażackie** zachowane w mniejszych ośrodkach, m.in. w Starym Kramsku, Karczynie, Chwalimiu, Okuninie, Białowicach, Kotowicach, Urzutach. Wszystkie zbudowane około przełomu XIX i XX wieku. Obiekty te zwykle wznoszono według powtarzalnego projektu, są to niewielkie budowle, na planie prostokąta, najczęściej ustawione szczytowo do drogi, z szerokimi wrotami od frontu, niekiedy urozmaicone wieżyczką.

Zespoły rezydencjonalne

Szczególnie cenną grupę w krajobrazie kulturowym powiatu zielonogórskiego stanowią budowle rezydencjonalne, licznie reprezentowane na tym obszarze, zwykle powiązane przestrzennie z założeniami folwarcznymi i parkami. Z uwagi na złożoną historię ziem

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

położonych w granicach powiatu, pałace te związane są z ważnymi rodami przynależnymi w przeszłości do odrębnych krain historyczno-geograficznych. Najwięcej cennych obiektów występuje w granicach historycznych Śląska – dwór w Świdnicy, pałac w Zaborze, pałac w Bojadłach, pałac w Przytoku i Klenicy. Z obszaru dawniej przynależnego Wielkopolsce do najcenniejszych należą – pałac w Wojnowie oraz w Kargowej, natomiast nowomarchijskie (brandenburskie) przykłady to zamek w Sulechowie oraz pałac w Trzebiechowie. W niniejszym programie przybliżone zostaną sylwetki wybranych, najcenniejszych obiektów. Należą do nich:

Zamek w Sulechowie

Jest najstarszą zachowaną budowlą w Sulechowie. Pierwsze wzmianki o zamku pochodzą z początku XIV wieku, kiedy miasto znajdowało się w granicach księstwa glogowskiego na Śląsku. Z tego okresu zachowała się gotycka wieża, zbudowana z cegły, na rzucie kwadratu, czterokondygnacyjna, stanowiąca dominantę w zespole. Następnie na mocy układu z roku 1482 roku Sulechów przeszedł we władanie elektorów brandenburskich. Podczas wielkiego pożaru miasta w 1557 roku zamek uległ zniszczeniu. Na przełomie XVI i XVII wieku budowlę rozbudowano, za panowania księżniczki anhalckiej Elżbiety, wdowy po margrabim Janie Jerzym, o dwa murowane skrzydła, przypuszczalnie zachowane zachodnie skrzydło oraz niezachowane skrzydło północne. Nie znany jest dokładny wygląd budowli z tego okresu. Z planu miasta z 1722 roku możemy jedynie odczytać, że zamek był trzyskrzydłowym obiektem, powiązany z systemem obronnym miasta. W XIX wieku rozebrano skrzydło wschodnie i północne, a w ich miejscu zbudowano budynki przeznaczone na mieszkania. Z pierwotnego założenia zamkowego zachowała się wieża oraz dawne skrzydło zachodnie, przebudowane w XVIII wieku. Skrzydło zachodnie założono na rzucie prostokąta, jest dwukondygnacyjne, kryte dachem stromym dwuspadowym.

Zamek stanowił siedzibę lokalnych władz administracyjnych od końca XV wieku do 2 poł. XVIII wieku siedzibę mieli w nim starostowie, od 1727 Królewski Urząd Domen i Sprawiedliwości, a następnie Powiatowy Urząd Finansowy (do 1926 roku). Przed II wojną światową pełnił funkcję mieszalno-magazynową. W okresie od 1945 roku do lat 70. XX wieku mieściły się w nim komunalne lokale mieszkalne. W latach 1978-1992 podejmowano przy obiekcie prace remontowe, niedokończone, ze względu na brak środków. Po przeprowadzonym w latach 2009-2011 remoncie konserwatorskim, zamek adaptowano do celów kulturalnych. Obecnie funkcjonuje w nim Sulechowski Dom Kultury.

Dwór w Świdnicy

Powstanie siedziby szlacheckiej w Świdnicy związane jest z rodem von Kittlitz. W 1602 roku ukończono budowę rezydencji dla komandora zakonu jezuitów Johanna Christopha von Kittlitz, przypuszczalnie według projektów włoskiego architekta Alberta Antonio z Urbino. Wydarzenie to upamiętnia inskrypcja z datą „1602” umieszczona w późnorenesansowym portalu nad wejściem głównym do budynku. Budowla wzniesiona była z wykorzystaniem wcześniejszej siedziby, pochodzącej z ok. 1. połowy

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

XVI wieku. Na przestrzeni lat dwór wielokrotnie przebudowywano, a w latach 1969-1972 r. dokonano adaptacji zabytku na cele Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza.

Pierwotnie dwór był budowlą trzyskrzydłową, zapewne otoczoną fosą. Do naszych czasów nie zachowało się skrzydło zachodnie. Obecny obiekt założono na planie lite-ry „L”. Bryła jest trzykondygnacyjna, podpiwniczona, nakryta zespolonymi pod kątem prostym, dwuspadowymi dachami, ujętymi wysokimi szczytami o wklęsło-wypukłym obrysie, sytuowanymi od północy, południa i zachodu. Elewacje są otynkowane gładko, w narożach zdobione dekoracją sgraffitową, mają nieregularnie rozstawione okna ujęte kamiennymi opaskami. Dwór w Świdnicy jest wysokiej klasy zabytkiem, przypisywanym twórcom włoskim. W jego wnętrzu częściowo zachował się historyczny wystrój w postaci stropów belkowych z polichromowaną dekoracją, jak również sztukatorski wystrój sklepienia sali na I piętrze.

Ważnym wydarzeniem w historii dworu była wizyta króla pruskiego Fryderka II, w czasie, kiedy Śląsk przeszedł we władanie Prus z dnia 16 na 17 grudnia 1740 r., wówczas posiadłość była we władaniu Eleonory Charlotty von Stentsch z domu Kittlitz. Wkroczenie króla Prus na Śląsk w owym czasie dało początek I wojnie śląskiej.

Pałac w Bojadłach

Historia majątku w Bojadłach związana jest ze śląskim rodem Kottwitzów. W roku 1707 Adam von Kottwitz zbudował drewniany dwór w konstrukcji ryglowej. Uległ on zniszczeniu w wyniku powodzi i pożaru, a na jego miejscu w latach 1732-1734 David Heinrich baron von Kottwitz, wznosił zachowany do dziś pałac. Budowę dwóch barokowych kordegard, znajdujących się po obu stronach bramy wjazdowej, zrealizował syn Davida – Rudolph Gotthard, który był również inicjatorem przebudowy pałacu w latach 60. XVII wieku, po zniszczeniach dokonanych przez wojska kozackie w 1759 roku (w trakcie trwania wojny siedmioletniej, w latach 1756-1763). W rękach rodu Kottwitzów dobra bojadelskie pozostały aż do 1904 roku, kiedy to Ewa von Bassewitz-Levetzow sprzedała majątek generałowi Reinhardowi Gottlobowi von Schefferowi z Berlina. Po wojnie pałac w Bojadłach kilkakrotnie zmieniał włodarzy, co odbiło się niekorzystnie na jego stanie zachowania, był m. in. siedzibą Uniwersytetu Ludowego (w latach 1948-1950), Gminnej Rady Narodowej oraz Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” - do 1952 roku. Następnie znajdowało się tutaj przedszkole, porodówka oraz świetlica wiejska, a od 1962 roku miał w nim siedzibę Wojewódzki Związek Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” z Zielonej Góry. Aż do zmian ustrojowych z roku 1989 pałac był siedzibą ośrodków kolonijnych, a następnie znalazł się w rękach prywatnych. Od 2014 roku pałac stanowi własność Arkadiusza Michońskiego, założyciela Fundacji Pałac w Bojadłach, która od dekady prowadzi w zabytku prace remontowo-konserwatorskie, jak również szeroko zakrojoną działalność kulturalną.

Pałac w Bojadłach stanowi cenny przykład późnobarokowej rezydencji, znajdującej się na północnych rubieżach Śląska, zachowany w niemal niezmienionej oryginalnej for-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

mie architektonicznej. W jego wystroju architektonicznym zachowało się wiele oryginalnych elementów, takich jak np. bogaty detal fasady, z motywami muszli, owoców i girland, o rokokowym wyrazie, a także częściowo utrzymany został wystrój wnętrz. Prowadzone od 2014 roku prace przy zabytku stopniowo przywracają pałacowi dawny blask. Przede wszystkim podkreślenia i docenienia wymaga fakt udostępnienia zabytku szerokiej publiczności poprzez organizowane w nim przez Fundację wystawy, spotkania, wieczory, koncerty, jak również funkcjonującą z powodzeniem Kuchnię Pałacową.

Pałac w Trzebiechowie

Pierwsza siedziba mieszkalna marchijskiej gałęzi rycerskiego rodu von Troschke w Trzebiechowie powstała prawdopodobnie w XVI lub XVII wieku. Jej relikty zachowane są w partii piwnic i przyziemia obecnego pałacu. Od w 1765 roku majątek w Trzebiechowie wszedł w posiadanie Henryka IX hrabiego von Reuss, związanego z pruskim dworem królewskim. Jego syn Heinrich XIV wznosił ok 1800 roku klasycystyczny pałac, a w miejsce barokowego ogrodu założył park angielski. Zbudował także oficynę, stajnię, wozownię i ujeżdżalnię. Lata świetności pałacu przypadły na okres II połowy XIX wieku oraz początek XX wieku, kiedy ówczesny właściciel książę Reuss - Heinrich VII poślubił księżniczkę Marie Alexandrine, córkę wielkiego księcia Saksonii-Weimaru-Eisenach. Na ich zlecenie pałac rozbudowano na okazałą rezydencję w stylu nawiązującym do francuskiego renesansu i baroku, według projektu cenionego wiedeńskiego architekta Victora Rumpelmayera. Wówczas dobudowano m. in. boczne skrzydło po stronie wschodniej, mieszczące salę balową oraz okrągłą klatkę schodową, zwieńczoną wieżyczką. W architekturze pałacu dominuje mansardowy dach z malowniczymi wieżyczkami oraz bogaty kostium stylowy wyrażony w detalu architektonicznym elewacji. Po wojnie w pałacu umieszczono magazyny zbożowe, a od 1982 r. funkcjonuje jako siedziba szkoły.

Warto podkreślić, iż pałac w Trzebiechowie jest elementem większej barokowej kompozycji urbanistycznej niewielkiej miejscowości, którą tworzą przede wszystkim umieszczone na osi północ-południe pałac po stronie północnej, poprzedzony dziedzińcem oraz kościół, ulokowany po południowej stronie, sprzężone ze sobą aleją lipową. Za pałacem znajduje się natomiast rozległy park krajobrazowy, a na zachód od niego usytuowano dawne zabudowania folwarczne – ujeżdżalnię (obecnie sala gimnastyczna), oficynę (siedziba władz gminy), stajnię i wozownię (Trzebiechowski Ośrodek Kultury im. Tadeusza Wojtera).

Pałac w Przytoku

Pierwszą renesansową siedzibę rodu von Stentzsch w Przytoku wznosił w latach 1596-1597 Joachim, który zatrudnił do tego dzieła budowniczego Anthoniusa von Mesar, pochodzącego prawdopodobnie z północno-wschodnich Włoch. Z budowli tej zachował się jedynie kamienny portal – wysokiej klasy zabytek kamieniarki, obecnie eksponowany w siedzibie Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze. Istniejący pałac wzniesiony został w lekkim oddaleniu od „starego” pałacu, na zlecenie Emila von Kraker-Schwarzenfeld, który powierzył wykonanie projektu i kierownictwo robót mistrzowi murar-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

skiemu i ciesielskiemu Adolphowi Jaeklowi z Nowej Soli. Siedzibę wzniesiono w latach 1867-1868 w stylu neorenesansowym. Pałac zbudowano jako piętrowy z wysokim podpiwniczeniem, przejazdem, wieżą i ryzalitem od frontu oraz werandą od strony elewacji tylnej. Dominującymi elementami w fasadzie są wieża, zwieńczona malowniczym dachem czterospadowym z latarnią, usytuowana nad wejściem do pałacu oraz znajdujący się w centralnej części fasady dwukondygnacyjny trójkątny szczyt, o bogatej dekoracji czerpiącej z repertuaru historyzmu takich jak wolutowe spływy, czy kamienne sterczyńny. Motywem typowo renesansowym w wyrazie architektonicznym bryły są ażurowe kamienne balustrady wieńczące elewację frontową, przesłaniające nieco stromy dach budowli. Popadający w ruinę „stary” pałac, ostatecznie w 1933 roku rozebrano, a jego portal w roku 1937 przewieziono i wmurowano w elewację ówczesnej siedziby Starostwa Powiatowego (obecnie Muzeum Ziemi Lubuskiej), skąd ok. 2020 roku, został przeniesiony do wnętrza dobudowanej części Muzeum, po przeprowadzonych pracach konserwatorskich. W okresie po 1945 r. pałac w Przytoku użytkowało PGR, mieściły się w nim ośrodek szkoleniowy, kolonijny i wychowawczy. W 1990 r. miał miejsce pożar zabytku, po którym poddano go pracom remontowym i konserwatorskim. Od 1999 r. pałac jest własnością Starostwa Powiatowego w Zielonej Górze, do roku 2024 funkcjonował w nim Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii im. Ireny Sendlerowej.

Pałac w Zaborze

Jak twierdzą historycy sztuki obok obecnego pałacu w Zaborze istniała wcześniejsza, „starsza” budowla, którą wzniesli przedstawiciele rodu Kottwitzów, pierwszych potwierdzonych źródłowo właścicieli wsi. Około roku 1600 roku obok dawnej siedziby powstała nowa, wiązana z rodem von Dyhern, władającym majątkiem w latach 1588-1646. Odkryte podczas prac remontowych w roku 2014 roku fragmenty dekoracji sgraffittowej na elewacji frontowej pałacu w Zaborze, potwierdziły przypuszczenia, o dawniejszej późnorenesansowej metryce istniejącej budowli.

Powstanie pałacu w jego obecnej formie związane jest z Heinrichem Johannem von Dünnewaldem, który rozpoczął przebudowę majątku najpewniej po 1686 roku. Wówczas budowla uzyskała wczesnobarokową formę i rozplanowanie. Powstał obiekt trzykondygnacyjny, czteroskrzydłowy, z niższym parawanowym skrzydłem od strony dziedzińca, z jedną wieżą, otoczony suchą fosą. Taka kompozycja przestrzenna założenia wywodzi się z francuskich wzorów i w owym czasie rozwiązanie to było unikatowe na terenie Śląska. Ostatni etap przebudowy pałacu w latach 1745 -1770 związany był z działalnością Friedricha Augusta hrabiego Cosel, syna elektora Saksonii i króla Polski Augusta II Wettyna oraz Anny Constantii hrabiny Cosel. W tym czasie powstał salon ogrodowy na parterze w południowym skrzydle oraz znajdująca się nad nim sala balowa na piętrze – oba pomieszczenia zachowały bogaty rokokowy wystrój sztukatorski. Bryła pałacu wzbogacona została o wieżę dobudowaną do skrzydła zachodniego. Dokonano również istotnych zmian w układzie całego założenia barokowego – przed pałacem utworzono obszerny dziedziniec reprezentacyjny, dookoła którego zakomponowano sześć budynków mieszkalno-administracyjnych. W latach 1783-1945 majątkiem władali książęta von Schönaich-Carolath. W okresie od 1918 - 1945 pałac w Zaborze

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

należał do Herminy, drugiej małżonki cesarza Wilhelma II. W latach 60. XX wieku pałac zaadaptowano na Prewentorium Przeciwgruźlicze, a obecnie w jego murach funkcjonuje SPZOZ Centrum Leczenia Dzieci i Młodzieży. W najbliższych latach planowane jest przeniesienie szpitala psychiatrycznego dla dzieci z pałacu w Zaborze do Zielonej Góry.

Pałac w Klenicy

Pałac w Klenicy wzniesiony został w latach 1882-1883 przez pruskiego generała Antoniego Wilhelma księcia Radziwiłła i jego żonę Marię w jako pałac myśliwski w stylu szwajcarskim, według projektu inspektora budowlanego Jaekla z Nowej Soli. Jego malownicza bryła składała się z części głównej oraz skrzydła zachodniego, z dostawioną od strony elewacji frontowej (północnej) wieżą z drewnianym belwederem. Wnętrze pałacu podzielne było na część mieszkalną i administracyjną. Książę Radziwiłł wraz z małżonką Marią (z domu de Castellane) zarządzali majątkiem klenickim w imieniu Pauliny z Talleyrandów markizy de Castellane, córki Doroty księżnej Talleyrand, księżnej żagańskiej. W pałacyku znajdowały się pokoje gościnne, które służyły przybywającym do Klenicy co roku na zaproszenie księcia uczestnikom polowań w okolicznych lasach. Po śmierci małżonka księżna dokonała w 1905 roku rozbudowy pałacu, podczas której m. in. zmieniono formę architektoniczną wieży, zastępując drewniany belweder ośmiobocznym tamburem zwieńczonym hełmem z latarnią, a także dobudowano jeden segment do skrzydła zachodniego. Po 1945 roku w pałacu mieściły się biura PGR, siedziba Lubuskiego Uniwersytetu Ludowego, Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy oraz Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapeutyczny. W latach 1962-1970, kiedy pałac był siedzibą LUL-u, mieszkała w nim wraz z rodzicami Olga Tokarczuk, późniejsza laureatka nagrody Nobla w dziedzinie literatury za rok 2018. Obecnie pałac stanowi własność prywatną. Na przestrzeni lat jego forma architektoniczna uległa uproszczeniu – pozabawiono go m.in. ażurowych dekoracji snycerskich w stylu szwajcarskim, zdobiących szczyty pod okapami stromych dachów, a także zmieniono układ wnętrza.

Pałac w Wojnowie

Wojnowo do 1796 roku stanowiło własność klasztoru cystersów z Obry - fundatorów dworu opata, którego relikty zachowane są w murach istniejącej budowli. Są to sklepieno-kolebkowo-piwnice w środkowej części obecnego pałacu oraz barokowy układ wnętrza. Zanim pałac przybrał obecny kształt, w latach, kiedy stanowił własność Gottfrieda Wilhelma Benedikta Boemacka, tj. w okresie pomiędzy 1853-1872, został przebudowany w stylu normandzkim. Dwukondygnacyjną barokową bryłę, krytą dachem mansardowym, „ozdobiono” wówczas schodkowymi szczytami z wieżyczkami i krenelażami w elewacjach bocznych oraz nad pseudoryzalitami od frontu i od strony elewacji tylnej. Do ścian szczytowych dostawiono ponadto dwukondygnacyjne aneksy, zwieńczone krenelażem. W późniejszym okresie pałac kilkakrotnie zmieniał właścicieli. Do 1920 r. budowla uzyskiwała obecną formę – podwyższono wówczas boczne człony, do wysokości głównej bryły i przekryto je dachami łamanymi. Ponadto w narożnikach fasady dostawiono wieże. Przed 1945 roku dokonano ostatniej zmiany w wyglądzie pałacu, przebudowując formę szczytów na neobarokowe. Po 1945 roku

pałac zaadaptowano na ośrodek rehabilitacyjno-leczniczy dla dzieci i taką funkcję pełni do dziś.

Pałac w Kargowej

Pałac w Kargowej wzniesiony został pod koniec XVII wieku w północno-wschodniej części miasta z fundacji Krzyszofa Unruha – założyciela miasta. W latach 1731-1732 pałac został na mocy dekretu królewskiego przejęty przez króla Rzeczypospolitej Augusta II Mocnego, który obrał miasteczko za miejsce swojego postoju podczas podróży z Drezna do Warszawy. Planował uczynić je bazą wojskową. Pałac pozostawał dożywotnio do dyspozycji władcy, przy czym po jego śmierci powrócić miał na własność Unruha i jego spadkobierców. Rozbudowa pałacu w Kargowej miała miejsce w latach 1731-1733. Pierwsze projekty przebudowy pałacu przypisywane są K. F. Poppelmannowi, natomiast autorem projektu z 1731 roku był prawdopodobnie J. K. Knöffel. Prace budowlane prowadzone były na wielką skalę. Do 1733 roku rozbudowano dawną siedzibę Unruhów oraz wzniesiono stumetrowej długości pałac królewski i cztery budynki koszarowe. Śmierć króla Augusta II oraz wybuch wojny sukcesyjnej o tron Polski przerwały rozbudowę założenia, a w 1735 roku w czasie działań wojennych nowo wybudowane budynki zostały zniszczone. Pałac Unruhów odbudowano w znacznie prostszej formie. Zachowana do dziś budowla zbudowana jest na rzucie litry „U”, dwukondygnacyjna, kryta stromym dachem wielospadowym. Wejście główne znajduje się od strony dziedzińca reprezentacyjnego. Podkreślone zostało pseudoryzalitem zwieńczonym trójkątnym szczytem, prowadzą do niego reprezentacyjne schody. Od strony elewacji tylnej, wychodzącej na park, pierwotnie znajdował się kamienny taras (rozebrany w latach 60. XX w.), przylegający do pseudoryzalitu, zamkniętego trójkątnym szczytem.

Rodzina Unruhów związana była z Kargową do 1837 roku, kiedy to majątek przeszedł na własność pruskiego skarbu rządowego, drogą przymusowego wykupu. W okresie międzywojennym pałacem zarządzała rodzina Richterów, po 1945 roku znalazł się w posiadaniu Skarbu Państwa i funkcjonowały w nim biura PGR-u. Dokonano wówczas przekształceń układu wnętrza oraz zatarto historyczne cechy elewacji zewnętrznych, tynkując elewacje szarym tynkiem. Po 1990 roku, w okresie transformacji, pałac znalazł się w rękach prywatnych i pozostaje obecnie nieużytkowany.

Na terenie powiatu zielonogórskiego zachowały się także inne cenne obiekty rezydencjonalne, warte odnotowania. Prywatną własność stanowią: **dwór w Letnicy**, wzniesiony w II poł. XVI w., następnie przebudowany w stylu barokowym w 1735 r. oraz w duchu klasycyzmu w latach 80.-tych XIX w. oraz **pałac w Bogaczowie**, posiadający XVI-wieczną metrykę, przebudowany na początku XVII w., a następnie ukształtowany w duchu neobarokowym w 1863 r. oraz w 1893 r. Nieużytkowany obiekt od 2010 r. poddawany był pracom remontowym i obecnie znajduje się w nim hotel wraz z restauracją. W **Dobroszowie** znajduje się **dwór**, wzniesiony przypuszczalnie na renesansowych reliktach, w poł. XVII w., następnie odbudowany po zniszczeniu w roku 1789 w duchu klasycystycznym. Dwór stanowi własność prywatną. Również w rękach prywatnych znajduje się barokowy **dwór w Kozli**, wzniesiony pod koniec XVII w., przebudowany

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

w 1710 r. oraz przekształcony wewnątrz w 1890 r., **pałac w Niwiskach** (wniesiony na zrębach renesansowej budowli z 1582 r., przebudowany w stylu barokowym w 1752 r.) oraz **dwór w Kamionce** (wniesiony w 2 poł. lub pod koniec XVII w., przebudowany ok 1850 r. w duchu klasycyzmu).

Z początku XIX w. pochodzi klasycystyczny **pałac w Drzonowie**, będący od lat 80.-tych XX w. siedzibą Lubuskiego Muzeum Wojskowego.

W okresie II połowy XIX wieku, kiedy w architekturze dominował historyzm, powstały lub zostały przebudowane takie rezydencje jak **pałac w Bukowie** (neorenesansowy, zbudowany w 1849 r.) pełniący funkcję szkoły podstawowej oraz **pałac w Pomorsku** (wzniesiony w 1. poł. XVIII wieku, przebudowany w nurcie historyzmu w 1870 roku), w którym do niedawna funkcjonowała szkoła podstawowa (obecnie w budynku pałacu pozostała biblioteka gminna). W rękach prywatnych znajduje się zbudowany ok 1850 roku **pałac w Skibicach**, utrzymany w formach klasycyzujących oraz neobarokowych. W tym samym okresie dokonano przebudowy **pałacu** rodziny von Sydow w **Kalsku**, gdzie obecnie znajduje się Wydział Zamiejscowy Uniwersytetu Zielonogórskiego, kontynuujący tradycje funkcjonującej w pałacu w Kalsku od lat 90. XX wieku Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie. Pałac wzniesiony na przełomie XVII i XVIII przed Ludwika von Sydow, w II połowie XIX wieku powiększono dostawiając skrzydło boczne po stronie północnej. W latach 1910-1920 dobudowano również skrzydło po stronie południowej. Dominantą budowli jest wieża usytuowana w narożniku południowo-wschodnim. Architektura pałacu utrzymana jest w nurcie historyzmu.

Na terenie powiatu zielonogórskiego nadal wiele cennych obiektów rezydencjonalnych pozostaje nieużytkowana. Budowle takie jak **pałac w Łęgowie** (wniesiony w 4 ćw. XIX w., uległ pożarowi po 1988 r.), czy **dwór w Okunieniu** (zbudowany na przełomie XVIII i XIX w.), oba posiadające cechy architektury odwołującej się do klasycyzmu, od wielu lat znajdują się w stanie postępującej degradacji. W przypadku niepodjęcia przez właścicieli tych zabytków pilnych prac zabezpieczających, istnieje realne zagrożenie ich całkowitego zniszczenia.

Parki

Obiektom rezydencjonalnym typu dwory czy pałace zwykle towarzyszyły zabytkowe parki, które w powiązaniu z zabudowaniami gospodarczymi, tworzyły zespoły pałacowo-parkowo-folwarczne. Niekiedy o dawnej świetności miejsca, będącego tego typu zespołem, świadczy zieleni komponowana, jak to ma miejsce w Laskach czy Nietkowie, gdzie siedziby mieszkalne nie przetrwały do naszych czasów.

Do najcenniejszych zabytkowych parków na terenie powiatu zielonogórskiego należą park pałacowy w Trzebiechowie, Kargowej, Bojadłach, Laskach, Nietkowie, Przytoku i Zaborze.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Wyjątkowym kompleksem zieleni na omawianym obszarze jest **arboretum w Nietkowie**, założone przez hrabiego Rothenburg w latach 1893-1895. Arboretum zajmujące powierzchnię ok 1,85 ha położone jest w pobliżu starorzecza Odry, jego południową granicę wyznacza rzeka Zimny Potok. Obejmuje ono kolekcję egzotycznych drzew liściastych i iglastych (około 100 gatunków drzew iglastych). Pierwotne nasadzenia wykonała firma „Späth” z Berlina. Park posiada dużą wartość przyrodniczą i znaczący potencjał edukacyjny oraz turystyczny.

Najstarszym spośród wymienionych założeń ogrodowych jest **park w Bojadłach**, datowany na początek XVIII wieku. Powstanie parku związane było z rozpoczęciem budowy barokowej rezydencji rodowej przez Adama von Kottwitz w roku 1707 roku. Wygląd parku z tamtego okresu dokumentuje rycina F.B. Wernera (ok 1750 rok). Ukazano na niej charakterystyczne dla baroku partery o bogatej ornamentyce, ułożone symetrycznie, na osi wiodącej od pałacu w kierunku południowym. Kontynuację osi stanowi aleja wysokich drzew liściastych. Kompozycję na dwie części dzieli kanał, zachowany do dzisiaj, o układzie równoleżnikowym.

Równie wiekowy jest **park w Kargowej**, związany z pałacem rodu Unrugów, założycieli miasta w 1661 roku, jak również twórców pierwszej siedziby rezydencjonalnej pod koniec XVII wieku. Z tego okresu pochodzi prawdopodobnie pierwsze założenie parkowe, które następnie na początku XVIII wieku przekształcono w nurcie francuskim. Zespół ten cechuje symetryczność układu, który opiera się o centralną oś widokową, biegnącą przez dziedziniec, pałac i aleję grabową. Na południe od pałacu zakomponowano regularne partery. W centralnej części założenia znajduje się sztucznie utworzony kanał wodny z przebiegającą dookoła ścieżką.

Innym założeniem szczytującym się dawną metryką jest park w **Sulechowie**, związany z działalnością Steinbartów. W 1719 roku inicjatywy Sigismunda Steinbarta ufundowano w Sulechowie sierociniec (pierwszą siedzibę uruchomiono w 1723 roku), przekształcony następnie w 1766 roku Królewskie Pedagogium, z nadania króla Fryderyka Wielkiego. Pod koniec XVIII wieku założenie obejmowało sierociniec, szkołę, zbór, budynki pomocnicze, park, plac zabaw i cmentarz. Park posiadał nietypową kompozycję – drzewa rozlokowane były na linii owalu, w który wpisano mniejsze owale. Na tyłach budynku obecnego rektoratu funkcjonował również ogród botaniczny.

Większość twórców założeń parkowych na terenie powiatu zielonogórskiego pozostaje anonimowa. Znany jest natomiast autor projektu parku w **Trzebiechowie**, którym był Paul Lorenz, pochodzący z Zwickau. Założenie ogrodowe o charakterze parku krajobrazowego datowane jest na 1 ćw. XIX wieku, związane było z pałacem zbudowanym w 1880 r. w stylu neorenesansu francuskiego oraz zabudową folwarczną z XVIII-XIX wieku (oficyny, stajnia, ujeżdżalnia i wozownia). Zespół zabudowań wspólnie adaptowano na potrzeby oświatowe oraz administracyjno-mieszkalne (w pałacu funkcjonuje szkoła, w dawnej ujeżdżalni sala gimnastyczna, w oficynach znajduje się siedziba Gminy Trzebiechów oraz mieszkania). Park zakomponowany w stylu angielskim,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

znajduje się po północnej stronie od pałacu, stanowiącego centralny punkt założenia. Obejmuje ono rozległy obszar, o powierzchni ok 11 ha. Układ kompozycyjny parku wyznaczają osie widokowe, zestawione z trawiastymi polanami, kępami drzew i krzewów oraz soliterami. Elementy takie jak antyczna świątynia usytuowana na sztucznym wyniesieniu w północno-zachodniej części założenia, czy kamienie rozrzucone w różnych zakątkach parku, dodają malowniczości kompozycji.

Dodać należy, iż w Trzebiechowie zachował się również drugi zabytkowy **park, związany z dawnym sanatorium**, obecnie pełniącym funkcję Domu Opieki Społecznej. Znajduje się on w bliskiej odległości od założenia pałacowo-parkowo-folwarcznego, po drugiej stronie głównej drogi prowadzącej przez miejscowość. Zespół sanatoryjny wzniesiono w latach 1902-1905 z fundacji rodziny książęcej von Reuss, wieloletnich właścicieli dóbr trzebiechowskich. Pierwotnie pełnił funkcję sanatorium fizjoterapeutyczno-dietetycznego. Autorem projektów architektonicznych był Max Schündler, pochodzący z Zwickau, natomiast projekty wnętrz wykonał jeden z czołowych twórców secesji - Henry van de Velde. Wraz z budową sanatorium utworzono niewielki park dla kuracjuszy, według projektu ogrodnika dworskiego Paula Lorenza z Zwickau. Ogród założono w stylu angielskim, jako niewielki park krajobrazowy z elementami małej architektury, trawnikami, klombami kwiatowymi oraz kompozycjami drzew. Pierwotnie na terenie parku znajdowały się budynki pomocnicze sanatorium - tzw. „Domek Szwedzki” służący kuracji klimatycznej oraz owalna altana, które nie zachowały się do naszych czasów. W roku 2025 przy parku przeprowadzono prace rewaloryzacyjne.

W Gminie Czerwieńsk zachowały się dwa cenne założenia zieleni komponowanej – park w Laskach i Nietkowie, które stanowią niemal jedyną pozostałość po dawnych założeniach pałacowo-parkowych, w których dawne dominanty – pałace nie przetrwały do naszych czasów. Stąd wartość tych parków jest szczególnie istotna.

Park pałacowy w Laskach pierwotnie powstał w XVIII wieku w formie kwatrowego ogrodu barokowego, który przylegał do ówczesnego pałacu, w czasach gdy majątek był własnością rodu von Arnold (w okresie 1717-1838). W XIX wieku założenie przekształcono poprzez otwarcie widokowe od strony pałacu w kierunku polany ze szpalerami grabowymi. W 1 ćwierci XIX wieku wzniesiono dwór, który następnie w 3 ćwierci XIX wieku przekształcono w oranżerię, zachowaną do dzisiaj. W 1871 roku barokowe założenie powiększono od strony zachodniej, włączając w jego obręb łąki ze starodrzewem dębów, wytyczono także nowe ścieżki. Z historycznych elementów założenia do naszych czasów zachowała się oranżeria oraz basen z fontanną, znajdujący się w części wschodniej kompozycji. Park poddany był w ostatnim okresie (2018-2021) pracom rewaloryzacyjnym, podczas których m. in. uczyniono lokalizację niezachowanego pałacu w formie ażurowych trejaży oraz przywrócono dawną sieć ścieżek parkowych.

Park dworski w Nietkowie, podobnie jak park w Laskach, jest jedynym zachowanym elementem dawnego założenia pałacowo-parkowego. Zlokalizowany jest w cen-

tralnej części wsi, w jego południowej części znajdował się dwór wraz z dwiema oficynami (zachowała się część oficyny po stronie wschodniej). Wejście do parku poprzedza brama ujęta dwoma filarami, zwieńczonymi wazami. Majątek w Nietkowie związany był z różnymi arystokratycznymi rodami mieszkającymi na Śląsku. Początkowo panowali tutaj przedstawiciele rodu von Rothenburg (do 1798 roku). Następnie majątek kupił Piotr Biron – książę kurlandzki i żagański, w efekcie czego majątek dziedziczyli jego potomkowie, którzy byli w posiadaniu Nietkowa aż do 1945 roku. Z historycznych elementów kompozycyjnych w parku zachowały dwie fontanny - kamiennie-ceglana, położona w centralnej części (pierwotnie przed pałacem) o kształcie treflowym oraz druga, z misą o owalnym kształcie, zlokalizowana na głównej osi założenia. Miejsce po pałacu pozostało niezagospodarowane. W centralnej części znajduje się szeroka polana.

Równie cenne założenia ogrodowe towarzyszą pałacom w Zaborze i Przytoku. **Park w Przytoku** związany był z rodem von Stentsch, władających majątkiem od XVI-XIX stulecia. Już w 1792 roku obok renesansowego dworu (rozebranego w 1933 roku) założono park krajobrazowy. Urozmaicona rzeźba terenu w postaci wąwozu, niewielkiego wzniesienia oraz cieków wodnych i stawów, tworzy malownicze tło dla zieleni. W połowie XIX wieku wzniesiono nowy, neorenesansowy pałac, usytuowany w centralnej części parku. Główna oś kompozycyjna, znajdująca się na linii północny wschód – południowy zachód, zaczyna się od bramy wjazdowej, przechodzi przez dawne podwórze folwarczne w kierunku pałacu i dalej w stronę rozległej, otwartej polany. Zachowany układ zieleni posiada charakter swobodny, krajobrazowy, nadal czytelny, mimo licznych samosiejek. Park wymaga rewaloryzacji.

Park pałacowy w Zaborze jest częścią założenia pałacowo-parkowo-folwarcznego o barkowym rodowodzie. Zespół ten tworzą wczesnobarokowy pałac, otoczony suchą fosą, pięć barokowych oficyn zakomponowanych wokół owalnego dziedzińca, z fontanną w centrum dziedzińca oraz rozległy park, założony na tyłach pałacu, w kierunku południowo-wschodnim. Naturalną granicę parku od tej strony stanowi jezioro Liwno. Pierwotna zieleń komponowana założona przy barokowej rezydencji, w formie kwaterowych parterów kwietnych, usytuowanych na tyłach pałacu, upamiętniona została na rysunku B. F. Wernera, z ok 1770 roku. Przypuszczalnie pod koniec XVIII w lub na początku XIX wieku rozpoczęto przekształcanie założenia w stylu krajobrazowym, zacierając symetryczną kompozycję w nurcie francuskim. Założenie to, mimo licznych samosiejek, jest czytelne do dziś. Z barokowej aranżacji zachowała się główna oś kompozycyjna prowadząca przez środek założenia, w kierunku jeziora, do której prowadzi aleja lipowa, z kanałami wodnymi po bokach. Całość posiada jednakże charakter krajobrazowy, z luźno rozmieszczonymi kompleksami zadrzewień, pomiędzy którymi pozostawiono polany parkowe. W roku 2025 roku park poddany został pracom rewaloryzacyjnym, podczas których wzbogacono go również o nowe elementy małej architektury, takie jak np. pomost na jeziorze czy altana parkowa.

Park w Wojnowie wchodzi w skład założenia pałacowo-parkowo-folwarcznego, malowniczo położonego nad jeziorem Wojnowskim, do którego przyle-

ga od strony wschodniej. Park o charakterze krajobrazowym założono prawdopodobnie przed budową rezydencji w stylu neogotyku angielskiego ok. 2 poł. XIX wieku (przekształconej w późniejszym okresie). Kompozycja założenia reprezentuje cechy parków krajobrazowych, oparta jest o swobodny układ ścieżek. Drzewostan tworzą głównie drzewa liściaste. W zachodniej części zachowała się aleja lipowa złożona z wiekowych egzemplarzy drzew, pochodząca prawdopodobnie z wcześniejszej kompozycji zieleni. Mimo braku podjęcia kompleksowych działań rewaloryzacyjnych cechy założenia są nadal czytelne.

Park pałacowy w Niwiskach, obejmujący obszar ponad 10 ha, wyróżnia się na tle pozostałych założeń krajobrazowych bogactwem elementów małej architektury, jak również malowniczą rzeźbą terenu, którą tworzy meandrująca rzeczka Urzucianka. Pierwsze założenie ogrodowe związane było z rezydencją o renesansowym rodowodzie, uwidocznioną na rysunku F. B. Wernera, ok. poł. XVIII wieku, przebudowaną w późniejszym okresie dwukrotnie - po 1753 roku oraz po pożarze w 1826 roku. Wraz ze zmianami właścicieli majątku i kolejnymi przebudowami pałacu, przekształcano także założenie parkowe. Ok. poł. XIX wieku obszar zieleni powiększono o rozległą kompozycję krajobrazową obejmującą polany, alejki, mostki i stawy. Do dzisiaj na terenie parku zachowały się stosunkowo liczne elementy architektury ogrodowej. W północnej części znajduje się reprezentacyjna brama wjazdowa, o cechach rokokowych, z filarami zwieńczonymi wazami. Przed pałacem zachowała się kompozycja 12 kanelowanych filarów, zdobionych latarniami lub dekoracyjnymi wazami. Wyjątkowym elementem wzbogacającym park jest kamienna grota, zlokalizowana w południowej części parku, na skarpie przy malowniczo meandrującej w tym miejscu rzeczce Urzuciance. Ważnym elementem komponującym założenie ogrodowe w Niwiskach są sztucznie usypane wzniesienia – mniejsze w zakolu rzeki, na wprost grotty oraz większe, w formie kopca widokowego, na który prowadzą spiralne schody. W przeszłości wieńczyła go chińska altana. Ze względu na brak prowadzonych kompleksowych działań rewaloryzacyjnych, park stopniowo traci swój komponowany charakter. Liczne samosiejki spowodowały zarośnięcie m.in. polan jak również ważnych elementów założenia takich jak kopce widokowe.

Parkinatereniepowiatuzielonogórskiegospółtworzązałożeniapałacowo-parkowerównież w takich miejscowościach jak Buków, Bogaczów, Drzonów, Kalsk, Klenica, Kolesin, Mozów, Pomorsko oraz Świdnica (park pałacowy i park dworski). Stanowią one nieodłączny element krajobrazu kulturowego regionu, o dużym potencjale turystycznym. Znajdują się w różnym stanie zachowania, najczęściej wymagają podjęcia prac rewaloryzacyjnych.

Zabytki sakralne

Zabytki sakralne stanowią istotną część dziedzictwa architektonicznego powiatu zielonogórskiego. Są one również jednymi z najstarszych i najcenniejszych obiektów architektonicznych regionu. Budowle te są użytkowane zgodnie z pierwotną funkcją i przeważnie znajdują się w dobrym stanie zachowania. Na terenie powiatu większość

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

świątyni była niegdyś użytkowana przez wspólnoty ewangelickie. Po 1945 roku zostały one zaadaptowane do potrzeb nowych mieszkańców tych ziem oraz dostosowane do liturgii kościoła rzymskokatolickiego. Adaptacja ta nierzadko wiązała się z ingerencją w pierwotny układ wnętrza – likwidowano empory, a ambony usuwano lub przenoszono z centralnego miejsca, na przykład do nawy bocznej. Pomimo tych przekształceń, w regionie zachowały się również świątynie, które do dziś posiadają oryginalny układ funkcjonalny wnętrza. Przykładem może być kościół pw. św. Maksymiliana Kolbego w Kargowej.

Budowle sakralne wznoszono z różnych materiałów naturalnych. Szczególnie cenne świątynie, zachowane na omawianym terenie, to budowle wzniesione z drewna.

Wyjątkowym zabytkiem zbudowanym w konstrukcji drewnianej jest kościół **pw. Najświętszej Marii Panny w Klepsku**, którego czas powstania datuje się na XIV wiek. W XVI stuleciu świątynię zaadaptowano na potrzeby protestantów. Pierwotnie budowla całości wzniesiona była z drewna. Po 1581 roku zrębową konstrukcję ścian bocznych zmieniono na szkieletową z wypełnieniem ceglanym. Zachowano jednakże ścianę wschodnią i zachodnią pierwotnej budowli zrębowej, zbudowanej z drewna ściętego w latach 1329, 1340 i 1357, co ustalono na podstawie badań dendrochronologicznych. W elewacji wschodniej świątyni znajduje się okno szczelinowe, będące pozostałością XIV - wiecznej budowli, stanowiące element unikatowy w architekturze drewnianej regionu. W okresie przebudowy kościoła na potrzeby liturgii protestanckiej wprowadzono empory i okna w dwu poziomach. W 1588 roku dostawiono zakrystię z łóżą kolatorską od północnego-wschodu, a w 1657 wieżę od zachodu. Wyjątkowość świątyni wynika przede wszystkim z jej bogatego wystroju wnętrza, na które składa się renesansowa polichromia sklepienia, stropów i parapetów empor o tematyce biblijnej z lat 1586-1613. Wystrój tworzy 117 malowideł wkomponowanych w architektoniczną strukturę świątyni, opatrzonych 90 inskrypcjami, bardzo cennych pod względem ikonograficznym i historycznym (inskrpcje odnoszą się do kolejnych właścicieli majątku). Z tego okresu pochodzi również drewniane wyposażenie świątyni – ambona, chrzcielnica, osadzone w stylistyce późnorenesansowej. Natomiast z okresu sprzed reformacji zachował się późnogotycki tryptyk z figurą Marii z dzieciątkiem z XIV wieku. Zabytek przetrwał do naszych czasów w postaci, w jakiej został ukształtowany w XVII wieku. Po I wojnie światowej, w niewielkim pomieszczeniu zwanym łóżą rodziny Philipsborn, wykonano modernistyczną polichromię przedstawiającą scenę wygnania z raju Adama i Ewy. Świątynia w Klepsku stanowi wyjątkowy zabytek – posiada w swojej strukturze budowlanej jedno z najstarszych elementów drewnianej konstrukcji zrębowej w Polsce, równocześnie jest jednym ze starszych protestanckich kościołów szkieletowych. Budowla stanowi połączenie gotyckiego drewnianego kościoła wiejskiego z wczesną świątynią protestancką z typowymi dla niej rozwiązaniami funkcjonalnymi (empory, łóże) i programem ideowym (wystrój malarski i snycerski).

Do cennych zabytków sakralnych zbudowanych w konstrukcji szkieletowej należy także barokowy **kościół pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Bojadłach**, wzniesiony

w latach 1757-1758 z fundacji Adama Heinricha Kottwita, ówczesnego właściciela wsi. Budowlę, pierwotnie zbudowaną dla gminy ewangelickiej, wzniesiono na rzucie wydłużonego ośmioboku. Wewnątrz zachowały się empory, ołtarz oraz historyczne organy. Aktualnie (2025 rok) prowadzone są prace konserwatorsko-restauratorskie przy ołtarzu głównym. Przywrócenie historycznej kolorystyki ołtarzowi może stać się punktem wyjścia do dalszych prac konserwatorskich we wnętrzu świątyni, która posiada wystrój zaaranżowany w okresie po 1945 roku.

Późnobarokowy jest **kościół p.w. Narodzenia NMP w Sycowicach**, wzniesiony w drugiej połowie XVIII wieku dla gminy ewangelickiej. Świątynię zbudowano w konstrukcji szachulcowej. Jej elewacje oraz ściany wewnątrz są otynkowane. Jest to budowla salowa, z trójbocznym zamknięciem od wschodu, z kruchtami od północy i południa oraz zakrystią od strony w wschodniej. W partii zachodniej dominuje wieżyczka z sygnaturką, oszalowana deskami.

Najmłodszą z drewnianych budowli sakralnych na omawianym obszarze jest **kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Lipnie**, zbudowany w 1842 roku jako zbór ewangelicki. Świątynię wzniesiono w konstrukcji szachulcowej, jest orientowana, założona na rzucie prostokąta, z czworoboczną wieżą od zachodu. Bryłę nakryto dachem trzypadowym, salowe wnętrze wieńczy strop belkowy. Wewnątrz zachowały się empory oraz oryginalne wyposażenie (częściowo pochodzące prawdopodobnie z wcześniejszego niezachowanego kościoła) i wystrój: m.in. chrzcielnica z 1775 roku, organy o barkowej dekoracji, XVII-wieczne obrazy, klasycystyczny ołtarz z 1847 roku w części prezbiterialnej oraz dzwon z XVIII wieku z pracowni Christiana See z Krosna.

W przeszłości drewniana świątynia znajdowała się również w **Łęgowie** (1554 rok, spalona w 1929 roku). W konstrukcji szkieletowej wniesiono także dawny zbór ewangelicki w **Zaborze**, który po pożarze w latach 30. XX wieku odbudowano jako murowany (obecnie obiekt pełni funkcję sklepu).

Większość świątyń na omawianym obszarze wzniesiono z cegły, kamienia, lub połączenia obu tych materiałów. Jednym z najstarszych murowanych obiektów sakralnych w północnej części powiatu zielonogórskiego jest **fara w Sulechowie**, obecnie kościół pw. Podniesienia Krzyża Świętego. Świątynię zbudowano z kamienia i cegły w XIII wieku, jako budowlę jednonawową. W kolejnym stuleciu została rozbudowana o prezbiterium, zaś w XV wieku dobudowano trójnawowy korpus oraz wieżę od zachodu. W wyniku pożaru, jaki miał miejsce w 1557 roku zniszczeniu uległy sklepienia oraz szczyt zachodni. Odbudowę kościoła przeprowadził murator Tadeusz Blitzil, który wznosił również nową wieżę oraz kaplicę przylegającą do prezbiterium. W kolejnych stuleciach świątynia była wielokrotnie remontowana. W latach 1527–1945 należała do wspólnoty ewangelickiej. Kościół jest budowlą orientowaną, trójnawową w układzie halowym, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium oraz wieżą na przedłużeniu nawy południowej od wschodu i kruchtą od zachodu. Korpus przykryty jest stromym dachem dwuspadowym, natomiast wieża – dachem ostrosłupowym. Wnętrze zamyka sklepienie gwiaździste nad nawą oraz sklepienie

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

sieciowe nad kaplicami. W 2024 roku zakończono szeroko zakrojone prace remontowe fary, które obejmowały m. in. przywrócenie historycznej kolorystyki wnętrza oraz wymianę pokrycia dachowego. Na szczególną uwagę zasługują również prowadzone od 2017 roku prace konserwatorsko-restauratorskie przy historycznej stolarce okiennej nawy, wypełniającej ostrołukowo zamknięte otwory. Stolarka ta pochodzi z okresu renowacji świątyni, prowadzonej pod nadzorem oraz częściowo według projektów Karla Friedricha Schinkla w latach 1831-1833. Podczas prac przywrócono jej historyczną kolorystykę utrzymaną w odcieniach złamanej bieli od wewnątrz, a od zewnątrz w barwach czarni i czerwieni, ustalonych na podstawie wyników badań konserwatorskich.

W południowo-zachodniej części powiatu zielonogórskiego najstarszą grupę budowli sakralnych stanowią kościoły wzniesione z kamienia z elementami rudy darniowej, rzadziej z elementami ceglany.

Najstarszą metrykę posiada **kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Nowogrodzie Bobrzańskim**. Zbudowany został w latach 1217-1227, jako prezbiterialna część planowanego kościoła klasztorowego, wznoszonego dla augustianów, budowy którego nigdy nie dokończono (ze względu na przeniesienie konwentu do Żagania). Budowla usytuowana jest ok 1,5 km od miasteczka, tuż obok ujścia rzeczki Brzeźniczanki do Bobru. Po roku 1284 zbudowana część stała się kościołem parafialnym. W 1693 roku romańską absydę zastąpiono krótkim prezbiterium o poligonalnym rzucie, rozbudowanym następnie w fazie neogotyckiej przebudowy (1861-1865). Najstarsze mury nawy wzniesiono w wątku wendyjskim.

Równie wiekowy jest **kościół pw. św. Bartłomieja w Nowogrodzie Bobrzańskim**, usytuowany w górnej części miasta. Wielokrotnie przebudowywany, posiada w swojej strukturze elementy romańskie i gotyckie z okresu XIII i XIV wieku. W latach 1981-1984 rozbudowany został według projektu architekta konserwatora - Aleksandra Holasa, o współczesną część, dostawioną do zabytkowej od strony południowej, znacznie większą od pierwotnej budowli. Obie części skomunikowano łącznikiem. Zabytkowa część wzniesiona jest z kamienia polnego i cegły.

Z 2 połowy XIII wieku pochodzi **kościół pw. św. Katarzyny w Niwiskach**, wzniesiony z kamienia i rudy darniowej. Zabytek zachował się do naszych czasów w niemal pierwotnym kształcie. Niewielkich zmian dokonano w okresie użytkowania świątyni przez ewangelików (1528-1668) - poszerzono wówczas okna oraz wprowadzono emporę. Jest to budowla jednonawowa, zamknięta prostokątnym prezbiterium, do którego od północy przylega wieża, na rzucie kwadratu. Nawa i prezbiterium przekryte są stromymi dachami dwuspadowymi, wieżę zaś wieńczy czterospadowy dach, przechodzący w górnej części w iglicę. Wyjątkową wartość posiada historyczna więźba dachowa pochodząca z okresu budowy kościoła. Na ścianach nawy zachowała się późnogotycka polichromia, odsłonięta i zakonserwowana w latach 1964-1973. Budowlę otacza kamienny mur (zachowany w części), z pomieszczeniem bramnym.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Z podobnego okresu pochodzi **kościół pw. Wniebowstąpienia Pana Jezusa w Dragowinie**, wzniesiony ok. 1250 roku, powiększony w XVII w. o zakrystię i krużgół. W 1690 roku do budowli dostawiono wieżę od zachodu, która ze względu na pogarszający się stan techniczny została rozebrana w 1985 roku. Jest to budowla orientowana, murowana z kamienia, z otynkowanymi elewacjami, jednonawowa, z prezbiterium zamkniętym prosto, zakrystią i krużgół od północy.

Zapewne już w XIV stuleciu wzniesiono **kościół pw. św. Wawrzyńca w Bogaczowie**, wzmiankowany w źródłach w roku 1323. Świątynia zbudowana jest z kamienia i otoczona kamiennym murem. Późniejszy, bo XV-wieczny, jest **kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Przybymierzu**. W następnym stuleciu rozbudowano go o zakrystię i krużgół. Budowlę wzniesiono z kamienia i rudy darniowej. Wnętrze zamyka renesansowy strop skrzyniowy, wsparty na słupie z zastrzałami, dekorowany polichromią z motywami roślinnymi. Pierwotnie w kościele znajdowała się późnogotycka rzeźba Madonny z Dzieciątkiem i św. Anny Samotrzeciej, która została skradziona w 2004 r. Świątynię otacza kamienny mur z bramą.

Z cennych kamiennych świątyń tej części powiatu wymienić należy także **kościół w Świdnicy** wzniesiony w XIV wieku. W okresie 1552-1567 w świątyni przesklepiono prezbiterium, powiększono otwory okienne oraz dobudowano krużgół. Około poł. XIX stulecia wieża otrzymała kostium neogotycki. Kościół posiada cenne wyposażenie wnętrza, związane z rodem Kiettlitzów, właścicieli wsi. Gotycki jest również **kościół w Białowicach**, zbudowany w końcu XV wieku, z wykorzystaniem murów starszej budowli. Świątynię wzniesiono z kamienia polnego. Powtarza ona ten sam typ kamiennej budowli sakralnej, jak omówione powyżej zabytki i również otoczona jest kamiennym murem. W świątyni zachowało się bogate wyposażenie wnętrza obejmujące chrzcielnicę, ambonę, balustradę emporii oraz ołtarz. Z innych cennych zabytków sakralnych o podobnej metryce wymienić należy **kościół w Leśniowie Wielkim** (wzmiankowany w 1399 r., prawdopodobnie wzniesiony wcześniej), **kościół w Kozli** (wzniesiony w XVI w., następnie remontowany ok. poł. XVIII wieku).

Jednym ze starszych kościołów w północnej części powiatu zielonogórskiego jest z kolei późnogotycka świątynia **w Kalsku**, wzniesiona na początku XVI wieku z kamienia i cegły. Drewnianą wieżę dobudowano w 1826 roku po stronie zachodniej.

W grupie zabytków sakralnych na odnotowanie zasługuje kamienna **ruina kościoła w Podgórzycach**. Świątynię wzniesiono w XIII wieku, według tradycji z fundacji Henryka Brodatego i księżnej Jadwigi. Od czasów spalenia w okresie wojny trzydziestoletniej pozostaje ona w ruinie. W XIX uporządkowano i zabezpieczono budowlę, dobudowując w południowo-zachodnim narożniku wnętrza ceglana przybudówkę z drewnianą dzwonnica w wyższej kondygnacji. Najstarsza część budowli zachowała się w formie salowego wnętrza, zamkniętego od wschodu trójbocznie.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

W latach 1572 – 1579 wzniesiono **kościół pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Letnicy**. Świątynię nieznacznie przebudowano w XVIII w., a w XIX i XX wieku wielokrotnie remontowano. We wschodnią ścianę murowanej z kamienia polnego i cegły świątyni wmurowano płytę nagrobną Wolffa von Knobelsdorff, prawdopodobnego właściciela ziem letnickich. Od strony zachodniej znajduje się masywna wieża, stanowiąca dominantę w bryle kościoła.

W okresie późnego baroku powstały m. in. świątynie w Babimoście, Sulechowie, Nowym Kramsku oraz w Karszynie. Pierwszy **kościół w Babimóście** wzmiankowany w 1334 r., najpewniej wzniesiony był w konstrukcji drewnianej. Obecna świątynia pw. Św. Wawrzyńca, podniesiona w roku 2020 do rangi Sanktuarium Matki Bożej Go-spodyni Babimojskiej, powstała w okresie 1734 – 1740, z fundacji Adama Ponińskiego-go, kasztelana poznańskiego i starosty babimojskiego. Po pożarze, jaki miał miejsce w 1832 roku kościół odbudowano, zmieniając formę wież flankujących fasadę. W XIX i XX wieku zabytek kilkakrotnie remontowano. Świątynia częścią prezbiterialną skierowana jest w kierunku zachodnim. Jest to budowla murowana, trójnawowa, w układzie bazylikowym, z prezbiterium zamkniętym półkoliście, z dwiema czworobocznymi wieżami od wschodu, przekryta dachami wielospadowymi. Wnętrze wieńczy sklepienie kolebkowo-krzyżowe. Fasadę zdobią pełnoplastyczne figury świętych Wojciecha i Stefana, umieszczone w konchowych wnękach na osiach wież. Wystrój wnętrza pochodzi z XVII i XVIII stulecia. Cennym elementem wyposażenia wnętrza jest późnogotycki polptyk Mistrza z Gościszowic datowany na 1499 r.

W Sulechowie w latach 1752-65 wzniesiono **zбір kalwiński**, który prezentuje późnobarokową formę architektoniczną. Fasadę po stronie zachodniej urozmaica niewielka wieża wbudowana w korpus, kryta dachem namiotowym. Podziały na elewacjach zaakcentowano pilastrami. Budowę kalwińskiej świątyni, nazywanej w przeszłości Kościołem Zamkowym, rozpoczął pastor Arnold Fridrich Wüstringhausen. W roku 2007 zabytek zaadoptowano na salę widowiskowo-koncertową Sulechowskiego Domu Kultury.

Kościół w Nowym Kramsku prezentuje formy późnobarokowe. Zbudowano go w latach 1759-1759 z inicjatywy opata klasztoru cystersów z Obry Stanisława Pretendowskiego, na miejscu wcześniejszej drewnianej świątyni. W roku 1855 budowlę powiększono o wieżę. W latach 90. XX wieku zabytek poddano gruntowemu remontowi, a w roku 2016 wykonano remont elewacji. Jest to budowla murowana, jednoprzestrzenna, wzniesiona na planie owalnym, z czteroboczną wieżą od zachodu i półkolistymi kaplicami przylegającymi do nawy. Bryła kryta jest dachem wielospadowym. Wewnątrz nawę przekrywa pseudosklepienie kolebkowe, prezbiterium - sklepienie kolebkowe, zakrystię - sklepienie żaglaste, a kaplice – sklepienia hemisferyczne. W zabytku zachował się późnobarokowy wystrój wnętrza.

W **Babimóście** znajduje się również nieużytkowany **dawny kościół ewangelicki**, zbudowany w 1783 roku w stylu klasycystycznym, na miejscu wcześniejszej świątyni

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

wzniesionej po 1657 roku, która uległa spaleniowi w 1781 roku w wielkim pożarze miasta. Budowa pierwszej świątyni w tym miejscu związana była ze sprowadzeniem ewangelików ze Śląska przez Krzysztofa Żegockiego, starostę babimojskiego, który udzielił im schronienia w Babimoście. Zachowana budowla jest orientowana, murowana, salowa, wzniesiona na planie prostokąta, z półkolistą absydą od wschodu i wieżą od zachodu, nakryta dachem dwuspadowym. Wieża przekryta jest dachem czterospadowym zwieńczonym cebulastym hełmem. Wnętrze zamyka drewniany strop, zachowały się również emporie. W roku 2024 wykonano prace remontowo-konserwatorskie przy wieży – wymieniono pokrycie dachowe oraz uzupełniono tynki. Z początkiem 2025 roku rozpoczęto wymianę pokrycia dachowego.

Kościół w Karszynie wzniesiono w 1792 r. w kostiumie klasycystycznym. Jest to budowla orientowana, murowana, jednonawowa z prostokątnym w planie prezbiterium, zakrystią od północy i wieżą od zachodu (dobudowaną w XIX stuleciu i podwyższoną w 1922 r.), przekryta dachami dwuspadowymi. Nawa przeklepią jest sklepieniem żaglastym trypresłowym, prezbiterium zaś sklepieniem kolebkowym. Wnętrze posiada cechy późnobarokowe. Z 1793 roku pochodzi świątynia w Klenicy, wzniesiona po pożarze wcześniejszego drewnianego kościoła. Wewnątrz zachowała się drewniana empora wsparta na osiemnastu kolumnach.

W latach 1794 – 1796 wzniesiono **świątynię ewangelicką w Świdnicy**, obecnie pw. Matki Bożej Królowej Polski. W 1876 roku do kościoła dostawiono wysoką, oktagonálną wieżę w stylu neogotyckim. W kościele zachowały się organy wykonane przez Samuela Gottloba Meinerta z Wilenia, które są najstarszymi organami na ziemi lubuskiej.

Z podobnego okresu pochodzi **kościół pw. św. Mikołaja w Drzonowie**, wzniesiony na miejscu wcześniejszej świątyni, wzmiankowanej w 1376 roku, zniszczonej w pożarze w 1802 roku. Jest budowlą orientowaną, murowaną, salową, zbudowaną na rzucie prostokąta, z czworoboczną wieżą od zachodu, krytą dachem dwuspadowym. W roku 2025 rozpoczęły się kompleksowe prace remontowe zabytku.

Późnoklasycystyczny jest natomiast **kościół pw. św. Maksymiliana Kolbego w Kargowej**, wniesiony dla gminy ewangelickiej w latach 1801-1805, z wieżą dostawioną od wschodu w 1832 roku. Świątynię zbudowano według projektu architekta Dulitza z Poznania na miejscu niezachowanego kościoła szachulcowego. Jest to budowla salowa, założona na rzucie prostokąta, z dwukondygnacyjnymi emporami obiegającymi wewnątrz. Wieża zwieńczona jest hełmem ostrosłupowym. Od 2025 roku trwają prace remontowe przy wieży. Kościół stanowi jeden z cenniejszych obiektów późnoklasycystycznych zachowanych na terenie województwa lubuskiego. W przeszłości stanowił ważny ośrodek życia duchowego dla mieszkańców Kargowej oraz okolicznych miejscowości takich jak Chwalim, Wojnowo czy Jaromierz. W 1849 roku zbór ewangelicki podniesiono do rangi kościoła krajowego. Po 1945 roku pełnił funkcję magazynu zboża, a następnie w 1979 roku adaptowano go na świątynię rzymskokatolicką. Przetrwał do naszych czasów bez większych zmian, z zachowanym układem funkcjonalnym wnętrza

(niewielkich przekształceń dokonano w strefie ołtarzowej).

W 1823 roku wzniesiono świątynię w **Trzebiechowie**, obecnie pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Autorem projektu kościoła był niemiecki architekt Johan Gottlieb Schlüter, który wykonał go według rysunku swojego nauczyciela - Karla Friedricha Schinkla. W jednonawowym wnętrzu zachowały się empory wsparte na kolumnach. Dominantą w bryle jest wysoka wieża, po stronie północnej, mieszcząca w przyziemiu główne wejście do kościoła. Wejście to znajduje się dokładnie na osi głównego wejścia do pałacu, oddalonego od świątyni około 570 m w kierunku północnym, co stanowi przemyślaną późnobarokową koncepcję urbanistyczną.

Późniejszy, niż wyżej wymienione świątynie, jest **późnoklasycystyczny kościół pw. MB Szkalperznej w Kotowicach**, wzniesiony w 1840 roku jako zbór ewangelicki. Jest to budowla murowana, założona na rzucie prostokąta, z wieżą po stronie południowej, salowa, nakryta dachem dwuspadowym. Wewnątrz zachowało się wyposażenie z czasów budowy kościoła, w tym jednokondygnacyjne empory.

Okolo połowy XIX wieku oraz w II poł. tego stulecia powstały liczne ceglane świątynie protestanckie, utrzymane w duchu historyzmu (np. neoromańskie lub najczęściej neogotyckie lub w tzw. Rundbogenstil), m. in. zbór staroluterański **Czerwieńsku** (1851, obecnie magazyn), czy świątynie ewangelickie takie jak kościoły w **Czerwieńsku** (1877), **Brodach** (1854), **Smolnie Wielkim** (1854 r.), **Bukowie** (1856 r.), **Pomorsku** (1858), **Nietkowie** (1886), **Nietkowicach** (4 ćw. XIX wieku), **Będowie** (1882), **Kijach** (2 poł. XIX wieku), **Cigacicach** (2 poł. XIX wieku) oraz w **Pryniku** (początek XX wieku). Świątynie te prezentują podobne cechy stylowe. Są to budowle ceglane, jednonawowe, z trójbocznymi absydami prezbiterialnymi, kryte stromymi dachami dwuspadowymi, przechodzącymi w dachy wielospadowe nad częścią prezbiterialną, z wieżą po stronie zachodniej. Wnętrza zamknięte są zwykle otwartą więźbą dachową.

W roku 1876 wzniesiono kamienny **kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Podlegórzcu**, z fundacji rodziny von Reuss, właścicieli pobliskiego Trzebiechowa. Autorem projektu budowli był wiedeński architekt Victor Rumpelmeyer. Kościół wyróżnia się spośród pozostałych obiektów z podobnego okresu neoromańską formą, której surowość podkreślona została kamiennym budulcem. Jest to budowla jednonawowa, z wieloboczną absydą prezbiterialną i wieżą od zachodu, usytuowana malowniczo na skarpie z widokiem na dolinę Gnilej Obry.

W XX wieku na omawianym terenie powstały nieliczne obiekty sakralne. Jednym z nich jest kościół w Pryniku, wzniesiony ok. 1909 roku, w stylistyce mocno osadzony w historyzującej konwencji wieku XIX. Jest to budowla ceglana, z otworami okiennymi zamkniętymi łukami czteroodcinkowymi, z arkadowym gzymsem wieńczącym elewację. Inny styl prezentuje **kościół pw. św. Wojciecha w Kargowej**, zbudowany w roku 1903 (lub w 1892 roku), następnie powiększony o wieżę i przebudowany w 1932 roku. Pierwotnie wzniesiono go dla katolików mieszkających w ówczesnym Unruhstadt jako

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

kaplicę filialną, podlegającą pod parafię rzymskokatolicką w Kopanicy. Jest to budowla ceglana, zbudowana na rzucie prostokąta z pięcioboczną absydą prezbiterialną od wschodu i wieżą od zachodu, usytuowaną asymetrycznie, po północnej stronie fasady. Zasadniczo forma architektoniczna świątyni nawiązuje do wyżej opisanych ceglanych świątyń budowanych z cegły w II poł. XIX wieku, natomiast asymetryczna lokalizacja wieży, jak również oszczędna w formie, prosta fasada, zamknięta wysokim szczytem, posiada cechy architektury modernistycznej. Wewnątrz zachowało się historyczne wyposażenie wnętrza - ambona i witraże o geometrycznych motywach, stanowiące rzadki przykład tego rodzaju dekoracji nawiązującej do stylu art déco.

W latach 1929-1930 staraniem gminy ewangelickiej wzniesiono **kościół w Łęgowie**, w następstwie pożaru, jaki strawił wcześniejszą drewnianą świątynię. Bryła budowli choć osadzona w tradycyjnym kanonie (wieża od zachodu, jednonawowe wnętrze, dwuspadowy dach), nawiązuje do modernizmu, poprzez prostotę zastosowanych rozwiązań architektonicznych.

Z końca XX w. pochodzi **kościół pw. św. Józefa Rzemieślnika w Podmoklach Wielkich**, zbudowany na planie centralnym, o interesującej formie architektonicznej.

Architektura i budownictwo drewniane

Ważną grupę zabytków na omawianym obszarze stanowią obiekty wzniesione z drewna. Drewniane budownictwo niegdyś dominowało w krajobrazie kulturowym wsi, obecnie zaś stanowi element „znikającego” dziedzictwa.

Do najcenniejszych drewnianych obiektów należą budynki sakralne (scharakteryzowane powyżej): kościół pw. Najświętszej Marii Panny w Klepsku, wznoszony od XIV wieku w konstrukcji zrębowej i szkieletowej, kościół pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Bojadłach, zbudowany w latach 1757–1758 w konstrukcji szachulcowej oraz kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Lipnie, wzniesiony w 1842 roku również w konstrukcji szachulcowej.

W krajobrazie kulturowym wsi wyróżnia się także **dzwonnica w Pyrniku**, zbudowana XIX wieku w konstrukcji szachulcowej. Późniejsza, z 1928 r. jest drewniana dzwonnica zachowana w miejscowości Stare Kramsko, nad jeziorem Wojnowskim. Dzwonnica służyła do alarmowania mieszkańców o zagrożeniu. Jej elewacje oszalowano deskami, które kilkakrotnie wymieniono podczas remontów. Na lata 2025-2025 planowany jest remont zabytku. Drewniana, wolnostojąca **dzwonnica** zachowała się również w miejscowości **Kamionka**. Zbudowana została w II połowie XVIII wieku w konstrukcji słupowej; przykryta daszkiem dwuspadowym i oszalowana deskami. W latach 2020–2024 została poddana pracom remontowym, które uchroniły ją przed całkowitym zniszczeniem.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

W tej grupie obiektów nie można pominąć **wiatraka w Leśniowie Wielkim**, wzniesionego w konstrukcji słupowej, na początku XIX wieku. Jest to wiatrak typu koźlak, z zachowaną oryginalną konstrukcją kozła (usztynwienie tarczy nośnej przy użyciu tzw. koźlów, czyli czterech zastrzałów), a jego elewacje oszalowane są deskami. Obecnie lokalne Stowarzyszenie Mieszkańców Leśniowa Małego, Leśniowa Wielkiego i Sudółu podejmuje działania na rzecz przeprowadzenia remontu konserwatorskiego tego zabytku.

Drugi **wiatrak** typu koźlak, również wzniesiony na początku XIX wieku, zachował się w **Nowym Kramsku**. W 1936 roku młyn poddano modernizacji, w wyniku której usunięto część elementów nośnych konstrukcji oraz większość mechanizmów mieląco-czyszczących, które zastąpiono urządzeniami elektrycznymi.

Warto odnotować, że na terenie powiatu zielonogórskiego znajduje się jeszcze jeden **wiatrak** typu koźlak, przeniesiony z **Potrzebowa** (województwo wielkopolskie) do Gminnego Skansenu Maszyn i Urządzeń Rolniczych w Podmokłach Małych, działającego od 2007 roku. Wzniesiony w 1842 roku wiatrak, w 2003 roku znajdował się w złym stanie zachowania. Prace konserwatorsko-restauratorskie, podjęte w związku z jego przeniesieniem do skansenu, przyczyniły się do jego uratowania.

Zauważyć należy, że w przeszłości wiatraki stanowiły charakterystyczny element krajobrazu kulturowego powiatu zielonogórskiego, zwłaszcza na terenach rolniczych. Według materiałów ikonograficznych (m.in. dawnych kart pocztowych i map topograficznych) w Kargowej znajdowało się tzw. Wiatraczne Wzgórze – naturalne wyniesienie po północno-zachodniej stronie miasta, z dwoma wiatrakami typu koźlak. Podobne wiatraki znajdowały się również w rejonie dworca kolejowego. Zabytki te nie zachowały się.

W Babimostcie natomiast, w rejonie ul. 1 Maja, znajdował się wiatrak typu paltrak, zbudowany na przełomie XVIII i XIX wieku, którego głównym elementem były obracane wiatrem śmigła. Niestety, zabytek ten nie przetrwał do naszych czasów. Z podobnego okresu pochodziły również dwa wiatraki typu koźlak z Babimostu usytuowane przy ul. Sulechowskiej oraz ul. Piłsudskiego, które także nie przetrwały próby czasu.

Drewno służyło jednakże przede wszystkim do wznoszenia zabudowy zagrodowej. Na terenach wiejskich zachowały się nieliczne budynki mieszkalne wzniesione w konstrukcji szkieletowej, takie jak dom w Górzykowie nr 8 (zabytek wpisany do rejestru zabytków), wzniesiony prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX wieku. Wartość budynku przejawia się m.in. w zachowanym, czytelnym układzie słupów i rygli na elewacji frontowej. Innym przykładem budynku mieszkalnego w konstrukcji szachulcowej jest dom w Podmokłach Wielkich nr 10 (ujęty w gminnej ewidencji zabytków). Stanowi on reprezentatywny przykład dawnej wiejskiej zabudowy tego obszaru. Do tej samej grupy należy także dom w Nietkowie przy ul. Kościuszki 101 – oba budynki powstały na początku XIX wieku. Częściej niż budynki mieszkalne, w konstrukcji szkieletowej wznoszono zabudowania gospodarcze. Do tej grupy obiektów zalicza się szachulcowa

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

stodoła w miejscowości Sudoł (zagroda nr 21), wzniesiona na przełomie XIX i XX wieku oraz obora w zagrodzie nr 41 w Starym Jaromierzu. W konstrukcji muru pruskiego zbudowano np. stodołę w zagrodzie przy ul. Kolejowej 1 w Nietkowie, datowaną na drugą połowę XIX wieku.

Cennym zabytkiem wzniesionym w konstrukcji zrębowej jest dom w Starym Jaromierzu w zagrodzie nr 41, w którym zachowało się wiele wartościowych elementów historycznych, m.in. oryginalny układ funkcjonalno-przestrzenny z tzw. ciemną izbą. Jest to jeden z nielicznych przykładów zabytków zbudowanych w konstrukcji zrębowej w regionie. W miejscowości tej zachowały się jeszcze dwie chaty zbudowane w konstrukcji zrębowej – nr 10 oraz pod nr 58. W chacie pod nr 58 na sosrębie (najgrubsza główna belka stropu, biegnąca w poprzek pomieszczenia, podtrzymująca mniejsze belki stropu) znajduje się inskrypcja z datą budowy – 1816 r.

Cechą wspólną omówionych powyżej drewnianych zabytków jest ich zły stan zachowania. Szczególnie narażone na zniszczenie są budynki gospodarcze, które najczęściej utraciły swoją pierwotną funkcję. Zauważalna jest rosnąca tendencja do ich rozbiórki. Zagrożone są również budynki mieszkalne – wiele z nich pozostaje niezamieszkałych, co prowadzi do braku bieżącej konserwacji i odpowiedniej opieki ze strony właścicieli. Podkreślić należy, że drewno jest materiałem, który wymaga stałego monitorowania, zwłaszcza zabezpieczenia przed działaniem wody. Brak użytkowania budynków w krótkim czasie prowadzi do ich degradacji.

Cmentarze

Do zabytków nieruchomych o istotnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej regionu oraz jego krajobrazu należą także cmentarze, które przed 1945 rokiem funkcjonowały niemal w każdej miejscowości. Na terenie powiatu znajduje się obecnie około 90 historycznych nekropolii ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Część z nich zachowała się w bardzo złym stanie, inne przekształcone zostały na cmentarze katolickie. Szacuje się, że spośród 90 cmentarzy tylko 27 pozostaje nadal czynnych.

Najstarsze nekropolie zakładano w miejscowościach, w których już od czasów średniowiecza istniały kościoły, m.in. w Podgórzycach (XIII wiek), a także w Bogaczowie, Kłępsku i Niwiskach (XVI wiek). Nieco młodsze, datowane na XVII wiek, są cmentarze przykościelne w Białowicach, Dragowinie i Koźli. Obecnie przy wielu świątyniach zachowały się jedynie nieliczne ślady dawnych cmentarzy – najczęściej w postaci kamiennych epitafiów, pomników lub postumentów z krzyżem, jak np. w Bogaczowie, Białowicach i Nowogrodzie Bobrzańskim. Większość z tych miejsc nie posiada już widocznych śladów pochówków, lecz ich granice pozostają czytelne dzięki zachowanym ogrodzeniom oraz starodrzewowi. Murowane ogrodzenia, przetrwałe przy kilku kościołach na terenie powiatu zielonogórskiego, stanowią cenny element dawnych przykościelnych założeń cmentarnych. Niekiedy, jak np. w Kotowicach – gdzie w XIX wieku rozebrano średniowieczny kościół – jedynym śladem po dawnej nekropolii jest mur wzniesiony jeszcze w XV stuleciu.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

W kilku miejscowościach zachowały się relikty cmentarzy rodowych, zakładanych najczęściej na terenie parków rezydencjonalnych, w pewnym oddaleniu od reprezentacyjnych siedzib mieszkalnych, poza granicami lokalnych nekropolii. Przykładem takiego założenia jest cmentarz w Nietkowie, założony w drugiej połowie XIX wieku dla rodu von Rothenburg, usytuowany na terenie Arboretum. W podobnym okresie powstało mauzoleum rodowe rodu von Sydow w Kalsku, które w 1993 roku poddano pracom porządkowo-remontowym z inicjatywy potomków dawnych właścicieli majątku. Nieco późniejsze – z pierwszej połowy XX wieku – jest rodowe miejsce pochówku w obrębie zespołu pałacowo-parkowego w Bukowie. W 1919 roku założono cmentarz rodowy dla rodzin Brendler i Rother w Belczu. Znajduje się on na niewielkim wzniesieniu, otoczony murem. Nekropolie te przeważnie znajdują się dziś w złym stanie zachowania – często zachowały się jedynie ich fragmenty, na przykład ogrodzenia, jak ma to miejsce w Bukowie. Grobowce rodzinne w formie kaplic, wznoszone w pobliżu kościołów lub istniejących cmentarzy, przetrwały natomiast w Czerwieńsku, Klenicy, Kłępsku, Leśniowie Wielkim, Mozowie oraz w Podlegórzcu.

Cmentarze w Babimoście, Kargowej, Nowogrodzie Bobrzańskim oraz Sulechowie mają charakter miejski. Cmentarz katolicki w Babimostcie założono jako przykościelny w XVII wieku, przy niewielkiej świątyni pw. św. Jacka, wzniesionej w połowie XVIII wieku na miejscu wcześniejszego, niezachowanego drewnianego kościoła z XVI wieku, który uległ zniszczeniu w pożarze. Do czasów współczesnych nie przetrwał natomiast cmentarz ewangelicki, założony w XVII wieku przez osadników wyznania ewangelickiego. Jego teren jest obecnie użytkowany jako park miejski przy ul. Żwirki i Wigury.

Cmentarz komunalny w Sulechowie, zlokalizowany przy ul. Przemysłowej i Kwiatowej, powstał na przełomie XIX i XX wieku. Zachował czytelne elementy historycznego układu przestrzennego w postaci alei lipowych, które przecinają się pod kątem prostym, wyznaczając główne ciągi komunikacyjne. W centralnej części znajduje się zabytkowa kaplica cmentarna, wzniesiona na początku XX wieku. Na terenie nekropolii nie zachowały się żadne historyczne nagrobki sprzed 1945 roku. Jest to największy historyczny cmentarz w mieście. Warto dodać, że przed 1945 rokiem w Sulechowie funkcjonowało także kilka mniejszych cmentarzy wyznaniowych, należących do wspólnoty ewangelickiej – trzy cmentarze zlokalizowane w okolicy ul. Piaskowej, a także cmentarz przy ul. Bankowej oraz ul. Zwycięstwa. Wszystkie zostały zlikwidowane. Miejsce po cmentarzu przy ul. Bankowej (obecnie w granicach parku miejskiego) oraz po cmentarzu przy ul. Zwycięstwa (na terenie przyszpitalnym) upamiętniają kamienne obeliski.

W Kargowej, w miejscu dawnej nekropolii ewangelickiej przy ul. Cmentarnej, znajduje się obecnie rzymsko-katolicki cmentarz parafialny. Jedynym śladem po dawnej nekropolii jest kaplica grobowa rodziny Dimke, wzniesiona w nurcie modernizmu, zapewne w 20-lecie międzywojennym. W obrębie tego założenia nie zachowały się prawdopodobnie żadne inne nagrobki ewangelickie. W drugiej połowie XX wieku zlikwidowano także pozostałe, mniejsze cmentarze ewangelickie w Kargowej, usytuowane przy ul. Szkolnej i Górnej.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Poza wyżej wymienionymi cmentarzami, wszystkie pozostałe to niewielkie wiejskie nekropolie, zakładane w oddaleniu od zabudowań, często w lasach lub pośród pól, przy wiejskich drogach, zazwyczaj z elementami zieleni komponowanej. Powstawały one w okresie między drugą połową XIX wieku a początkiem XX wieku. Niemal wszystkie służyły ewangelikom, którzy stanowili większość mieszkańców na omawianym obszarze (z wyjątkiem północno-wschodniej części powiatu zielonogórskiego, która historycznie przynależała do Wielkopolski, tj. gminy Babimost i Kargowa). Na terenie powiatu zielonogórskiego zachowały się także przykłady dwuwyznaniowych nekropolii, które od początku służyły zarówno ewangelikom, jak i katolikom, np. w Nowym Kramsku (połowa XIX wieku), Klenicy (połowa XIX wieku). W Bojadłach z kolei tuż obok cmentarza ewangelickiego, założonego w 1866 roku, a z początkiem XX w. utworzono część katolicką. Większość dawnych cmentarzy ewangelickich została opuszczona po II wojnie światowej i uległa znaczącej dewastacji. Niektóre nekropolie, po zniwelowaniu, przeznaczono pod zabudowę, a niekiedy nowe pochówki sytuowano obok poniemieckich. Relikty nieczynnych nekropolii zachowały się m. in. w miejscowościach Turów, Laski, Nietkowie, Podlegórz i Trzebiechów. W większości z nich zachowały się elementy zieleni komponowanej wraz z bluszczem. W miejscowościach takich jak Bogaczów, Cigacice, Kije i Swarzynice, na miejscu dawnych nekropolii ewangelickich, które służyły ludności niemieckiej, założono cmentarze przeznaczone dla ludności polskiej. Natomiast w Brodach, Bojadłach, Klenicy, Pomorsku oraz w Zaborze dawne pochówki pozostawiono, a obok nich urządzono nowe cmentarze. Cenny zbiór historycznych nagrobków i tablic nagrobnych zachował się m. in. przy XIX-wiecznym cmentarzu w Bojadłach.

W krajobrazie kulturowym regionu szczególnie wyróżniają się cmentarze położone w nietypowych pod względem topograficznym lokalizacjach, takich jak wzniesienia czy skarpy, np. w Sterkowie, Turowie czy Wysokiej. Wyjątkowo malowniczo prezentuje się cmentarz przykościelny w Podlegórz, usytuowany na skarpie opadającej ku dołowi Gnilej Obry. Na cmentarzu tym zachował się grobowiec rodzinny rodu von Reuss, w którym spoczywają ostatni przedstawiciele tego rodu na tych ziemiach - Henryk VII książę von Reuss oraz jego małżonka Maria Aleksandrina, księżniczka saksońsko-weimarska von Reuss. Grobowiec wniesiony z kamienia i betonu formą architektoniczną nawiązuje do pobliskiego kościoła. Z kolei do cmentarza w Laskach prowadziły niegdyś wysokie schody. Cmentarz ewangelicki w Bojadłach znajduje się tuż przy naturalnej wydmy śródlądowej, co stanowi dodatkowy walor krajobrazu przyrodniczego w sąsiedztwie ważnego miejsca pamięci o byłych mieszkańcach tych ziem.

Na terenie powiatu zielonogórskiego zewidencjonowano 3 cmentarze żydowskie – w Babimoście, Kargowej i Sulechowie. Cmentarz żydowski w Sulechowie założono w II połowie XIX wieku, czynny był do 1938 roku, w latach powojennych został zlikwidowany. Do naszych czasów przetrwał budynek przy ul. Piaskowej 36 (przebudowany ?), który pełnił funkcję domu pogrzebowego. Nie zachował się również kirkut w Babimoście, który zlokalizowany był w północnej części miasta. Nekropolię tę założono w XVIII wieku, zamknięto w 1956 roku, a w latach 70. XX wieku zlikwidowano

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

i przeznaczono na inny cel, częściowo pod zabudowę. Kirkut w Kargowej zlokalizowany jest w oddaleniu od zabudowań miasta, ok 2 km na wschód. Zlokalizowany jest na wyniesieniu terenu w kształcie pierścienia, stanowiącym średniowieczne grodzisko. Założony przypuszczalnie w połowie XIX wieku, zniszczony został pod koniec II wojny światowej. Obecnie znajduje się w złym stanie zachowania, zarośnięty roślinnością, z nielicznymi pozostałościami fragmentów macew.

Cmentarze stanowią szczególną spuściznę zabytkową, łączącą zarówno warstwę materialną, jak też niematerialną – związaną ze sferą duchową. Nekropolie te w większości utraciły dawną funkcję, a o ich walorach zabytkowych i dawnej metryce świadczą nierzadko jedynie zaniedbane kamienne pomniki rozrzucone po obrzeżach założen. W krajobrazie wsi wyróżniają się najczęściej zachowaną zielenią komponowaną, obecnie mocno zniekształconą przez samosiejki. Niezależnie od posiadanych wartości zabytkowych i historycznych teren dawnych cmentarzy powinien być traktowany z należytą godnością i podlegać szczególnej ochronie polegającej na utrwaleniu dziedzictwa miejsca. Niekiedy pamięć o dawnych mieszkańcach tych ziem upamiętniono tworząc w obrębie nekropolii lapidaria, jak to ma miejsce np. w Bojadłach (w obrębie pomnika poległych w I wojnie światowej) czy w Kaczenicach. Na cmentarzu w Nowym Kramsku pomniki byłych mieszkańców wmurowano w elewacje zbudowanej w 1996 roku kaplicy cmentarnej. Podkreślić należy, że niedopuszczalne jest zagospodarowanie nekropolii kolidujące z dawną funkcją i powodujące degradację terenu. Należy przy tym pamiętać o możliwości zachowania się pod ziemią szczątków pochówków. Zabytkowe cmentarze położone na terenie powiatu zielonogórskiego w większości wymagają prac porządkowych i pielęgnacyjnych, które powinny być podejmowane regularnie.

Zabytki techniki

Zasób zabytków techniki i architektury przemysłowej na terenie powiatu zielonogórskiego obejmuje głównie obiekty i budowle inżynierskie z XIX i początku XX wieku. Z pierwotnych obiektów przemysłowych z okresu XIII - XVII w. nie przetrwały żadne, choć zapewne budowle tego typu - młyny, folusze, farbiarnie oraz kuźnie - istniały na omawianym obszarze, co potwierdzają źródła ikonograficzne (dawne mapy i plany miast).

Z okresu poprzedzającego industrializację zachowało się niewiele zabytków o funkcji gospodarczej. Głównie są to budowle związane z zespołami folwarcznymi, zakładanymi przy siedzibach rezydencjonalnych. Z tego okresu pochodzi spichlerz w Białowicach, wzniesiony w XVI stuleciu, który w roku 1758 został zaadaptowany z zamku do funkcji magazynu zboża przez Promnitzów. Zabytek pozostaje nieużytkowany i jego stan zachowania pogarsza się. W stanie postępującej ruiny znajduje się zabytkowy spichlerz w Kotowicach, wzniesiony na przełomie XVIII i XIX wieku, zlokalizowany w obrębie dawnego założenia podworskiego. Obecnie zachował się jedynie fragment dolnych partii murów obwodowych. W dużo lepszej kondycji znajduje się spichlerz w zespole folwarcznym w Kargowej, przy ul. Babimojskiej, wzniesiony około połowy XVIII wieku,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

z charakterystycznymi przyporami wzmacniającymi narożniki budowli, częściowo zbudowany w konstrukcji szkieletowej. Obiekt współcześnie użytkowany jest jako siedziba prywatnej spółki prowadzącej gorzelnię rolniczą.

Z przełomu XVIII i XIX stulecia pochodzą budynki stajni i chlewni wzniesione na terenie zespołu dworskiego w Świdnicy – obecnie siedziby Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza. Większość zabudowań folwarcznych pochodzi z przełomu XIX i XX w. np. zespół folwarczy w Bukowie lub zespół folwarczy w Kalsku. Właściwie w większości dawnych majątków ziemskich zachowała się dawna zabudowa folwarczna (Swarzynice, Podlegórz, Trzebiechów), najczęściej w postaci stajni, obór, budynków gospodarczych lub inwentarskich.

W miejscowości Głogusz, w obrębie zespołu folwarcznego, funkcjonowała gorzelnia z końca XIX wieku, o ceglano-kamiennych elewacjach. Podobną formę architektoniczną prezentuje gorzelnia zachowana w zespole folwarcznym w Kijach, zbudowana pod koniec XIX wieku. Nieco starsza, bo z XVIII wieku jest gorzelnia w zespole folwarcznym w Niwiskach. Oryginalną formę architektoniczną posiada gorzelnia w zespole folwarcznym w Wojnowie, która pod koniec XIX wieku została przebudowana z wcześniejszej oficyny dworskiej, powstałej w I połowie XIX wieku. Główne wejście do budynku zyskało nobilitującą oprawę w formie neogotyckiego szczytu. Z nietypowym działaniem polegającym na zmianie funkcji zabytku z gospodarczej na sakralną mamy do czynienia w przypadku spichlerza w zespole folwarcznym w Wojnowie, zbudowanym na początku XIX wieku. Obiekt do dziś pełni funkcję kaplicy. Portal wejściowy posiada klasycyzującą oprawę w postaci pary półkolumn. W zespole tym wyróżnia się również drugi spichlerz, z I połowy XIX wieku, z elewacjami artykułowanymi ślepym arkadowaniem.

Zauważyć należy, że budowle tego typu przeważnie dzielą los nieużytkowanych pałaców i popadają w ruinę, jak to ma miejsce choćby w zespole pałacowo-folwarcznym w Łęgowie, datowanym na I poł. XIX wieku. W zespole tym znajduje się bardzo interesująca obora, zamykająca folwark od północy, w obręb której włączono wieżę, przypuszczalnie o funkcji zegarowej. Obiektem wymagającym podjęcia pilnych działań zabezpieczających jest przykładowo spichlerz z gorzelnią w zespole pałacowo-folwarcznym w Klenicy, datowany na 2. poł. XIX, w którym obecnie zachowały się jedynie mury obwodowe. Tylko nieliczne zespoły folwarczne zyskały współcześnie nowe funkcje, kosztem adaptacji jak np. zespół folwarczy w Kolesinie, dostosowany do funkcji hotelowo-restauracyjnej. Warto podkreślić, iż budowle gospodarcze niekiedy stanowią jedyne zachowane relikty wielkich założeń folwarcznych czasów minionych. Stąd troska o ich zachowanie powinna być szczególnie istotna.

Na terenie powiatu zielonogórskiego występują nieliczne zabytkowe młyny, przeważnie lokowane w mniejszych ośrodkach, np. w Bojadłach (przełom XIX i XX wieku). Według informacji zawartych w karcie białej zabytku, jeszcze w latach 90.-tych w obiekcie zachowane było ruchome wyposażenie urządzeń młyńskich pochodzące z czasów przed

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

II wojny światowej. W miejscowości Kije, nad rzeką Jabłonną, zachowała się zagroda młynarska, wzniesiona w 3 ćwierci XIX wieku przez K. Schallerta, na którą składa się dom młynarza, młyn oraz inne obiekty pomocnicze, w tym również piekarnia. Budynek posiada charakterystyczne dla tego typu budownictwa ceglane elewacje, z którymi kontrastuje kamienna partia cokołowa. Obecnie został zaadaptowany do funkcji agroturystycznej i restauratorskiej. Przykładem zespołu młynarskiego w niewielkim ośrodku o charakterze miejskim może być młyn w Czerwieńsku, przy ul. Łężyckiej, datowany na koniec XIX wieku. Młyn napędzały wody Złotego Potoku. Frontową elewację dawnego budynku administracyjno-mieszkalnego zdobią pełnoplastyczne figury kobiece w antycznych strojach umieszczone w niszach.

Przykładem budynku wzniesionego w konstrukcji muru pruskiego jest dawna kuźnia znajdująca się nieopodal kościoła w Nowym Kramsku, zbudowana na początku XX wieku.

Wśród zabudowań przemysłowych występujących w większych ośrodkach miejskich wymienić należy rzeźnię miejską przy ul. Przemysłowej w Sulechowie, zbudowaną w 1910 r. na zlecenie ówczesnej rady miasta. Do naszych czasów zachował się cały zespół zabudowań dawnej rzeźni, obecnie dostosowany do funkcji usługowo-handlowej. Elewacje budynków są licowane cegłą klinkierową, co jest dość typowym rozwiązaniem w tego typu budowlach przemysłowych.

W Kargowej z kolei zachował się zespół młyna z kaszarnią, wznoszony etapami od II poł. XIX wieku do początku XX wieku. Młyn zbudowano jako zbożowy, natomiast kaszarnia pierwotnie również pełniła funkcję młyna zbożowego. Budynek ten (kaszarnia-młyn) jeszcze przed wojną uchodził za bardzo nowoczesny – zasilany był silnikiem elektrycznym. Z majątkiem dworskim natomiast związany był budynek gorzelni powstały w latach 1880-1890, obecnie stanowiący własność prywatną.

Budowle hydrotechniczne

Cenny zespół zabudowań **elektrowni wodnej** zachował się w **Nowogrodzie Bobrzańskim**, przy ul. Młyńskiej. Wcześniej, tj. w XVIII wieku, w miejscu tym funkcjonował młyn wodny związany z rzeką Bóbr. Zespół wzniesiono w latach 1844 – 1925. W roku 1894 r. został przekształcony przez Hermanna Saalmanna w nowoczesną elektrownię wodną, jedną z pierwszych tego typu budowli na terenie ówczesnych Niemiec. Elektrownia w Nowogrodzie Bobrzańskim zasilala w prąd miasto Zielona Góra, które już od 1895 r. posiadało napowietrzną linię energetyczną. W ostatnich latach stan zachowania obiektów znacznie się pogorszył z uwagi na brak funkcji i użytkownika. Obecnie część obiektów zaadaptowano na potrzeby składu budowlanego. W zespole zabudowań dawnej elektrowni wyróżnia się secesyjna willa dawnego właściciela elektrowni, wzniesiona w okresie 1902-1925, z zachowanym bogatym wystrojem wnętrza.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Na terenie powiatu zielonogórskiego zauważalne w krajobrazie kulturowym są zabytkowe budowle hydrotechniczne, związane z gospodarką wodną. Ważną budowlą w tej grupie jest wspomniany już **Kanał Dychowski**, którego dolny bieg leży w granicach omawianego obszaru. Obiekt wzniesiono jako kanał derywacyjny w latach 1933-1936. Zaopatruje w wodę Dychowski Zbiornik Wodny przy Elektrowni Wodnej w Dychowie (poza granicami powiatu). Kanał liczy 20,4 km długości. Jego początek znajduje się na wysokości miejscowości Krzywaniec, nieopodal Nowogrodu Bobrzańskiego. W Krzywaniu znajduje się zabytkowy jaz i śluza. Stopień wodny „Krzywaniec” powstał jako pierwszy element założenia Hydrowężła Dychów. Zadaniem tego elementu było kierowanie wód rzeki Bóbr do kanału derywacyjnego, który doprowadzał wodę do zbiornika Dychowskiego. W skład zespołu wchodzi jaz, śluza oraz budynek mieszkalny, pierwotnie dla pracowników obsługujących jaz. Zespół stopnia wodnego „Krzywaniec” stanowi interesujący przykład piętrzenia i ujęcia wody dla potrzeb energetyki wodnej. Obiekty zachowały zasadniczo oryginalną formę, prezentują zarówno walory historyczne, jak i architektoniczne.

W innej części powiatu, na terenie gminy Trzebiechów, znajdują się obiekty hydrotechniczne związane z rzeką Obrzycą wchodzące w skład **przepompowni melioracyjnej w przysiółku Sadowo** (miejscowość Głuchów) – stacja pomp Sadowa, system śluz oraz wały cofkowe i przeciwpowodziowe. Przepompownia stanowi element systemu melioracyjnego w dolinie Obrzycy, wzniesiona została w 1943 roku. Jej zadaniem jest ochrona przeciwpowodziowa doliny Obrzycy i Odry. Obiekty zachowały pierwotną formę. Budynek stacji pomp prezentuje cechy architektury modernizmu.

Budowle techniczne związane z rzekami stanowią istotny komponent krajobrazu kulturowego omawianego regionu. W tej grupie nie można pominąć **portu nad Odrą w Cigacicach**, utworzonego w latach 1896-1898. Zbudowano wówczas nowoczesne nadbrzeże portowe o długości ok 280 m, dźwig portowy oraz bocznice kolejową. Połączenie kolejowe uzyskano w 1913 roku. Do lat 80-tych XX wieku port w Cigacicach służył jako śródlądowy port transportowy, wspierając m. in. transport węgla. Ostatni załadunek miał miejsce w 2007 roku. Obecnie port pełni funkcję mariny turystycznej. Do dzisiaj na jego obszarze zachowało się kilka obiektów wartościowych historycznie wraz z układem przestrzennym portu. Wśród nich wymienić należy budynek gospodarczy przy ul. Portowej 1, spichlerz oraz magazyn portowy – wszystkie wzniesione na przełomie XIX i XX wieku. Port wraz z budynkiem przy ul. Portowej 1 został zakupiony w 2021 r. przez Gminę Sulechów, która upatruje w inwestycji szansę na rozwój zarówno gospodarki, związany w przywróceniem żeglowności na rzece Odrze, jak i turystyczny. Przy okazji wymienić należy ważny zabytek techniki jakim jest **most w Cigacicach**, wyprodukowany w 1925 r. w zielonogórskim Zakładzie Konstrukcji Stalowych i Mostowych Beuchelt & Co, w konstrukcji stalowej kratownicy. Most ten w latach 2020-2022 przeszedł gruntowny remont na zlecenie Powiatu Zielonogórskiego, podczas którego poddano renowacji i wzmocnieniom stalową konstrukcję mostu oraz powrócono do historycznej ciemnoszarej kolorystyki obiektu.

Linie kolejowe

Ważnymi obiektami zabytkowymi użyteczności publicznej zachowanymi na terenie powiatu zielonogórskiego są dworce kolejowe budowane od lat 70.-tych XIX wieku do I ćw. XX wieku, które powstały w ramach budowy linii kolejowych nr 358 Zbąszynek – Gubin, nr 370 Zielona Góra – Żary, nr 273 Wrocław Główny – Szczecin Główny, nr 384 Świebodzin – Sulechów oraz linii nr 379 Konotop -Sulechów.

Najstarsza linia kolejowa nr 358 otwarta została 26 czerwca 1870 roku przez Towarzystwo Kolei Marchijsko-Poznańskiej (*Märkisch-Posener Eisenbahn-Gesellschaft*), łącząc Gubin ze Zbąszynkiem. Linia ta stanowiła część połączenia z Poznania do Chociebuza. Na omawianym obszarze łączyła największe ośrodki miejskie tj. Babimost z Sulechowem. Do końca XIX wieku została rozbudowana do dwutorowej, obsługując zarówno ruch pasażerski, jak i towarowy. W październiku 2002 roku zakończono kursy pasażerskie między Czerwieńskiem a granicą – linia używana była jedynie przez wagony towarowe. W latach 2009–2023 linię sukcesywnie modernizowano, zwłaszcza na odcinku Zbąszynek–Czerwieńsk. W roku 2022 przywrócony został ruch pasażerski z Czerwieńska do Gubina. W obrębie linii kolejowej nr 358 zachowało się wiele cennych obiektów kolejowych, w tym szczególnie wartościowe historycznie dworce kolejowe. Stacja kolejowa w Sulechowie utworzona została w 1870 r. Wzniesiono wówczas zespół budynków kolejowych obejmujący dworzec, budynki magazynowe, budynek mieszkalny (późniejszy, z lat 20.tych XX wieku), wiaty peronowe oraz niewielki plac dworcowy (od strony miasta) wraz z parkiem. W tym samym czasie powstał zespół budynków dworca kolejowego w Babimostcie, w skład którego wchodziły - budynek dworca, budynek mieszkalny, budynki gospodarcze wraz z zachowanymi ciągami komunikacyjnymi z historyczną nawierzchnią. Dworce kolejowe w Sulechowie i Babimostcie wzniesiono w tzw. stylu przemysłowym, utrzymanym w uproszczonej konwencji neorenesansu, według zbliżonego projektu, stosowanego powtarzalnie w ramach utworzonej linii kolejowej (podobne budynki dworców znajdują się w Świebodzinie i Szcząncu). Budowle zachowały historyczne formy i bryły z charakterystycznymi dla tego typu obiektów elewacjami licowanymi cegłą klinkierową oraz detalem wykonanym z ceglanych kształtek. Warto podkreślić, że w minionych latach (2023-2024) poczekalnie w obu dworcach przeszły modernizację, podczas której m.in. przywrócono kolorystykę stolarkom oraz dostosowano wnętrza do współczesnych wymogów. Niemniej jednak budowle te nadal oczekują na kompleksową modernizację obejmującą elewacje zewnętrzne. W obrębie linii kolejowej nr 358 w przeszłości funkcjonowały dworce kolejowe w także mniejszych ośrodkach - w Łęgowie Sulechowskim oraz Nietkowie. Zabytkowe budynki, pochodzące z czasów budowy linii, pozostają nieużytkowane. Z cennych obiektów inżynierskich zachował się kratownicowy most nad Odrą w Pomorsku, zbudowany w latach 1868-1870, poddany w ostatnich latach remontowi (2020-2023), podczas którego odnowiono ceglane przyczółki oraz stalową kratownicę.

Znaczący węzeł kolejowy znajduje się w Czerwieńsku, przez który przebiega ww. linia kolejowa nr 358 Zbąszynek - Gubin oraz linia kolejowa 273 łącząca Szczecin z Wro-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

clawiem, zwana potocznie Nadodrzanką. Odcinek przebiegający przez Czerwieńsk oddano do użytku w 1871 r. W miejscowości tej znajduje się okazały zespół budynków kolejowych obejmujący dworzec (1869-1871), magazyny, lokomotywnię, budynek magazynu ekspedycji kolejowej, warsztaty sekcji odcinka drogowego, nastawnie oraz kolonię budynków mieszkalnych różnego typu (jednorodzinnych i wielorodzinnych). Niewątpliwie funkcjonowanie dużego węzła kolejowego w Czerwieńsku wywarło znaczący wpływ na rozwój urbanistyczny miasteczka w owym okresie.

Zabytkowy dworzec kolejowy, wzniesiony w drugiej połowie XIX wieku zachował się w także Nietkowicach. Budynek jest nieużytkowany i popada w ruinę. Ważnym zabytkiem techniki powstałym na linii kolejowej nr 273 jest most kolejowy w Nietkowicach nad Odrą, wzniesiony w 1870 r. Most ten został częściowo zniszczony podczas działań II wojny światowej. Jego odbudowa miała miejsce w latach 1947-1948. W latach 2020-2023 przeszedł gruntowny remont.

W północnej części powiatu w przeszłości funkcjonowały także lokalne linie kolejowe: nr 384 łącząca Świebodzin z Sulechowem oraz nr 379 łącząca Konotop z Sulechowem. Linie te budowano etapami w latach 1915- 1919. Pierwszy odcinek na trasie Konotop -Trzebiechów – Sulechów oddano do użytku w 1915. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej linię nr 384 doprowadzono do Świebodzina. Z założenia były to linie drugorzędne, choć zakładano, że przyczynią się do rozwoju gospodarczego terenów przyległych. W ramach linii nr 379 w 1916 r. wybudowano również bocznice kolejową prowadzącą do portu rzeczno-żeglarskiego w Cigacicach. W owym czasie dostrzegano także potencjał turystyczny regionu Cigacic i Górzynowa, obfitującego w winnice malowniczo rozlokowane na wzgórzach. Połączenie kolejowe Górzynowa (Winnogóra) oraz Cigacic miało wzmocnić ten potencjał. Ruch pasażerski na linii nr 384 Świebodzin-Sulechów został zamknięty w 1988 r., natomiast towarowy zawieszono w 1990 r. Całość zlikwidowano w 2016 r. Linię kolejową nr 379 Konotop-Sulechów zlikwidowano w 2004 r. Pozostałością po nieczynnych liniach kolejowych są m. in. dworce i stacje kolejowe w miejscowościach Kije, Cigacice, Górzynowo (Winnogóra) Radowice, Trzebiechów, Klenica i Bojadła. Według autora karty ewidencyjnej zabytku nieruchomego - Mirona Urbaniaka, oprac. w 2018 r., dworce te cechują się dworkową lub willową konwencją w duchu swobodnie reinterpretowanego neobaroku i neoklasycyzmu. I choć są opracowane w jednolitej konwencji, to każdy z budynków został zaprojektowany indywidualnie i posiada oryginalną formę. Bogactwo architektoniczne tych dworców, według autora karty, być może podyktowane było dużym nasyceniem regionu w wysokiej rangi rezydencje takie jak pałac w Trzebiechowie czy Bojadłach czy np. prestiżowe sanatorium w Trzebiechowie, którego kuracjusze z pewnością korzystali z możliwości podróży pociągiem. Co interesujące, na dworcu w Trzebiechowie zaprojektowano poczekalnię książęcą. Ponadto po zamkniętej linii kolejowej pozostały liczne obiekty inżynierskie takie jak wiadukty, mosty i przepusty. W Cigacicach zachował się interesujący żelbetowy wiadukt płytowy (drogowy) o nawierzchni nieutwardzonej, w okolicy ul. Kwiatowej (analogiczny wiadukt zachował się w rejonie Konotopu), wsparty na ceglanych podporach.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Budowa linii kolejowej nr 370 na trasie Zielona Góra-Żary rozpoczęła się w 1891 roku i przebiegała etapami do 1904 roku. Mimo początkowo szerszych planów ostatecznie zaprojektowana została jako jednotorowy szlak o charakterze lokalnym. W 1896 r. ukończono połączenie z Żarami, natomiast na początku XX wieku zbudowano brakujący odcinek łączący Krzystkowice i Zieloną Górę. W ramach tej inwestycji w latach 1902-1904 zbudowano kratownicowy most przez rzekę Bóbr. Mimo peryferyjnego położenia linii kolejowej, ze względu na krzyżowania z magistralą prowadzącą do Berlina na stacji w Bieniowie, połączenie było wykorzystywane również w ruchu dalekobieżnym. Natomiast po wybudowaniu na zachód od Krzystkowic fabryki materiałów wybuchowych (Kombinat Alfred Nobel DAG Krzystkowice), do zakładów doprowadzono bocznice ze stacji w Krzystkowicach, dzięki czemu linia zyskała znaczenie strategiczne. Działania wojenne w okresie II wojny światowej spowodowały duże zniszczenia infrastruktury, jednak już w 1947 roku ruch na linii wznowiono. W 2. połowie XX wieku oraz na początku XXI wieku dokonano wielu rozbiórek elementów infrastruktury oraz niektórych przystanków osobowych i dworców kolejowych. Obecnie linia jest wykorzystywana w pasażerskim ruchu lokalnym oraz ruchu towarowym i przewoźników prywatnych. Na początku XXI wieku linię poddano modernizacji w zakresie montażu nowych wiat przystankowych i poprawy stanu torowiska. Z elementów zabytkowych zachowanych w jej obrębie poza wspomnianym mostem kolejowym nad Bobrem w Nowogrodzie Bobrzańskim, wymienić należy dworce kolejowe w miejscowościach Buchałów i Nowogród Bobrzański, zbudowane w 1904 r. Do naszych czasów nie przetrwały budynki dworców kolejowych w Bogaczowie i Letnicy, które zostały rozebrane w latach 90.-tych XX wieku. Dworzec w Nowogrodzie Bobrzańskim wyróżnia się na tle innych atrakcyjną formą architektoniczną, osadzoną w popularnym na początku XX wieku w Prusach tzw. stylu rodzimym. Szczyty w elewacjach wykonano w konstrukcji szkieletowej, z wyeksponowaną drewnianą konstrukcją.

W latach 1905-1909 zbudowano linię kolejową nr 357 łączącą Sulechów z Luboniem k. Poznania. Linia ta przebiegała m.in. przez Okunin, Smolno Wielkie, Chwalim i Kargową. W latach 90.-tych XX wieku zawieszono kursowanie pociągów pasażerskich na odcinku Sulechów – Wolsztyn, a w roku 2005 zlikwidowano ruch pociągów towarowych. Po linii pozostały budynki dworców kolejowych w Okuninie, Smolnie Wielkim (obecnie własność prywatna) oraz w Kargowej, wzniesione na początku XX wieku. Gmina Kargowa podejmuje od 2024 starania w celu utworzenia w budynku dworca kolejowego w Kargowej miejsca aktywności dla lokalnej społeczności (siedziba stowarzyszenia, siedziba klubu młodzieżowego, lokal gastronomiczny). Prace planowane są do realizacji w latach 2025-2026. Z obiektów wartych odnotowania współtworzących linię kolejową nr 357 są wiadukt kolejowy oraz most kolejowy w Smolnie Wielkim, zbudowane w 1905 r., które w 2021 r. objęto ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Fortyfikacje oraz zabytki militarne

Obiekty fortyfikacyjne stanowią istotny komponent krajobrazu kulturowego omawianego regionu. Na terenie powiatu zielonogórskiego szczególnie cenne są obiekty **Pozycji Środkowej Odry**, zwanej także Linią Odry, znajdujące się głównie na terenie gminy Sulechów i Czerwieńsk. Jest to system niemieckich granicznych umocnień fortyfikacyjnych zbudowany w latach 1928-1939, poddany modernizacji w latach 1944-1945, w skład którego wchodzi ok. 650 schronów bojowych i obserwacyjnych, usytuowanych na lewym brzegu Odry, od Wrocławia do Krosna Odrzańskiego. Na terenie powiatu zielonogórskiego obiekty te (ok. 40 schronów) głównie skoncentrowane są na wysokości miejscowości Leśna Góra i Cigacice oraz w okolicach Czerwieńska, w pobliżu przeprawy promowej w Brodach. Pojedyncze obiekty fortyfikacyjne występują również pomiędzy miejscowościami Przytoczki, Tarnawa oraz Milsko na terenie gminy Zabór. Pozycja ta wraz z tzw. Międzyrzeckim Rejonem Umocnionym oraz Walem Pomorskim była kluczowym punktem obrony III Rzeszy przed atakiem ze wschodu. Schrony Pozycji Środkowej Odry są monolitycznymi obiektami żelbetowymi, jednokondygnacyjnymi, umiejscowionymi w większej części w gruncie, ze stalowymi pancierzami fortecznymi. Przeważnie przeznaczone były dla 6-osobowej załogi. Obiekty te w większości usytuowane są w wale przeciwpowodziowym. Poza schronami w ramach umocnień zbudowano także schrony drewniano-ziemne, betonowe stanowiska karabinów maszynowych oraz umocnione stanowiska artylerii. Dodatkowo miejsca strategiczne, takie jak rejon mostów, zabezpieczono zasiekami z drutu kolczastego i założono wokół nich pola minowe. Schrony przetrwały do naszych czasów w zróżnicowanym stanie zachowania. Niektóre z nich zostały wysadzone przez jednostki Wojska Polskiego po 1945 roku w wyniku prowadzonej demilitaryzacji. Przykładowo schron bojowy nr 656 w miejscowości Milsko, został pozbawiony stropu. Warto zaznaczyć że schron ten, mimo zniszczeń, zachował w swojej strukturze unikalny element - półkopułę pancerną typu 3aP7- jest to jedyna tego typu półkopuła zachowana w całości. Schrony bojowe znajdują się przeważnie w złym stanie technicznym. Do głównych zagrożeń dla tych obiektów zaliczyć można zawilgocenie wynikające z okresowego zalewania wodami rzeki, brak właściwej wentylacji (np. w wyniku zasypania ziemią lub przez zaśmiecenie), brak konserwacji substancji budowlanej, a co za tym idzie postępująca korozja elementów stalowych i betonowych, grabież elementów stalowych przez złomiarzy oraz niekontrolowane porastanie roślinnością. Zagrożone są również działki forteczne, stanowiące integralny element umocnień, które ulegają zniekształceniu m. in. przez nadmiernie rozrastającą się zieleń lub niekontrolowaną eksplorację.

Warto wspomnieć, że obecnie fortyfikacje te znalazły się w obszarze zainteresowań lokalnych społeczników. W Czerwieńsku od około 15 lat działa Skansen Fortyfikacyjny Czerwieńsk, który pierwotnie funkcjonował w oparciu o sześć obiektów Pozycji Środkowej Odry. Obecnie skansen opiekuje się 13 schronami (od nr 761 do nr 777), które zlokalizowane są w wale przeciwpowodziowym, na wysokości od przeprawy promowej w Brodach, aż do mostu kolejowego w Nietkowicach. Obiektami Pozycji Środkowej Odry zlokalizowanymi w rejonie Leśnej Góry opiekuje się natomiast Skansen Fortyfikacyjny Cigaci-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

ce-Leśna Góra. Warto zaznaczyć, że członkowie lokalnych stowarzyszeń opiekują się schronami społecznie, przeprowadzając remonty z własnych środków. Obiekty zostały uporządkowane, odmalowane, a oryginalne napisy eksploatacyjne wyeksponowane lub odtworzone na wzór oryginału. Dzięki zaangażowaniu pasjonatów z regionu schrony są okresowo udostępniane zwiedzającym.

Ważnym zabytkiem militarnym na terenie powiatu zielonogórskiego jest południowy odcinek **Frontu Ufortyfikowanego Łuku Odra-Warta**, powszechnie nazywany Międzyrzeckim Rejonem Umocnionym (w skrócie MRU), znajdujący się w gminie Czerwieńsk. Charakteryzuje się on dużą liczbą obiektów hydrotechnicznych. Ten system niemieckich fortyfikacji powstał w latach 1934-1944 w celu obrony wschodniej granicy państwa niemieckiego. Umocnienia rozciągają się na obszarze ok. 80 kilometrów w trzech zasadniczych odcinkach – północny opiera się o rzekę Wartę pod Gorzowem Wielkopolskim, centralny rozpościera się od Kurska do Boryszyna na terenie powiatu międzyrzeckiego i świebodzińskiego, natomiast interesujący nas odcinek południowy, prowadzi od Lubrzy do Odry, gdzie łączy się z Pozycją Środkowej Odry. Fortyfikacje zbudowano w oparciu o naturalne walory geograficzne obszaru, a szczególnie system wód. Ciągną się one od jeziora Niesłysz aż do Odry, a ich główną linią jest rzeka Ołobok. W razie zagrożenia teren ten miał zostać zalany wodami jeziora Niesłysz oraz Cibórz, przy pomocy systemu jazów i zastawek. W gminie Czerwieńsk znajduje się dziewięć obiektów bojowych i hydrotechnicznych (mosty przesuwne, jazy forteczne) południowego odcinka MRU. Do najciekawszych obiektów militarnych należy schron bojowy Pz. 598 położony ok. 1,5 km od miejscowości Nietkowie. Zbudowany w latach 1936-1937 jest jednym z pierwszych obiektów militarnych budowanych w ramach podnoszenia bojowości Linii Niesłysz-Obra, a jednocześnie jednym z najlepiej zachowanych na tym odcinku. Od roku 2023 obiekt objęty jest ochroną prawną na podstawie wpisu do rejestru zabytków. Jest to monolityczny obiekt żelbetowy, którego ściany mają grubość ok. 1,5 m, zagłębiony w ziemi, o powierzchni użytkowej ok. 265 m. W schronie zachowała się jedyna w tak dobrym stanie w Europie trzystrzelnicowa półkopuła typu 2P7, kopuła obserwatora typu 23P8 oraz kopuła pancerna typu 34P8 mózdzierza maszynowego M19. W pobliżu, na terenie gminy Skąpe (ok. 200 m na północ od schronu), znajduje się jaz hydrotechniczny S 617, dla którego ochrony zbudowano obiekt Pz. 598. Warto dodać, że od roku 2024 schron bojowy dzierżawiony jest przez Spółdzielnię Socjalną „Odkrywamy Lubuskie”, która planuje udostępnić obiekt zwiedzającym.

Interesującym obiektem na południowym odcinku MRU jest także most przesuwny K 622 na trasie Bródki–Nietkowie, wybudowany w latach 1938–39 (w źródłach występuje również inna data budowy – 1935 rok). To jedyny tego typu obiekt w MRU, z dwiema izbami bojowymi dla ciężkich karabinów maszynowych, czego nie spotyka się na innych odcinkach. Most posiada własny mechanizm obrotowy wbudowany w schron na zachodnim brzegu.

Na terenie gminy Nowogród Bobrzański znajduje się wyjątkowy obiekt związany z przemysłem militarnym - **kombinat DAG Alfred Nobel w Krzystkowicach**.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Jest to zespół dawnej niemieckiej fabryki amunicji, założony prawdopodobnie w 1939 roku, jako filia koncernu IG Farben, rozbudowywany do 1944 roku. Zajmuje obszar leśny o powierzchni ok. 35 km², położony w sąsiedztwie przedwojennego Christianstadt – obecnie część miasta Nowogród Bobrzański. Działalność zakładu obejmowała produkcję materiałów wybuchowych – m.in. nitrogliceryny, nitrocelulozy, kwasu azotowego oraz przypuszczalnie amunicji przeciwpancernej. Kompleks obejmuje kilkaset obiektów - budynki fabryczne, hale, silosy, magazyny, biura, obiekty pomocnicze wraz z infrastrukturą kolejową i drogami wewnętrznymi (ok. 70 km). Na terenie fabryki funkcjonowały elektrociepłownia, oczyszczalnia ścieków, zakładowa straż pożarna, co czyniło zespół samowystarczalnym. Wodę do pracy zespołu pobierano z ujęć należących do DAG na Bobrze. Na terenie zakładu pracowało około 25 tysięcy przymusowych robotników różnych narodowości, z których część stanowili więźniowie obozu koncentracyjnego Gross Rossen. Dla regularnych robotników zbudowano osiedla robotnicze na terenie ówczesnego Christianstadt. Obiekt pozostaje nieużytkowany i stanowi obszar eksploracji pasjonatów przemysłu zbrojeniowego III Rzeszy. Należy podkreślić, że obiekty kompleksu DAG Krzystkowiec znajdują się w złym stanie technicznym, ponadto ich samodzielne zwiedzanie jest niebezpieczne.

6.5. Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 6. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytki ruchome podlegające ochronie bez względu na stan zachowania to w szczególności: a) dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, b) kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, c) numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order, d) wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, e) materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393), f) instrumenty muzyczne, g) wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, h) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Zabytki ruchome pozostają istotnym elementem dziedzictwa kulturowego, stanowiąc obok takich zespołów jak np. cmentarze, głównie wyposażenie wnętrz obiektów sakralnych i rezydencjonalnych. Ze względu na stan zachowania obiektów rezydencjonalnych na terenie powiatu zielonogórskiego, współcześnie zabytki ruchome występują przede wszystkim w obiektach sakralnych. W tym przypadku mimo licznych strat wojennych i powojennych, zachował się stosunkowo rozległy zasób obejmujący rzeźbę, malarstwo, wyroby rzemiosła użytkowego, czy obiekty o charakterze sepulkralnym.

Do najstarszych zabytków ruchomych na omawianym terenie należy romańska chrzcielnica z kościoła w Bojadłach, datowana na XII-XIII wiek oraz chrzcielnica z kościoła w Białowicach, z XIII wieku. Cenną spuścizną wieków średnich są polichromie ścian

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

w niewielkich gotyckich kościołach. Zwykle są to malowidła kwaterowe, prezentujące bogaty program ikonograficzny związany z pasją Chrystusa. Na terenie powiatu zielonogórskiego polichromie zachowały się w kościele w Niwiskach. Malowidła te w latach 1964-1973 zostały odsłonięte i poddane pracom konserwatorskim. Niewykluczone, że również w innych gotyckich kościołach pod wtórnymi warstwami malarskimi kryją się średniowieczne polichromie. Sukcesywnie prowadzone badania konserwatorskie w ostatnich latach przynoszą niekiedy nowe odkrycia. Polichromie niekiedy podkreślały elementy architektoniczne – glify okienne, portale drzwiowe. Tego typu dekorację odkryto w 2023 roku podczas remontu elewacji kościoła w Przybymierzu. W czasie usuwania tynków na portalu północnego wejścia natrafiono na geometryczną dekorację barwną wokół zamknięcia otworu drzwiowego, utrzymaną w czarnych i czerwonych tonacjach.

Jedynym z cenniejszych zabytków ruchomych na omawianym obszarze jest późnogotycki poliptyk Mistrza z Gościszowic datowany na 1499 rok przechowywany w kościele pw. Św. Wawrzyńca w Babimoście. Pierwotnie ufundowano go dla sulechowskiej fary. Do świątyni babimojskiej został przeniesiony w 1866 roku. Średniowieczna nastawa ołtarzowa prezentuje bogaty cykl ikonograficzny ukazujący sceny z życia i męki pańskiej oraz sceny z życia świętych i męczenników, zaprezentowane na malowanych kwaterach. Nastawa przetrwała do naszych czasów zdekompletowana (brakuje snycerskich elementów figuralnych, pierwotnie znajdujących się w jej centralnej części). Późnogotycki tryptyk pochodzący z tego samego warsztatu znajduje się również w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Nowogrodzie Bobrzańskim.

Na terenie powiatu zielonogórskiego odnajdujemy zabytki ruchome reprezentujące różne style w sztuce. Cenne zabytki ruchome sakralne z okresu średniowiecza, renesansu i baroku odnaleźć możemy przykładowo w kościołach w Drągowinie, Bogaczowie, Leśniewie Wielkim, Nowym Kramsku, Przytoku. W kościele w Świdnicy znajduje się cenny zbiór sarkofagów rodziny von Kittlitz. W późnogotyckim kościele w Białowicach zachowała się renesansowa drewniana empora autorstwa Martena Bisela, wykonana w 1567 roku oraz drewniana ambona. Szczególną wartość posiada późnorenesansowy wystrój kościoła w Klepsku (por. str. 49). W gotyckim kościele w Przybymierzu zachował się cenny malarski wystrój stropu oraz wspierającego go słupa, wykonany na przełomie XVI i XVII wieku. Dekoracja prezentuje formy marmoryzacji oraz wici roślinnej. Podczas prowadzonych w 2022 roku badań konserwatorskich odkryto nieznane do-tąd polichromie, które być może zostaną wyeksponowane przy planowanym remoncie świątyni.

Wśród zabytkowych wnętrz sakralnych szczególnie wyróżnia się bogaty wystrój kościoła w Klenicy, prezentujący głównie elementy barokowe, ale też klasycystyczne, w stylu empire, jak również z okresu historyzmu. Wystrój ten przetrwał w niemal niezmiennym wyglądzie od czasów powstania. Z czasów budowy kościoła zachował się także późnoklasycystyczny wystrój wnętrza świątyni w Kotowicach, wzniesionej w 1840 roku dla gminy ewangelickiej.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Z XIX wieku pochodzi wystój świątyni w Czerwieńsku, Nietkowie, Smolnie Wielkim. Wśród tej grupy zabytków wart zauważenia jest bogaty wystój kościoła w Podlegórzcu, wzniesionego w 1876 roku w stylu neoromańskim. Tworzą go kamieniarskie elementy dekoracyjne na elewacjach zewnętrznych (rzygacze, portale, tympanony, obramienia i oprawy okien), a także bogaty wystój wnętrza obejmujący dwukondygnacyjną empore, stolarki drzwiowe, chrzcielnicę. Elementy te nawiązują stylowo do wystroju świątyni Wang w Karpaczu, pochodzącej z przełomu XII i XIII wieku. Zabytek ten importowano w 1842 roku z Norwegii na Dolny Śląsk, na zlecenie hrabiny von Reden (właścicielki majątku w Bukowcu). Dodać należy, że fundatorzy świątyni w Podlegórzcu – rodzina von Reuss, posiadali swoje dobra także w okolicy Karpacza.

W kościołach na terenie powiatu zielonogórskiego zachował się liczny zbiór zabytkowych organów m.in. w Bogaczowie, Bojadłach, Bukowie, Cigacicach, Czerwieńsku, Drągowinie, Kijach, Klenicy, Klepsku, Koźli oraz w Ługowie. Instrumenty te pochodzą głównie z okresu połowy XIX wieku do początku XX wieku i prezentują wysoką klasę artystyczną, dotychczas nie w pełni docenioną. Ponadto w niektórych kościołach zachowały się dzwony – w Bogaczowie, Bojadłach, Bukowie, Cigacicach, Czerwieńsku Drągowinie, Kijach, Koźli, Klenicy, Ługowie, pochodzące z okresu baroku oraz XIX i początku XX wieku. Jedyne gotycki dzwon znajduje się w kościele w Leśniowie Wielkim.

Warto wspomnieć, że w kościele pw. św. Maksymiliana Kolbego w Kargowej, na emporze, prezentowana jest obecnie kolekcja obrazów autorstwa Wilhelma Blanke, ceniowego malarza, który urodził się w przedwojennej Kargowej w 1873 roku. Artysta zmarł w 1936 roku i został pochowany w Kargowej. Wilhelm Blanke w wieku 17 lat opuścił rodzinne miasto, następnie kształcił się w Berlinie oraz podróżował po Europie. W jego twórczości dostrzec można wpływy impresjonizmu. Przede wszystkim artystę określić można mianem kolorysty. W swoich pracach często podejmował temat rodzinnego miasta, prezentując np. procesje religijne lub wnętrza pałacu i kościoła katolickiego w Kargowej.

Poza wystrojem kościołów liczną grupę zabytków ruchomych na omawianym obszarze stanowią kamienne tablice epitafijne. Cenny zbiór tablic nagrobnych zachował się przykładowo na cmentarzu przy kościele w Białowicach, przy kościele w Koźli oraz w Leśniowie Wielkim. Taka forma upamiętnienia zmarłych popularna była zarówno w okresie renesansu jak i baroku. Tablice epitafijne zwykle eksponowane są przy kościołach – oparte o mury budowli, ogrodzenia, rzadziej prezentowane są w innych miejscach jak np. piaskowcowe płyty nagrobne Hansa i Marii Rothenburg z 4 ćw. XVI wieku umieszczone na bramie wjazdowej prowadzącej do parku w Nietkowie.

Jak już wspomniano, w obrębie zabytków rezydencjonalnych na terenie powiatu zielonogórskiego, tylko w nielicznych obiektach zachował się historyczny wystój wnętrz czy też historyczne ruchome wyposażenie pałaców i zamków. Do cennych zabytków ruchomych stanowiących wystój zaliczyć możemy z pewnością bogate dekoracje pałacu w Zaborze – panoplia zdobiące tympanon na wewnętrznym dziedzińcu oraz kar-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

tusz herbowy umieszczony nad przejazdem bramnym, które stosunkowo niedawno, w latach 2015-2017, poddane były pracom konserwatorskim. Należy wymienić również odkryte w trakcie remontu elewacji późnorennesansowe dekoracje w technice sgraffita, które częściowo wyeksponowano w formie świadków. Cenny wystrój wnętrza zachował się również w sali balowej pałacu, w formie rokokowych dekoracji sztukatorskich, powstałych ok. 1750 roku.

Warto w tym miejscu podkreślić działania prowadzone przez Fundację Pałac Bojadła przy pałacu, która od ponad 10 lat, podejmuje trud przywracania historycznego wystroju w zabytku, utrzymanego w nurcie późnego rokoka. Ponadto w wyremontowanych salach na parterze eksponowane są historyczne meble, ceramika i inne przedmioty użytkowe, stanowiące ciekawy zbiór zabytków ruchomych z różnych części Europy.

Znakomitym przykładem aranżacji wnętrza z początku XX wieku jest wystrój i elementy wyposażenia dawnego sanatorium w Trzebiechowie, zbudowanego w latach 1902-1905 z fundacji książęcej rodziny von Reuss, obecnie będącego siedzibą Domu Pomocy Społecznej (por. s. 37).

Zabytki ruchome to nie tylko elementy dekoracyjne kościołów bądź obiektów rezydencjonalnych. Podkreślić należy wartość jaką mają stolarki zwykłych budynków mieszkalnych w niewielkich miastach i miasteczkach. Stanowią one często jedyny autentyczny element wystroju historycznych budynków. Niestety w wyniku prowadzonych remontów, stolarki drzwi i okien, będące świadectwem kunsztu lokalnych rzemieślników, znikają bezpowrotnie.

Ciekawym przykładem zabytków ruchomych dawnego prawa są krzyże pokutne, zwane też krzyżami pojednania. Krzyże spotykane są na głównie na terenie historycznego Śląska i Łużyc. Stawiano je od czasów średniowiecza, z reguły na miejscu popełnienia zbrodni. Na terenie powiatu zielonogórskiego zachował się krzyż pokutny w Kotowicach. Zabytek usytuowany jest w pobliżu nieczynnego cmentarza ewangelickiego. Wykonany jest ze zlepieńca, w kształcie krzyża maltańskiego. Znajduje się na szlaku krzyży pokutnych po obu stronach Odry, utworzonego przez Lubuską Regionalną Organizację Turystyczną „Lotur”.

6.6. Zabytki archeologiczne

W powiecie zielonogórskim zarejestrowanych jest ok. 101 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków. Nasycenie powiatu rejestrowymi stanowiskami archeologicznymi jest nierównomierne. Większe skupiska zlokalizowane są w kilku punktach. Na zachód i południe od Droszkowa występują liczne osady z epoki brązu, epoki żelaza (okres wpływów rzymskich) i późnego średniowiecza. Na północ od Przytoku zinwentaryzowano wczesnośredniowieczne grodzisko wraz z towarzyszącą mu osadą. Z kolei pomiędzy Łazem i Zaborem, po obu stronach drogi zarejestrowano osady z epoki brązu (kultura łużycka), z okresu wpływów rzymskich i późnego średniowiecza oraz

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

cmientarzyska z epoki brązu i okresu halsztackiego. Z rejonu na południe od Zaboru znany kilka osad, w tym datowanych na okres neolitu, lateński, wpływów rzymskich i średniowiecza. Na południowy wschód od Klenicy znajdują się osady z epoki brązu, okresu lateńskiego i wpływów rzymskich, cmientarzysko związane z kulturą łużycką oraz wczesnośredniowieczne grodzisko. W rejonie Dąbrówki są znane osady z okresu halsztackiego, lateńskiego oraz z wczesnego średniowiecza, a także obozowisko mezolityczne. Rejon pomiędzy Wojnowem i Smolnem Wielkim szczególnie obfituje w stanowiska związane z osadnictwem epoki kamienia, datowanych zarówno na paleolit schyłkowy, jak i mezolit. Z rejonu Smolna Wielkiego i Kargowej warto wymienić także dwa wczesnośredniowieczne grodziska. Na południe od tej ostatniej miejscowości znany także kilka punktów związanych, podobnie jak w okolicach Wojnowa, z osadnictwem epoki kamienia. Na północ od Bukowa znany dwa cmientarzyska kurhanowe z epoki brązu oraz kurhan o niedoprecyzowanej chronologii (okres wpływów rzymskich lub wczesne średniowiecze). Z kolei w rejonie wsi znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne wraz z osadą oraz zniszczony gródek stożkowaty z późnego średniowiecza. Kolejne zgrupowania stanowisk są znane z rejonu Czerwieńska, gdzie wyróżniono osady z epoki brązu i wpływów rzymskich oraz cmientarzyska z późnej epoki brązu i okresu halsztackiego. W okolicach Leśniowa Wielkiego są znane cmientarzysko z okresu lateńskiego i osady z okresu halsztackiego i wpływów rzymskich, a z rejonu Letnicy, i Koźli cmientarzyska, i osady z epoki żelaza okresu halsztackiego. Szczególnie istotny jest rejon Białowic, skąd znany liczne stanowiska eponimiczne (grupa białowicka), w tym kilka większych osad i cmientarzysk z epoki żelaza okresu halsztackiego. Podsumowując, w powiecie zielonogórskim szczególnie wartościowe jest zgrupowanie obozowisk związanych z działalnością człowieka w schyłkowym paleolicie i mezolicie (rejon jeziora Wojnowskiego), oraz w epoce żelaza, zarówno w okresie halsztackim (grupa białowicka: cmientarzyska i osady), jak i rozproszone osadnictwo z okresu wpływów rzymskich. Istotnym elementem dawnego krajobrazu są grodziska wczesnośredniowieczne znane z Kijów, Przytoku, Smolna Wielkiego, Klenicy i Kargowej. Osadnictwo z okresu średniowiecza jest reprezentowane przez kilka osad oraz grodzisko stożkowate w rejonie wsi Kije (zniszczone w ostatnich latach).

6.7. Dziedzictwo niematerialne

Zgodnie z artykułem 2. Konwencji z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa, przyjętej przez UNESCO, dziedzictwo niematerialne oznacza *praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.*

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

W powiecie zielonogórskim dbałość o kulturę niematerialną i przywracanie jej należytego miejsca wydaje się szczególnie istotna. Źródła tej dbałości mają jednakże odmiennie podłoża, w zależności od przynależności do różnych obszarów historyczno-geograficznych. Na omawianym obszarze mamy zarówno do czynienia z terenami, które w przed drugim rozbiorem Rzeczypospolitej przynależały do państwa polskiego (gmina Kargowa, gmina Babimost), a następnie znalazły się pod zaborem pruskim, jak i obszary historycznego Śląska, Brandenburgii oraz niewielkiej części Łużyc, o jeszcze bardziej złożonej historii. Z pewnością dbałość o lokalne tradycje przez ludność polską na terenach objętych zaborem pruskim stanowiła istotny czynnik utrzymania tożsamości narodowej. Tendencje te szczególnie widoczne są na terenie tzw. Babimojszczyzny, której głównymi ośrodkami są Babimost, Kargowa, Nowe Kramsko, Podmokle Wielkie oraz Dąbrówka Wielkopolska (poza granicami powiatu zielonogórskiego). Znamienny jest napis na fasadzie ratusza w Babimostcie - *Ziemia Babimojska od wieków polska*. W odpowiedzi na germanizację jaka miała miejsce w tym regionie w czasie drugiego rozbioru Polski, powstawały polskie stowarzyszenia, np. biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Babimostcie, Towarzystwo Przemysłowców i Rolników (1895 rok) oraz Katolickie Towarzystwo Robotników Polskich (1904 rok) w Nowym Kramsku. W Babimostcie założono także Kółko Rolnicze (1901 rok), Bank Ludowy i Katolicki Związek Młodzieży Polskiej (1912 rok). Społeczność polska Babimojszczyzny brała czynny udział w Powstaniu Wielkopolskim w latach 1918-1919. Mimo tego decyzją traktatu wersalskiego Babimost pozostał w granicach Niemiec. W 1929 roku powstały polskie szkoły prywatne, będące ośrodkami szerzenia polskiej świadomości narodowej. Pierwsza taka szkoła założona została z inicjatywy działacza narodowego i ludowego Teodora Spiralskiego w Starym Kramsku, następnie w Podmoklach Wielkich i Małych, w Nowym Kramsku i w Babimostcie. Kwitło polskie życie narodowe wyrażane działalnością chórów i zespołów śpiewaczych (np. w Nowym Kramsku, od 1929 roku), zespołów teatralnych (amatorski teatr działał w Podmoklach pod kierownictwem nauczyciela Stanisława Knaka, a od 1930 roku sztuki wystawiano w Babimostcie na scenie w sali dawnego Domu Strzeleckiego, przy ul. Wolsztyńskiej 23), prenumeratą polskiej prasy, działalnością Banku Ludowego w Nowym Kramsku i innych polskich organizacji gospodarczych. Dzięki temu społeczeństwo Babimojszczyzny zachowało polski charakter. Tradycje te w pewnym stopniu są kontynuowane współcześnie. W Babimostcie działa Orkiestra Dęta przy Ochotniczej Straży w Babimostcie, założona w 1969 roku. Jest to jedyna orkiestra dęta strażacka działająca w województwie lubuskim. W przeszłości działał także Dziecięcy Zespół Pieśni i Tańca „Podkoziołek” przy Domu Kultury w Babimostcie. Czynne były również chóry – Chór „Cantus” działający przy Domu Kultury w Babimostcie założony w 1995 roku, czy chór kościelny z Nowego Kramska, działający od 1999 roku.

Na terenie Babimojszczyzny obyczaje ludowe w postaci obchodów dożynek i zapustów mają głęboko zakorzenioną tradycję. Znane są fotografie zapustów z lat 30. XX wieku z Podmokli Wielkich. Co warto podkreślić powiatowe dożynki, organizowane co roku pod koniec lata, na stałe wpisały się w kalendarz ważnych wydarzeń regionalnych promujących lokalne tradycje wiejskie.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Tradycje muzyki ludowej kultywują zespoły wokalne - „Wiwat” z Podmokli Małych, „Kargowiaczy” oraz „Bojadlanie”, „Trzebiechowianie”, „Wiolinki” z Nowego Kramaska, (świętujące w 2025 roku swoje 55-lecie). Zespoły śpiewacze oraz ludowe mają szansę zaprezentować się na przeglądzie Złota Nuta Obrzycy, organizowanym co roku w maju pod trzebiechowskim pałacem.

Niewątpliwie ważnym elementem dziedzictwa niematerialnego na terenie Babimojszczyzny jest działalność muzyków ludowych grających w kapelach kozłarskich, charakterystycznych dla **Regionu Kozła**. Kraina ta leży na pograniczu województwa lubuskiego i wielkopolskiego, obejmując na terenie powiatu obszary gminy Babimost i Kargowa. Podstawą oryginalności kapel kozłarskich są dudy, zwane tutaj kozłem polskim. Kozły występują w dwóch rodzajach – kozła białego zwanego weselnym, używanego w kapelach oraz kozła czarnego zwanego ślubnym, na którym grano tylko na mszy świętej podczas uroczystości zaślubin. Kozioł jest instrumentem muzycznym złożonym z worka ze skóry kozła, do którego miechami wtlacza się powietrze. Instrumentom tym towarzyszyły skrzypce, nazywane serbami (skrzypce serbskie) lub mazanki, czyli małe skrzypce z trzema strunami. Kapela ludowa składająca się z kilku kozłów i skrzypiec była nieodłącznym elementem życia społeczności wiejskiej na omawianym obszarze. Kapele grały na weselach oraz zabawach w karczmach, organizowanych w każdą niedzielę – poza czasem postów. Na Babimojszczyźnie zachowały się żywe tradycje kapel kozłarskich. W okresie kiedy ziemia ta znajdowała się w granicach państwa pruskiego i tożsamość narodowa zamieszkujących ją Polaków była zagrożona, kapele pełniły wówczas rolę nośnika polskiej tradycji narodowej. Spośród wielu znakomitych muzyków ludowych wspomnieć należy Wacława Łakomego. Obecnie tradycje te są kontynuowane przez młodzież szkolną. Istotna w tym względzie jest również działalność Stowarzyszenia Regionu Kozła - porozumienia międzygminnego założonego w 1995 r. Z powiatu zielonogórskiego do porozumienia przystąpiły Gmina Babimost oraz Gmina Kargowa. Z pewnością tradycja grania na kozłach w Regionie Kozła mogłaby pretendować do wpisania na listę niematerialnego dziedzictwa, którą prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a jej obsługą zajmuje się Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Warto również wspomnieć o działającym w Podmoklach Wielkich i Małych oraz w Babimostzie cechu rybackim, założonym na początku XVII wieku, przez mieszkańców tego regionu zajmujących się rybołówstwem na rozlewiskach Leniwej Obry. Cech został potwierdzony przez króla Jana Kazimierza Wazę w 1661 r., który nadał mu prawa i przywileje, na wniosek i za poparciem starosty babimojskiego Krzysztofa Żegockiego, w zamian za bohaterską walkę ze Szwedami w czasach „potopu”. Przywileje te potwierdził w 1767 roku król Stanisław August Poniatowski. Po regulacji rzeki, co miało miejsce pod koniec XIX wieku, rybołówstwo zanikło na tym obszarze jako źródło zarobku. Z tego powodu cech rybacki przekształcił się w organizację społeczno-kulturalną kultywującą polskie tradycje i obyczaje. Przetrwał w takiej postaci do 1951 roku, przyczyniając się do utrzymania polskiej świadomości narodowej mieszkańców Podmokli.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Ważnym ogniwem kultywującym tradycje lokalne, w tym szczególnie kulinarne, są koła gospodyń wiejskich, działające w niemal każdej miejscowości północnej części powiatu (Babimost, Kargowa, Nowe Kramsko, Stare Kramsko, Laski, Klenica, Sulechów, Pomorsko, Mozów), a także w jego południowych krańcach (w Przybymierzu).

Zgoła inaczej prezentuje się obraz dziedzictwa niematerialnego poza regionem Babimojszczyzny, gdyż ciągłość kulturowa na tych obszarach została w sposób drastyczny przerwana w wyniku skutków II wojny światowej. Spowodowała to niemal całkowita wymiana ludności na tym terytorium w latach 1945 – 1947. Tradycje, zwyczaje, obrzędy, pieśni i tańce przeniesione przez nowych mieszkańców, reprezentujących wiele narodowości i grup etnicznych, zadecydowały o różnorodności kulturowej regionu. W Gminie Nowogród Bobrzański działa zespół muzyki ludowej Bobrzanki, który w roku 2023 świętował 40-lecie działalności. Zespół prezentuje się m.in. w ramach Biesiady Muzycznej „Na bobrzańską nutę” organizowanej przez Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Nowogrodzie Bobrzańskim

Kultywowanie dziedzictwa niematerialnego jest jednym z ważnych zadań lokalnych ośrodków kultury działających we wszystkich siedzibach gmin: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Czerwieńsku, Trzebiechowski Ośrodek Kultury, Gminny Ośrodek Kultury w Bojadłach, Gminny Ośrodek Kultury w Babimoście, Gminne Centrum Kultury w Kargowej (Ośrodek im. Wilhelma Blanke), Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Nowogrodzie Bobrzańskim, Sulechowski Dom Kultury im. Fryderyka Chopina” oraz Gminny Ośrodek Kultury w Świdnicy.

Na terenie powiatu organizowane są konkursy, festiwale, wydarzenia, spotkania kultywujące i budujące tożsamość lokalną. Docenić należy Festiwal Kultury Regionalnej Nowe Kramsko, który w roku 2025 obchodził jubileusz XXV-lecia. W tym obszarze działają również organizacje pozarządowe. Odnotować należy, że obecnie zarejestrowanych jest ok. 150 stowarzyszeń działających na terenie powiatu zielonogórskiego. Wiele z nich powstała w celu promocji dziedzictwa kulturowego (np. Czerwieńskie Towarzystwo Turystyczne, Towarzystwo Miłośników Ziemi Babimojskiej, Stowarzyszenie Park w Niwiskach, Stowarzyszenie Na Rzecz Odnowy i Rewaloryzacji Działa Henrego Van De Velde w Polsce, Sulechowskie Towarzystwo Historyczne, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski z siedzibą w Świdnicy, Lubuska Grupa Eksploatacyjna „Nadodrze”, Stowarzyszenie Na Rzecz Zapomnianych Cmentarzy w Gminie Trzebiechów, Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Klepsk).

Istotnym przejawem troski o dziedzictwo niematerialne jest zauważalne w ostatniej dekadzie odrodzenie się tradycji winiarskich w regionie (wspomniane już w programie). Ważną rolę w popularyzowaniu tej tradycji ma powstałe w 2015 w Zaborze Lubuskie Centrum Winiarstwa z Winnicą Samorządową, szczytującą się mianem największej winnicy samorządowej w kraju. Centrum przybliża historię lokalnego winiarstwa, odnawia winiarskie tradycje regionu i promuje współczesne winiarstwo lubuskie. Ponadto prowadzi działalność edukacyjną w zakresie upraw winiarskich, popularyzuje kulturę winiarską i lokalne winnice.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Wyrazem odrazażającej się tradycji winiarskiej w regionie jest także coraz lepiej rozpoznawalny Lubuski Szlak Wina i Miodu, utworzony w 2007 r. Ideą przewodnią szlaku jest promocja regionu lubuskiego i jego produktów tradycyjnych, takich jak wino, miód pszczeli oraz miód pitny, wpisanych na listę prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa, pokazanie potencjału województwa i jego zasobów związanych z wytwarzaniem tych produktów. Na szlaku znajduje się wiele winnic położonych na terenie powiatu zielonogórskiego (np. Winnica Cantina, Winnica Bachusowe Pole, Winnica Marcus, Winnica Międzyzpole, Winnica Milsko, Winnica Miłosz, Winnica Mozów, Winnica na Leśnej Polanie, Winnica Pod Lipą, Winnica Żelazny, Winnogóra – Winnica w Ogrodzie).

6.8. Muzea i Izby Pamięci

Na terenie powiatu zielonogórskiego funkcjonują dwa muzea: Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z siedzibą w Świdnicy oraz Lubuskie Muzeum Wojskowe w Zielonej Górze z siedzibą w Drzonowie. Oba muzea są instytucjami kultury Miasta Zielona Góra oraz wpisane są do Państwowego Rejestru Muzeów. Co warto podkreślić obie placówki mają swoje siedziby w zaadaptowanych do tych celów zabytkach rezydencjonalnych – Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza mieści się w zabytkowym renesansowym dworze w Świdnicy, natomiast Lubuskie Muzeum Wojskowe w klasycystycznym pałacu w Drzonowie.

Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza utworzono w 1982 roku. Jego głównym celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego Środkowego Nadodrza. Muzeum dokumentuje ciągłość osadnictwa słowiańskiego na tym terenie oraz pradzieje i okres średniowiecza (do czasów nowożytnych). Ekspozycje w większości pochodzą z własnych badań archeologicznych placówki.

Lubuskie Muzeum Wojskowe rozpoczęło swoją działalność w 1985 roku, po remoncie pałacu, który rozpoczął się 1976 roku. Muzeum posiada kilkaset (1,000–5,000) eksponatów dotyczących historii wojskowości od średniowiecza po czasy współczesne, w tym broń palną i białą, odznaczenia, mundury, dokumenty, mapy, modele, medale, fotografie i dzieła sztuki batalistycznej. Posiada działy: historii dawnej wojskowości, historii wojskowości, historii lotnictwa wojskowego, historii fortyfikacji. Obejmuje ekspozycje gabinetowe i plener – sprzęt wojskowy, uzbrojenie, dokumenty, obrazy i przedmioty związane z wojskiem. Organizowany przez muzeum w sierpniu Piknik Military w ramach obchodów święta Wojska Polskiego wpisał się na stałe w kalendarz ważnych wydarzeń kulturalnych w regionie.

W ośrodkach miejskich na terenie powiatu zielonogórskiego nie funkcjonują instytucje muzealne. Należy jednakże zauważyć oraz docenić tzw. izby pamięci, czy też izby pamiątek regionalnych, które przy wsparciu ośrodków gminnych, a niekiedy z inicjatywy lokalnych stowarzyszeń, kolekcjonują pamiątki dokumentujące historię lokalnej społeczności. Wśród nich wymienić należy Izbę Pamiątek Regionalnych w Babimoście, z siedzibą w nowym gmachu Biblioteki Publicznej im. Wiesława Sautera w Babimocie.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Ekspozycja obejmuje kilka sali wystawowych dotyczących etnografii (stroje ludowe, instrumenty, narzędzia rolnicze), lokalnej historii (zdjęcia i dokumenty związane z Ziemią Babimojską), militariów i historii współczesnej (artefakty pochodzące z lat 1957–2004 związane z funkcjonowaniem w regionie jednostki wojskowej), a także pamięci lokalnej (o Powstaniu Wielkopolskim oraz staroście Krzysztofie Żegockim). Przy Szkole Podstawowej w Podmoklach Małych działa także Izba Pamięci utworzona w czerwcu 2004 r. z okazji 75-lecia polskiej szkoły w tej miejscowości. Zbiory liczą ponad 200 eksponatów, w tym dokumenty z XIX w. (np. paszport z 1850 roku), sprzęty gospodarstwa domowego (maglownice, maselnice, młynki do kawy, cepy, kosy czy chomąta), dokumenty szkolne z okresu międzywojennego oraz pamiątki związane z patronem szkoły, Franciszkiem Sarnowskim. W Sulechowie Izba Pamięci utworzona została w 2011 roku z inicjatywy Sulechowskiego Towarzystwa Historycznego. Ekspozycje udostępniane są w południowym skrzydle sulechowskiego zamku, w którym mieści się Sulechowski Dom Kultury im. Fryderyka Chopina. Kolekcja obejmuje głównie przedmioty użytkowe dawnych mieszkańców Züllichau, przekazane przez współczesnych mieszkańców miasta. Zebrano tu również zabytki ruchome związane z Bitwą pod Kijami.

W Kargowej również funkcjonuje Izba Pamięci, która ma swoją siedzibę w ratuszu. Opiekę nad nią sprawuje miejscowy Gminny Ośrodek Kultury. Ekspozycje – stare przedmioty, pochodzący głównie z darów mieszkańców miasta.

W dawnym sanatorium w Trzebiechowie, w którym obecnie funkcjonuje Dom Pomocy Społecznej, staraniem Stowarzyszenia na Rzecz Odnowy Dzieła Henrego van de Velde, utworzono Izbę Pamięci poświęconą temu wybitnemu artyście, uznanemu za jednego z twórców secesji. Kolekcja obejmuje pamiątki związane z działalnością van de Veldego (listy, artykuły z gazet), jak również meble zaprojektowane przez artystę oraz secesyjne przedmioty pochodzące z dawnego sanatorium.

Z placówek o charakterze muzealnym warto docenić Gminny Skansen Maszyn i Narzędzi Rolniczych w Podmoklach Małych, który jest jednostką organizacyjną Gminy Babimost, działającą przy Zespole Edukacyjnym im. Franciszka Sarnowskiego w Podmoklach Małych. Placówka gromadzi około 200 maszyn i urządzeń rolniczych rozmieszczonych na zagospodarowanym do tego celu, ogólnodostępnym terenie obok szkoły. Ciekawostką stanowi murowany piec do wypieku chleba z końca XIX wieku, przeniesiony na teren skansenu z gospodarstwa z Kolesina. Wśród eksponatów znajdują się również gołębniki oraz rzeźby ludowe. Dominantą w krajobrazie skansenu jest drewniany wiatrak koźlak wzniesiony w 1854 r., przeniesiony do Podmokli Małych z Potrzebowa, staraniem Stowarzyszenia Przyjaźni Pomokłom. Znajdował się on w bardzo złym stanie zachowania. Podjęte prace remontowe, związane z translokacją, pozwoliły ocalić ten cenny zabytek.

Warto również wspomnieć o Rzeźbiarskim Zakątku Grzegorza Lisiewicza w miejscowości Obra Dolna. Rzeźby autorstwa tego artysty stanowią ciekawy akcent ludowy w krajobrazie kulturowym tej niewielkiej miejscowości.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

7. Ocena stanu zachowania zasobu. Analiza SWOT (szans i zagrożeń)

Określenie potencjalnych szans i zagrożeń dla zachowania i ochrony zabytków oraz krajobrazu kulturowego powiatu zielonogórskiego przedstawiono w postaci analizy SWOT. Celem prezentowanej analizy SWOT (Strengths - mocne strony; Weaknesses – słabe strony; Opportunities - szanse i Threats - zagrożenia) jest wskazanie uwarunkowań i tendencji w zakresie dziedzictwa kulturowego oraz cech powiatu które mają istotne znaczenie dla realizacji Programu.

Mocne strony	Słabe strony
• duże nasycenie zabytkami o wyjątkowej randze, wyróżnionymi wpisem na listę pomników historii (Klepsk - kościół pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, Trzebiechów – dawne sanatorium) oraz dostępność do ww. zabytków zapewniona dzięki zaangażowaniu lokalnej społeczności (mieszkańcy Klepska udostępniają kościół turystom; sanatorium w Trzebiechowie jest cyklicznie udostępniane dla turystów przez Stowarzyszenie na Rzecz Odnowy Działa Henrego van de Velde w Polsce), • specyfika regionu – obszar dawnego pogranicza i styku różnorodnych krain historyczno-geograficznych (Wielkopolski, Dolnego Śląska, Brandenburgii i Łużyce), • bogaty zasób zabytków militarnych (Pozycja Środkowej Odry, południowy odcinek MRU) oraz związanych z przemysłem zbrojeniowym (Kombinat DAG Alfreda Nobla w Krzystkowicach), • zachowane elementy krajobrazu kulturowego w postaci założeń pałacowo-parkowych o wysokiej wartości artystycznej (np. Trzebiechów, Bojadła, Wojnowo, Kargowa, Przytok, Zabór, Klenica, Świdnica) przeważnie w dostatecznym stanie zachowania, • zachowane obiekty sakralne o dużej wartości zabytkowej (np. fara w Sulechowie, kościoły w Babimoście, Kargowej, Nowogrodzie Bobrzańskim, Białowicach, Przybymierzu, Niwiskach, Świdnicy), • przechodzący przez teren powiatu zielonogórskiego Szlak Kościołów Drewnianych Regionu Kozła, obejmujący kościół w Klepsku, • zachowane w krajobrazie kulturowym aleje przydrożne chronione prawnie wpisem do rejestru zabytków (aleja na odcinku Sulechów – Skąpe oraz Kruszyna – Trzebiechów) oraz liczne aleje w ewidencji zabytków, • żywe tradycje ludowe, zwłaszcza na Ziemi Babimojskiej – aktywna działalność Stowarzyszenia Regionu Kozła, • silne tradycje winiarskie oraz odradzające się winnice i enoturystyka, • rozwijająca się turystyka kulinarna - obecność podmiotów z terenu powiatu zielonogórskiego na szlakach turystyczno-kulinarnych stworzonych w ramach projektu „Rarytas Lubuski w podróży” przez Lubuskie Centrum Produktu Regionalnego (Szlak Lubuski Stół – Małgorzata Dec Gościńiec u Deców, Szlak Fresh wine, soul food, slow life – Przemek Zieliński Nasze Wolne Życie, Jarek Szlachetko Salcum Fixum, Tytus Folszan Winnica Pod Winną Górą, Szlak Lubuskie Opowieści – Gospodarstwo Malinówka, Szlak Słodko-kwaśna i (nie)winna przygoda – Gospodarstwo Bio Las, Pszczelarnia Słodnik, Szlak Podróż z kieliszkiem wina – Winnica Pod Lipą, Winnica Stara Winną Górą, Lubuski Szlak Witalnej Harmonii – Smaki, Historia, Joga i Konie – Winnica Mozów, Szlak Uczta w naturze – Winnica Mozów), • bogata tradycja walki o niepodległość oraz o utrzymanie tożsamości narodowej Polaków w czasach zaboru pruskiego na Ziemi Babimojskiej (udział w Powstaniu Wielkopolskim, pierwsze odegranie Mazurka Dąbrowskiego w Kargowej, polskie szkoły),	• skromna oferta informacji turystycznej w ośrodkach miejskich powiatu (poza Sulechowem i Babimostem), brak punktów informacyjnych w Kargowej, Nowogrodzie Bobrzańskim, Czerwieńsku, • brak parków kulturowych na terenie powiatu zielonogórskiego, co świadczy o niewielkiej aktywności gmin w budowaniu kapitału opartego na dziedzictwie kulturowym (park kulturowy jest jedyną ustawową formą ochrony zabytków zależną od inicjatywy gminy), • brak opracowania programów opieki nad zabytkami na szczeblu gminnym (tylko dwie gminy posiadają aktualne opracowanie - Gmina Czerwieńsk i Gmina Świdnica, trzy gminy posiadają nieaktualne programy opieki nad zabytkami, a cztery gminy dotychczas wcale nie wykonały tego obowiązku), skutkujący brakiem wdrażania odpowiednich strategii opieki nad zabytkami na poziomie gmin, • pozbawianie funkcji użytkowej zabytków rezydencjonalnych (likwidacja szkoły podstawowej w pałacu w Pomorsku, wyprowadzenie Młodzieżowego Ośrodka Socjoterapii w Przytku z murów pałacu), • niewielka oferta noclegowa, w tym znikoma oferta noclegowa w obiektach zabytkowych, • niewielka ilość opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na obszarze powiatu zielonogórskiego w ośrodkach miejskich, skutkująca brakiem objęcia ochroną w planie zabytków, • brak promocji tras turystycznych propagujących dziedzictwo kulturowe w powiecie, • brak wykorzystania potencjału tkwiącego w historii regionu związanej z zabytkami militarnymi (Pozycja Środkowej Odry, południowy odcinek MRU) oraz z przemysłem zbrojeniowym (Kombinat DAG Alfreda Nobla w Krzystkowicach), • zaniedbania w zakresie stanu technicznego większości zabytków,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Mocne strony	Słabe strony
• dobre warunki do uprawiania turystyki pieszej, rowerowej i wodnej – rozwijająca się sieć szlaków turystycznych (jeśli chodzi o ilość szlaków rowerowych powiat zielonogórski z liczbą 102,66 km tras rowerowych plasuje się na wysokim - trzecim miejscu w województwie; przez powiat prowadzi krajowy szlak rowerowy nr 3 A, przechodzący przez Dąbrowę, Miłsko, Tarnawę, Zabór, Łaz, Wieloblota, most w Cigacicach, Dobrzęcin, Czerwieńsk), • dobrze funkcjonująca turystyka wodna (rejsy galarami po Odrze, spływy kajakowe po Obrzycy, Leniwej Obrze, Zimnym Potoku, Bobrze, Kanale Dychowskim), • zachowana atrakcyjna infrastruktura związana z rzekami zarówno o wartości historycznej, jak port w Cigacicach, oraz wybudowane w ramach projektu Odra dla turystów 2014 przystanie wodne, także w Cigacicach oraz w innych miejscowościach poza granicami powiatu (np. w Zielonej Górze-Krępie), • duże zalesienie obszaru (ok. 50 %), zachęcające do uprawiania aktywnej turystyki w połączeniu z turystyką kulturową, • dobrze rozwinięta komunikacja publiczna, zwłaszcza kolejowa, ponadto lokalizacja jedyne lotniska w województwie lubuskim o zasięgu międzynarodowym w Babimostcie (Port Lotniczy Zielona Góra-Babimost), • korzystne położenie powiatu względem dróg (przez powiat przebiega trasa ekspresowa S3, w odległości ok. 40 km od północnej granicy powiatu znajduje się autostrada A2), • bliskość ważnych ośrodków miejskich regionu – przede wszystkim Zielonej Góry, a także Świebodzina, Nowej Soli, Żar, • zachowany w dużej mierze zasób budownictwa zagrodowego – mieszkalnego i gospodarczego sprzyjający zachowaniu tradycyjnego krajobrazu kulturowego wsi, zróżnicowany w różnych częściach powiatu (budownictwo kamienno-ceglane w gminie Nowogród Bobrzański, w niewielkim zakresie budownictwo drewniane w gminie Kargowa), • znaczące walory środowiska kulturowego – ponad 5.500 obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, • opracowanie przez wszystkie gminy gminnych ewidencji zabytków i stałe aktualizowanie tych ewidencji, • utrzymanie w dobrym stanie większości obiektów sakralnych, brak zrujnowanych kościołów, • dobre wykorzystanie dotacji państwowych w ramach rządowego programu Polski Ład (remont pałacu w Trzebiechowie, remont dawnego kościoła ewangelickiego w Babimostcie) oraz Odbudowa Zabytków (np. remont kościoła w Drzonowie, remont kościoła w Smolnie Wielkim, malowanie wnętrza w kościele w Podlegórze, rewitalizacja Arboretum w Nietkowie, remont dzwonnicy w Pyrniku, remont wieży kościoła w Kargowej, remont pokrycia dachowego w kościele w Nowogrodzie Bobrzańskim, prace przy malowidłach w kościele w Przybymierzu, prace przy ambonie w kościele w Skibicach), • skuteczne uzyskanie dotacji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Ochrona Zabytków (np. prace naprawcze przy kościele w Podlegórze, prace przy pałacu w Boddach), • pozyskanie dotacji przyznawanej przez Fundację Most the Most w konkursie „Nasz Zabytek” w 2025 r. przez Gminę Świdnica na rewaloryzację Zboru Poewangelickiego w Letnicy, w celu przywrócenia zabytku na potrzeby lokalnej społeczności – przykład społecznego zaangażowania mieszkańców regionu w troskę o lokalne dziedzictwo kulturowe (konkurs opiera się na partycypacji społecznej, mieszkańcy mogą sami zgłaszać zabytek do konkursu, zasadą jest nadanie zabytkowi funkcji dla lokalnej społeczności),	• brak dostępu do zabytków rezydencjonalnych, które stanowią własność prywatną lub funkcjonują w nich placówki o ograniczonej dostępności publicznej (szpitale, ośrodki socjoterapii, szkoły itp.), • brak wizualnego oznakowania zabytków tzw. błękitną tarczą, • brak placówki muzealnej na terenie powiatu zajmującej się historią regionalną, • brak tras rowerowych wykorzystujących potencjał zachowanej infrastruktury kolejowej (nieczynne linie kolejowe, wiadukty, itp.) • niewielkie zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego (niewielka ilość społecznych opiekunów zabytków), • brak wpisu na listę niematerialnego dziedzictwa lokalnej tradycji gry na koźle oraz niezidentyfikowanie pozostałości zasobów kultury niematerialnej, • zły stan zachowania większości zabytkowych parków, brak bieżącej pielęgnacji zieleni, • niewielka świadomość społeczna dotycząca wartości zabytkowych cmentarzy ewangelickich oraz brak ich bieżącej konserwacji, • niska świadomość na temat wartości zabytkowych zabudowy mieszkalnej i gospodarczej na terenach wiejskich, • niezachowane cmentarze żydowskie w Babimostcie i w Sulechowie oraz zdewastowany cmentarz żydowski w Kargowej, • samowole budowlane oraz niewłaściwie prowadzone remonty obiektów zabytkowych, powodujące utratę walorów zabytkowych (ocieplenia elewacji zewnętrznych historycznych budynków, wymiana stolarek, wymiana historycznego pokrycia dachowego, montaż paneli fotowoltaicznych itp.), • niewielka świadomość społeczna wartości zabytków, • utrudniony dostęp do baz danych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków dotyczących zabytków wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków (brak pełnej informacji na ten temat w internecie), • utrudniony dostęp do baz danych dotyczących gminnej ewidencji zabytków na terenie poszczególnych gmin (w większości przypadków brak „warstw” z zabytkami na stronach systemów informacji przestrzennych),

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Mocne strony	Słabe strony
- obecność zabytków z terenu powiatu zielonogórskiego na szlakach turystycznych promowanych na stronie www.lubuskie360.pl w ramach projektu Lubuski Szlak Wina i Miodu Wirtualnie i Realnie – serii panoramicznych zdjęć ważnych punktów na ww. szlaku udostępnionych na stronie internetowej, - możliwość starania się dysponentów zabytków o dotację z budżetu gmin na prace przy zabytkach - prawie wszystkie gminy posiadają uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku (poza Gminą Świdnica), aż 6 gmin przyjęło uchwały w latach 2023-2024, - przynależność Powiatu Zielonogórskiego do Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr”, - duża liczba organizacji pożytku publicznego (ok. 150), w tym sporo organizacji powstałych w celu promocji lokalnego dziedzictwa, m. in. Towarzystwo Miłośników Ziemi Babimojskiej OPP, Stowarzyszenie Rozwoju i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Regionu „Przyjaźni Podmokłom”, Lubuskie Stowarzyszenie Miłośników Kultury w Czerwiesku, „Wojnowo perspektywą turystyczną Ziemi Kargowskiej – Stowarzyszenie na rzecz rozwoju lokalnego”, Stowarzyszenie Park w Niwiskach, Stowarzyszenie Entuzjastów Wsi Kije i Głogusz, Stowarzyszenie na Rzecz Zapomnianych Cmentarzy w Gminie Trzebiechów, - wzmocniona aktywność społeczników, przejawiająca się powstawaniem nowych organizacji pożytku publicznego (np. Skansen Fortyfikacyjny Czerwiesk, Skansen Fortyfikacyjny Cigacice-Leśna Góra) oraz powoływanie nowych społecznych opiekunów zabytków, - utworzenie stanowiska Powiatowego Konserwatora Zabytków w strukturach Starostwa Powiatowego w Zielonej Górze, na mocy porozumienia zawartego pomiędzy wojewodą a starostą, co usprawniło prowadzenie spraw dotyczących ochrony zabytków na terenie powiatu zielonogórskiego, - przynależność gmin z terenu powiatu zielonogórskiego do Lokalnej Grupy Działania Regionu Kozła (Gmina Babimost oraz Gmina Kargowa) oraz do Stowarzyszenia Lokalnej Grupy Działania Między Odrą a Bobrem (Gmina Bojadła, Gmina Czerwiesk, Gmina Sulechów, Gmina Zabór, Gmina Nowogród Bobrzański, Gmina Świdnica, Gmina Trzebiechów), - obecność regionów powiatu w aplikacji mobilnej i na stronie internetowej West is the best - Dolina Obrzy https://westisthebest.pl/4699-westisthebest-dolina-obry oraz Wał Zielonogórski i Kotlina Kargowska https://westisthebest.pl/4701-westisthebest-wal-zielonogorski-i-kotlina-kargowska, - funkcjonująca Izba Pamięci na zamku w Sulechowie, w ratuszu w Kargowej, w Bibliotece Publicznej w Babimostie oraz działalność skansenu w Podmoklach Małych, - uwzględnienie obiektów zabytkowych na popularnych trasach rowerowych np. w aplikacjach mobilnych, - obecność zabytków rezydencjonalnych z terenu powiatu na szlaku kulturowym – Pałace i Parki Środkowego Nadodrza, http://www.palaceiparki.pl/, utworzonym przez Fundację Pałac Bojadła (w ramach projektu wykonane zostały opracowania z zakresu historii i historii sztuki wybranych zabytków wraz z bogatą dokumentacją ikonograficzną oraz fotograficzną), - wzorcową działalność Fundacji Pałac Bojadła, angażującej lokalną społeczność w opiekę nad zabytkami (warsztaty, wydarzenia), stwarzającej miejsca pracy w zabytku (Kuchnia Pałacowa), popularyzującej wiedzę o zabytkach regionu, a przede wszystkim przywracającą do świetności pałac w Bojadłach, - silna tradycja organizacji dorocznych dożynek zarówno powiatowych jak i gminnych, świadcząca o ważnej pozycji tradycji ludowej w regionie,	- znikome środki w budżecie powiatu na wsparcie działań z zakresu ochrony zabytków oraz niewielkie środki w budżetach gmin (poza Gminą Sulechów), - trudność pozyskiwania środków finansowych na remonty zabytków, - zbyt mała skuteczność w egzekucji kar za samowole budowlane przy zabytkach i na obszarach zabytkowych przez organy ochrony zabytków, - niewielka popularyzacja wiedzy o wartości lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz idei ochrony zabytków na terenie powiatu zielonogórskiego, - brak w systemie edukacji podstawowej i ponadpodstawowej nauczania o dziedzictwie kulturowym regionu, - zbyt małe wykorzystanie walorów turystycznych powiatu, - niewielka ilość wydarzeń promujących lokalne dziedzictwo kulturowe oraz walory krajobrazowe i turystyczne powiatu, - niekorzystna sytuacja finansowa wielu właścicieli obiektów zabytkowych, - wprowadzenie nowej zabudowy, szczególnie na terenach wiejskich, bez poszanowania lokalnej tradycji architektonicznej, - zanikanie tradycyjnej sztuki budowlanej i form budowlanych oraz zanik stosowania tradycyjnych materiałów, - brak popularyzowania tzw. dobrych praktyk/dobrze wykonanych adaptacji lub remontów zabytków, - brak wyodrębnionego stanowiska w strukturach gmin dla osoby odpowiedzialnej za ochronę i opiekę nad zabytkami w poszczególnych gminach, - zanikanie zabytków tradycyjnej architektury drewnianej, szczególnie na terenach wiejskich, - utrata funkcji użytkowej zabudowy gospodarczej na terenach wiejskich, często prowadząca do rozbiórek, - brak uchwał krajobrazowych w ośrodkach miejskich powiatu, które przyczyniłyby się do uprządkowania reklam oraz obiektów małej architektury w przestrzeni publicznej miast, - znikoma promocja walorów zabytkowych regionu na stronach podmiotowych gmin oraz na fanpagach w mediach społecznościowych (poza Gminą Kargową),

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Mocne strony	Słabe strony
• aktywna działalność Sulechowskiego Towarzystwa Historycznego (organizacja sesji naukowych oraz wydarzeń w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, publikacje historyczne), • rewitalizacja parku pałacowego w Zaborze w roku 2024-2025 (budowa altanek, ścieżek, ławek, cięcia pielęgnacyjne drzew itp.), co przyczyniło się do zwiększenia potencjału turystycznego tej części powiatu zielonogórskiego, • pozytywny odbiór społeczny wydarzenia promującego 100 urodziny mostu w Cigacicach zorganizowanego po raz pierwszy w 2025 r. w porcie w Cigacicach, • pozyskiwanie środków finansowych z programu Lubuska Odnowa Wsi przez stowarzyszenia z terenu powiatu (Stowarzyszenie Wspólna Letnica, Stowarzyszenie „Aktywne Kobiety z Letnicy”, Stowarzyszenie „Za Borem”), • wysoka pozycja miejscowości z terenu powiatu zielonogórskiego w konkursie „Najpiękniejsza Wieś Lubuska” (edycja 2025 r.) organizowanym przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego - Cigacice – II miejsce, Letnica – VIII miejsce.	• brak silnego ośrodka naukowego na terenie powiatu zielonogórskiego, oferującego kierunki nauczania związane bezpośrednio z ochroną dziedzictwa (np. historia sztuki, ochrona dóbr kultury, ochrona dziedzictwa kulturowego), • likwidacja ruchu pasażerskiego linii kolejowych przyczyniająca się do utraty zabytków techniki, rozbiórki linii kolejowych.
Szanse	Zagrożenia
• poniesienie rangi i prestiżu zabytków w powiecie zielonogórskim, poprzez uznanie za pomnik historii kościoła w Klepsku oraz dawnego sanatorium w Trzebiechowie, co otwiera również perspektywę starania się o wpis tych zabytków na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, • rozwój turystyki kulinarnej oraz enoturystyki w powiązaniu z bogactwem dziedzictwa kulturowego regionu, • rozwijająca się turystyka militarna, oparta o m. in. Pozycję Środkowej Odry, południowy odcinek Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, działalność lokalnych stowarzyszeń w Czerwieńsku i Leśnej Górze promujących dawne schrony bojowe rozmieszczone wzdłuż Odry, • wzrost wartości zabytków i dziedzictwa kulturowego jako produktu budującego turystykę kulturową, napędzającą gospodarkę, • pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace rewaloryzacyjne i adaptacyjne zabytków, • korzystanie ze wsparcia struktur takich jak np. Lokalna Grupa Działania Regionu Kozła oraz Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Między Odrą a Bobrem, • przynależność Powiatu Zielonogórskiego do Euroregionu Sprewa Nysa Bóbr – szansą na organizowanie polsko-niemieckich wydarzeń kulturalnych, • potencjał dla rozwoju agroturystyki oraz rekreacji, z wykorzystaniem/adaptacją na cele turystyczne obiektów zabytkowych, • rozwój odpowiedzialnej turystyki typu urbex (kombinat DAG Alfreda Nobla w Krzystkowicach oraz zabudowania dawnej jednostki wojskowej w Babimoście), z zachowaniem podstawowych zasad etyki podczas eksploracji opuszczonych miejsc (dokumentowanie, popularyzacja wiedzy o opuszczonych miejscach),	• awaryjny stan zachowania kilku zabytków rezydencjonalnych (pałac w Ługowie, dwór w Okuniu), • brak użytkowania lub brak nadania nowej funkcji obiektom rezydencjonalnym, będącym jedynymi z cenniejszych zabytków w regionie, • brak wystarczających środków w budżetach jednostek samorządu terytorialnego, będących właścicielami zabytków, w których mają swoje siedziby jednostki organizacyjne np. szpitale, szkoły itp., co zniechęca do utrzymania funkcji użyteczności publicznej w tych obiektach, • utrata funkcji użytkowej pałacu w Zaborze, w związku z planami przeniesienia Centrum Leczenia Dzieci i Młodzieży do Zielonej Góry, co może doprowadzić do pozostawienia pałacu bez funkcji, a taka sytuacja jest szczególnie niebezpieczna dla zabytku, • ograniczenie użytkowania budynków dawnego Pedagogium w Sulechowie na cele dydaktyczne przez Uniwersytet Zielonogórski, • zagrożenie powodziowe, • niska świadomość społeczna wartości dziedzictwa kulturowego, wandalizm, • zanikanie działalności rolniczej na terenach wiejskich i związana z tym utrata funkcji zabudowy gospodarczej prowadząca do niekontrolowanych rozbiórek, z drugiej strony widoczny jest rozwój nowoczesnego rolnictwa powodujący zbyt ekspansywne realizacje budowlane na terenach wiejskich (hale magazynowe, silosy itp.), niedostosowane skalą i gabarytem do zachowanej historycznej zabudowy gospodarczej, • degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do lokalnych tradycji architektonicznych,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Szanse	Zagrożenia
- zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców poprzez działania edukacyjne i rozrywkowe (festyny, lokalne święta, konkursy), - wspieranie przez lokalne samorządy kultywowania tradycji gry na instrumentach ludowych, zwłaszcza w Regionie Kozła, m.in. poprzez naukę gry na koźle dzieci i młodzieży, organizację konkursów muzycznych itp. - większe zainteresowanie społeczności lokalnych historią przedwojennych mieszkańców tych ziem przejawiające się zauważalną troską o cmentarze ewangelickie (np. działania podejmowane przez mieszkańców Bojadel oraz Turowa), - zwiększenie środków budżetowych powiatu na działania związane z ochroną zabytków (np. dotacje), - szersza promocja walorów kulturowych i przyrodniczych powiatu, przyciągająca turystów przy wykorzystaniu mediów społecznościowych, blogów podróżniczych, aplikacji mobilnych, - wzrost zainteresowania samorządu dziedzictwem kulturowym, jego ochroną i udostępnianiem w ofercie turystycznej, - budowa szlaków turystyki rowerowej np. przy wykorzystaniu nieczynnej infrastruktury kolejowej, - powiązanie szlaków turystyki wodnej z zabytkami architektury, - wzrastająca świadomość mieszkańców regionu w zakresie poprawy estetyki miejscowości i wspólna dbałość o przestrzeń publiczną, - rozwijający się kult maryjny związany z Sanktuarium Matki Bożej Gospodyni Babimojskiej, - wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne oraz większa świadomość społeczna wartości zabytków, - popularyzowanie dbałości o zabytki oraz ich odnawiania przy wykorzystaniu tradycyjnego rzemiosła, - opracowanie i uaktualnianie dokumentów strategicznych powiatu, które mogą przyczynić się do poprawy warunków życia społeczności lokalnej i stanu dziedzictwa kulturowego, - współpraca międzyregionalna oraz transgraniczna, - tworzenie systemu informacji turystycznej oraz jednolitej identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych, - komplementarność niniejszego opracowania z Programem opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2025-2028, - wykorzystanie zabytków do nowych funkcji i adaptacja do celów służących społeczności lokalnej, - wzrost zainteresowania właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych opieką nad nimi, - promowanie przykładów dobrej (powstającej współcześnie) architektury, kontynuującej miejscową, lokalną tradycję budowlaną, - rosnąca rola samorządu powiatowego w trosce o dziedzictwo kulturowe poprzez włączenie ochrony zabytków w sferę rozwoju powiatu, - uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w programach, strategiach i planach rozwoju powiatu i poszczególnych gmin;	- stosowanie nowoczesnych technik budowlanych przy odnawianiu i remontach obiektów zabytkowych, prowadzące to typizacji, - utrata zabytkowej stolarki drzwiowej i okiennej ze względu na presję dostosowania zabytkowych budynków mieszkalnych do współczesnych standardów cieplnych, - podziały nieruchomości z pominięciem procedury uzyskania pozwolenia organu ochrony zabytków, zwłaszcza na terenach wiejskich o dużym nasyceniu zabytkami archeologicznymi, wpisanymi do rejestru zabytków, - niezbyt skuteczna egzekucja prawa w zakresie samowoli budowlanych oraz zaniedbań obiektów zabytkowych przez służby konserwatorskie, - trudność w egzekwowaniu nakazów usuwania nielegalnie umieszczanych reklam na zabytkach oraz w obszarach zabytkowych (długie procedury administracyjne, niewielka skuteczność podjętych działań), - przewodzenie robót budowlanych i prac konserwatorskich niezgodnie z zasadami ochrony zabytków i niezgodnie ze sztuką budowlaną, prowadzące do niekorzystnych przekształceń obiektów zabytkowych i ich zewnętrznego wyglądu, - niewłaściwa polityka w zakresie promocji zabytków, wiążąca się np. z nadmierną komercjalizacją, - zanik dawnych technik budowlanych, brak kształcenia zawodowego i technicznego w tych kierunkach, - brak budowania tożsamości regionalnej lokalnych społeczności, - zaprzestanie kultywowania tradycji gry na koźle w Regionie Kozła, - niekorzystny wpływ nowych, wielkomiejskich elementów zagospodarowania przestrzeni na zabudowę ruralistyczną, - klęski żywiołowe i inne zdarzenia losowe, - akty wandalizmu, kradzieże zabytków ruchomych, - niski stan zabezpieczeń obiektów zabytkowych w systemy monitoringu, antywłamaniowe i przeciwpożarowe. - wyludnianie się terenów wiejskich, - brak spójnej bazy danych dotyczącej możliwości pozyskania środków na remonty obiektów zabytkowych, - presja inwestycyjna na zabytkowych obszarach miejskich oraz ruralistycznych ingerująca w historyczny układ i relacje przestrzenne, - termomodernizacja elewacji zewnętrznych zabytkowych budynków bez poszanowania historycznego wystroju, skutkująca utratą elewacji z detalem architektonicznym, ceglanych, kamiennych lub drewnianych, - presja ekoenergetyczna – bezrefleksyjny montaż paneli fotowoltaicznych na zabytkach w niekorzystnych lokalizacjach (np. na eksponowanych od strony przestrzeni publicznych połaciach dachowych),

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Szanse	Zagrożenia
• prestiż wyróżnienia w dorocznych konkursach ogólnopolskich promujących wzorcową opiekę nad zabytkami np. Zabytek Zadbane, • bogactwo krajobrazu kulturowego, • potencjalne możliwości rozwoju lokalnych izb pamięci (Sulechów, Kargowa, Babimost, Trzebiechów), być może prowadzące w przyszłości do utworzenia muzeum regionalnego, • cenne zabytki urbanistyki i architektury, • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o zrównoważone zagospodarowanie obiektów zabytkowych oraz walory przyrodnicze, • rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych mających na celu na ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego, • podnoszenie kompetencji zawodowych pracowników gmin położonych na terenie powiatu zielonogórskiego odpowiedzialnych za zabytki poprzez ich udział w szkoleniach organizowanych przez instytucje zajmujące się ochroną zabytków (np. Narodowy Instytut Dziedzictwa) lub w konferencjach poświęconych ochronie i opiece nad zabytkami, • rozwój turystyki literackiej, np. śladami bohaterów trylogii Zofii Mąkosi Wendyjska Winnica lub Makowej spódnicy (fabuły tych powieści są mocno osadzone w kontekście historycznym Kargowej i Chwalimia), • rozwój Lubuskiego Szlaku Organowego (na mapie którego znajdują się instrumenty w kościołach m.in. w Świdnicy, Sulechowie, Łęgowie, Klepsku, Trzebiechowie, Bukowie, Cigacicach, Podlegórzcu, Smolnie Wielkim), poszerzenie szlaku o instrumenty w kościołach w Kijach, Bojadłach, Pyrniku), • rozwój działalności Rzecznego Uniwersytetu Ludowego prowadzonego przez Stowarzyszenie Inicjatyw Twórczych „Kod Krowa, które koncentruje się na zagadnieniach związanych z rzeką Odrą, • kontynuacja obchodów urodzin mostu w Cigacicach, szansą na integrację lokalnej społeczności przy wykorzystaniu potencjału historycznego portu i jego budynków, • rozwój oferty kulturalnej regionu związany z planowanym w 2026 r. Festiwałem Rzeki Literatury organizowanym przez Fundację Olgi Tokarczuk (planowany m.in. na terenie gminy Bojadła).	• zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków, bez równoczesnego zachowania ich zabytkowego charakteru i walorów; • dokonywanie wtórnych podziałów i parcelacji obiektów i zespołów zabytkowych; • brak poszanowania dla wartości autentyzmu zabytków (oryginalnej substancji, kolorystyki, układu przestrzennego, funkcji, technologii wykonania i historycznych materiałów budowlanych), • głęboka orka w obrębie stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie pól uprawnych, • niedostatek promocji działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami na szczeblu powiatowym i gminnym, • brak wiedzy i świadomości właścicieli i użytkowników zabytków o walorach i znaczeniu obiektów zabytkowych, traktowanych jako dobro wspólne, • brak strategii rewitalizacji miast i wsi, • dewaloryzacja obiektów zabytkowych poprzez przypadkowe, bądź częściowe działania inwestycyjne (przebudowy, rozbudowy) bez poszanowania historycznej kompozycji oraz technik budowlanych, • brak szkoleń pracowników gminy z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, • utrata zabytków architektury drewnianej, charakterystycznych dla terenów wiejskich (budownictwa ryglowego, zrębowego), które są szczególnie narażone na szkodliwe działanie warunków atmosferycznych, • brak ujęcia w gminnej ewidencji zabytków układów ruralistycznych, o zauważalnych walorach historycznych – np. w Koźlu.

8. Założenia programowe

W Programie opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029 sformułowano najważniejsze cele służące realizacji działań związanych z opieką samorządu powiatowego nad zabytkami położonymi na terenie powiatu. Wyznaczono cele i zadania z uwzględnieniem specyfiki dziejów regionu i charakteru jego dziedzictwa kulturowego, kierując się wymogiem spójności z celami wskazanymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 87 ust. 2.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Przy formułowaniu założeń programowych na najbliższe cztery lata, tj. 2026-2029, uwzględniono cele zawarte w obowiązującym aktualnie wojewódzkim programie opieki nad zabytkami na lata 2025-2028 oraz w krajowym programie opieki nad zabytkami na lata 2023-2026, zgodnie z zasadą spójności ww. dokumentów strategicznych. Prezentowany układ zamierzeń w sferze realizacji Programu opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029 tworzą cele priorytetowe, kierunki działań i zadania. Określona strategia wynika z diagnozy stanu dziedzictwa kulturowego i oceny opracowań strategicznych dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu.

Analizując wyżej opracowaną tabelę SWOT można wskazać zasadnicze potrzeby działań w sferze ochrony zabytków z terenu powiatu zielonogórskiego, które przekładają się na przyjęte założenia programowe. Zgodnie z intencją ustawodawcy, wieloletni i cyklicznie aktualizowany powiatowy program opieki nad zabytkami ma na trwałe wprowadzić problematykę związaną z zabytkami w obszar zainteresowania i troski władz samorządu powiatowego. Na podstawie przeprowadzonej analizy zasobu zabytków na terenie powiatu zielonogórskiego ustalono następujące cele priorytetowe:

Cel priorytetowy 1: Rewaloryzacja zabytków impulsem dla rozwoju turystycznego i gospodarczego powiatu

Cel priorytetowy 2: Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego, świadomego własnej tożsamości regionalnej

Cel priorytetowy 3: Ochrona krajobrazu kulturowego powiatu w powiązaniu z ochroną przyrody i równowagą ekologiczną

Cel priorytetowy 1:

Rewaloryzacja zabytków impulsem dla rozwoju turystycznego i gospodarczego powiatu

kierunki działania	zadania
1. Identyfikacja zasobu i poprawa stanu zachowania zabytków	- monitorowanie stanu zachowania i sposobu użytkowania zabytków stanowiących mienie powiatu, prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich oraz bieżącej konserwacji przy tych zabytkach, - sukcesywne znakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków tzw. błękitną tarczą (znakiem konwencji haskiej), - realizacja wsparcia finansowego udzielanego przez powiat w ramach uchwały w sprawie dotacji na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz aktualizacja uchwały zgodnie z obowiązującymi przepisami (możliwość dotacji dla zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków), - aplikowanie o dotacje na remonty obiektów zabytkowych, - wytypowanie listy zabytków zagrożonych z terenu powiatu oraz merytoryczne wsparcie ich właścicieli w celu opracowania planu ich odnowienia, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków rezydencjonalnych, - upowszechnianie źródeł finansowania prac przy zabytkach oraz ulgi podatkowej na zabytki w mediach społecznościowych i za pomocą internetu, np. poprzez udostępnianie poradnika opracowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, Zrodla-finansowania-opieki-nad-zabytkami.pdf,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Cel priorytetowy 1: Rewaloryzacja zabytków impulsem dla rozwoju turystycznego i gospodarczego powiatu	
kierunki działania	zadania
	- poprawa bezpieczeństwa zasobu w celu zapobieżenia pożarom i kradzieżom poprzez montaż instalacji przeciwpożarowych i alarmowych, szczególnie w zabytkach drewnianych oraz monitorowanie istniejących systemów zabezpieczeń, - podjęcie działań w celu uporządkowania i oznakowania nieczynnych historycznych cmentarzy (wykonanie podstawowych prac porządkowych, ogrodenie terenu, bieżąca pielęgnacja zieleni, zabezpieczenie zachowanych nagrobków, ewentualnie utworzenie lokalnych lapidariów z płyt nagrobnych, montaż tablic informacyjnych).
2. Kształtowanie turystyki kulturowej	- budowanie marki turystycznej regionu w oparciu o potencjał lokalnego dziedzictwa, ze szczególnym uwzględnieniem pomników historii – kościoła w Klepsku oraz dawnego sanatorium w Trzebiechowie oraz zabytków militarnych (Pozycja Środkowej Odry oraz południowy odcinek MRU) np. w ramach Lubuskiego Szlaku Militarnego, - rozwój szlaków kulturowych w powiązaniu z enoturystyką (turystyką winiarską) oraz turystyką kulinarną przy wykorzystaniu istniejących projektów np. „Lubuski Rarytas w Podróżach”, - wsparcie organizacji pozarządowych opiekujących się zabytkami, zwłaszcza militarnymi (schrony bojowe Pozycji Środkowej Odry oraz południowy odcinek MRU), - świadome budowanie wizerunku powiatu przez udostępnianie na stronie internetowej powiatu oraz za pośrednictwem mediów społecznościowych informacji promujących historię regionu, zabytki, szlaki turystyczne powiązane z dziedzictwem kulturowym (np. http://www.palaceiparki.pl/) oraz istniejące aplikacje mobilne (np. westisthebest.pl), - poprawa oznakowania istniejących szlaków turystycznych (np. Lubuskiego Szlaku Militarnego, Historycznego Szlaku Bitewnego) oraz budowa tablic informacyjnych o zabytkach z wykorzystaniem nowoczesnych technologii (kody QR), - budowa tras rowerowych w oparciu o zachowaną zabytkową infrastrukturę kolejową (np. na terenie gminy Sulechów i Kargowa przy wykorzystaniu nieczynnej linii kolejowej nr 379 Konotop-Sulechów) wzorem realizowanej na terenie powiatu nowosolskiego ścieżki rowerowej w ramach projektu „Kolej na rower”, bądź przy wykorzystaniu tras rowerowych wzdłuż wałów przeciwpowodziowych przy Odrze (pod warunkiem utrzymania funkcji przeciwpowodziowej wałów) oraz istniejących tras rowerowych i dróg leśnych, skorelowanych z Polityką Rowerową Województwa Lubuskiego 2030 Programem Rozwoju Mobilności (realizacja ponadregionalnych i regionalnych szlaków rowerowych nr 752, 753, 754, 755, 760, 769), w tym powiązanych z zabytkami, - promowanie dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez publikację broszur, ulotek, materiałów promocyjnych, również w językach obcych (niemieckim i angielskim), w celu budowania oferty turystycznej adresowanej do zagranicznego turysty, - budowanie marki turystycznej regionu poprzez uczestnictwo podmiotów turystycznych oraz przedstawicieli jst w targach turystycznych, - kreowanie turystyki historycznej – w oparciu o miejsca pamięci związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi (np. pole Bitwy pod Kijami, ratusz w Kargowej – obrona ratusza w Kargowej w 1793 r., Pozycja Środkowej Odry), - rozwój Lubuskiego Szlaku Organowego, poprzez oznakowanie szlaku, wyposażenie kościołów w tablice informacyjne, poprawę dostępności do zabytków sakralnych, w których zachowały się zabytkowe organy (w miejscowościach Świdnica, Sulechów, Łęgowo, Klepsk, Trzebiechów, Buków, Cigacice, Podlegórz, Smolno Wielkie, Kije, Bojadla, Pytnik), - powiązanie istniejących szlaków kulturowych z turystyką wodną (spływy kajakowe, rejsy galarami po Odrze), - dążenie do utworzenia na terenie Kombinatu DAG Alfred Nobel w Krzystkowicach skansenu architektury przemysłowej III Rzeszy (wzorem Explo-seum w Bydgoszczy),

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Cel priorytetowy 1:

Rewaloryzacja zabytków impulsem dla rozwoju turystycznego i gospodarczego powiatu

kierunki działania	zadania
	identyfikacja zabytków z terenu powiatu, które mogłyby starać się o odznaczenie Znakiem Dziedzictwa Europejskiego oraz podjęcie działań w tym zakresie (znak może być przyznany budynkom, dokumentom, muzeom, archiwom, zabytkom lub wydarzeniom, które są postrzegane jako istotne dla tożsamości europejskiej).
3. Rozwój gospodarczy powiatu przez tworzenie miejsc pracy w sektorze dziedzictwa kulturowego	- współpraca z urzędem pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielegnacyjnych i porządkowych na terenach zabytkowych parków i dawnych cmentarzy ewangelickich (we współpracy z gminami), - wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w obiektach historycznych, - adaptacja nieczynnych budynków dworców kolejowych na cele lokalnych społeczności (siedziby stowarzyszeń, klubów seniora itp.), - wspieranie rozwoju oferty turystycznej powiatu, szansą na utworzenie miejsc pracy w celu jej obsługi.

Cel priorytetowy 2:

Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego, świadomego własnej tożsamości regionalnej

kierunki działania	zadania
1. Edukacja o dziedzictwie kulturowym i popularyzacja wiedzy o zabytkach	- organizowanie lekcji regionalnych o dziedzictwie kulturowym regionu w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, m.in. w oparciu o publikację Dziedzictwo Ziemi Lubuskiej. Dzieje i kultura. Podręcznik dla młodzieży z 2023 r. lub podręcznika opracowanego w 2016 r. przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (dalej NID) Rozgrzyć dziedzictwo – Podręcznik dobrych praktyk upowszechniania dziedzictwa i edukacji o dziedzictwie kulturowym - edukacja dzieci i młodzieży poprzez organizowanie szkolnych wycieczek do Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z siedzibą w Świdnicy oraz Lubuskiego Muzeum Wojskowego w Drzonowie, - inicjowanie i organizowanie wystaw/wydarzeń popularyzujących historię regionu i dziedzictwo kulturowe powiatu, - wspieranie wydawnictw popularno-naukowych dotyczących dziedzictwa kulturowego i tradycji ludowych w powiecie zielonogórskim, - organizowanie i wspieranie konkursów (tematycznych, plastycznych, fotograficznych) dotyczących historii i zabytków w powiecie zielonogórskim (placówki edukacyjne oraz instytucje kultury, stowarzyszenia), - zachęcanie dzieci i młodzieży do udziału w istniejących konkursach promujących dziedzictwo kulturowe o zasięgu regionalnym i ponadregionalnym np. „Poznajemy Ojcowiznę” organizowanym przez PTTK, - organizowanie spacerów tematycznych o zabytkach, dziedzictwie kulturowym, lokalnej historii, np. w powiązaniu z turystyką literacką, tj. śladami pisarzy lub ich dzieł (związanych z historią regionu) – wizyty w miejscach literacko upamiętnionych w ich twórczości (np. śladami bohaterów powieści „Wendyjska Winnica. Cierpkie grona” Zofii Mąkosy).
2. Budowanie tożsamości kulturowej regionu	- dbanie o tożsamość kulturową regionu poprzez promowanie wydarzeń kultywujących lokalne tradycje folklorystyczne, zwłaszcza w dziedzinie śpiewu i gry na instrumentach ludowych, - troska o zachowanie dziedzictwa niematerialnego poprzez starania o wpisanie na listę niematerialnego dziedzictwa tradycji gry na koźle w Regionie Kozła,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Cel priorytetowy 2:

Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego, świadomego własnej tożsamości regionalnej

kierunki działania	zadania
	• aktywizowanie społeczności lokalnych poprzez ich udział w programach typu „Most the most” – programie dotującym działania na rzecz zabytków adaptowanych w celu nadania im funkcji dla społeczności lokalnej, wzorem adaptowanego na cele kulturalne w 2025 r. zboru w Letnicy, • wspieranie dawnych technik budowlanych, rzemiosł oraz ginących zawodów poprzez udział młodzieży w warsztatach o tej tematyce organizowanych np. w Muzeum Archeologicznym Środkowego Nadodrza w Świdnicy, • wspieranie tworzenia kolekcji zbiorów dokumentujących historię i tradycje regionu - lokalnych izb pamięci lub skansenów, dalsze gromadzenie zbiorów w ramach istniejących izb pamięci i skansenów, dążenie do utworzenia muzeum historii regionalnej, • działania na rzecz kształtowania świadomości narodowej poprzez kultywowanie pamięci o ważnych wydarzeniach historycznych jakie miały miejsce w zaborze pruskim np. pierwszym publicznym odegraniu Mazurka Dąbrowskiego w Kargowej 13.11.1807 r. lub udziale Polaków z Ziemi Babimojskiej oraz Ziemi Kramskiej w Powstaniu Wielkopolskim w 1918 r.,
3. Wzmacnianie postaw społeczeństwa obywatelskiego w obszarze dziedzictwa kulturowego	• ustanawianie społecznych opiekunów zabytków, • wsparcie organizacji pożytku publicznego i innych podmiotów, których cele statutowe obejmują popularyzację dziedzictwa kulturowego i edukację o dziedzictwie, • promowanie osób zasłużonych w opiece nad zabytkami poprzez zgłaszanie ich kandydatur przez Powiat Zielonogórski lub organizacje społeczne, do przyznania odznaki „Za opiekę nad zabytkami” przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, • budowanie świadomego społeczeństwa obywatelskiego, znającego swoje korzenie, a także odkrywającego przeszłość regionu poprzez organizowanie wspólnych akcji porządkowania i pielęgnowania zabytkowych parków oraz cmentarzy ewangelickich w ramach wolontariatu,

Cel priorytetowy 3:

Ochrona krajobrazu kulturowego powiatu w powiązaniu z ochroną przyrody i równowagą ekologiczną

kierunki działania	zadania
1. Wzmocnienie ochrony krajobrazu kulturowego powiatu	• dążenie do utworzenia parków kulturowych na obszarach rekomendowanych w audycie krajobrazowym województwa lubuskiego obejmujących: miejscowość Nietków wraz z arboretum (gmina Czerwieńsk), Arkadię łowców zbieraczy w Wojnowie (gmina Babimost, gmina Kargowa), Krzystkowice – Kombinat DAG Alfred Nobel (gmina Nowogród Bobrzański), Pole bitwy pod Kijami (gmina Skąpe, gmina Sulechów) • dążenie do objęcia ochroną w dokumentach planistycznych obszaru bitwy pod Kijami, w celu ograniczenia potencjalnej zabudowy tego obszaru (w porozumieniu z Gminą Skąpe), • obejmowanie ochroną prawną unikalnych krajobrazów kulturowych poprzez wpis do rejestru zabytków, • uwzględnienie ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania osi widokowych służących ekspozycji układów przestrzennych – urbanistycznych i ruralistycznych przy sporządzaniu dokumentów planistycznych przez gminy, • ochrona najcenniejszych zabytków archeologicznych, szczególnie tych o własnej formie terenowej poprzez zakaz ich zabudowy, ustalony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Cel priorytetowy 3:

Ochrona krajobrazu kulturowego powiatu w powiązaniu z ochroną przyrody i równowagą ekologiczną

kierunki działania	zadania
	- realizacja inwestycji wzmacniających ochronę przeciwpowodziową, celem ochrony krajobrazu kulturowego na obszarach z występującym zagrożeniem powodziowym, - wspieranie ekspozycji obiektów zabytkowych w lokalnym krajobrazie poprzez dbałość o estetykę otoczenia oraz tworzenie infrastruktury okolicy turystycznej, - dążenie do podejmowania przez gminy uchwał krajobrazowych, w których ustalane są zasady umieszczania reklam, obiektów małej architektury i ogrodzeń na terenie danej gminy w celu ochrony krajobrazu i estetyki przestrzeni publicznej poprzez ograniczenie nadmiaru i uporządkowanie form reklamy wizualnej,
2. Wyeksponowanie cennych przyrodniczo elementów kształtujących krajobraz kulturowy	- ochrona alei i szpalerów drzew poprzez rozpoznanie zasobu (we współpracy z WKZ lub NID-em) na terenie powiatu oraz wytypowanie listy alei i szpalerów rekomendowanych do ujęcia w ewidencji konserwatorskiej lub wpisania do rejestru zabytków, - systematyczne ustanawianie pomników przyrody przez gminy oraz ich znakowanie, - podjęcie działań w celu rozpoznania i oznakowania zabytkowych parków będących pozostałością po założeniach pałacowo-folwarcznych, szczególnie w miejscach, gdzie nie przetrwały zabytki architektoniczne (np. w Klepsku, Obłotnym, Mozowie), przeprowadzenie prac rewitalizacyjnych oraz bieżąca pielęgnacja zieleni.
3. Dążenie do równowagi ekologicznej w obiektach zabytkowych i na obszarach zabytkowych	- wspieranie wymiany nieekologicznych źródeł ogrzewania w obiektach zabytkowych, - popularyzowanie właściwej termomodernizacji zabytków, z poszanowaniem historycznej formy obiektów (zachowaniem elewacji z detalem architektonicznym bądź ceglany licem).

9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029 realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno - prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Ze strony Powiatu Zielonogórskiego zadania będą wykonywane bądź wspierane przez powiatowe jednostki organizacyjne (szkoły, szpitale, itp.) oraz Starostwo Powiatowe w Zielonej Górze w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- instrumenty prawne, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:
 - wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów o wartościach artystycznych historycznych i naukowych,
 - wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków,

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

- instrumenty finansowe:
 - finansowanie robót budowlanych oraz prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością Powiatu Zielonogórskiego,
 - udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie powiatu zielonogórskiego,
 - korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
 - współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publicznego - prywatnego” (PPP);
- instrumenty społeczne:
 - wszelkie działania edukacyjne, promocyjne oraz współdziałanie na poziomie społeczności lokalnych w celu uzyskania właściwych efektów i realnej partycypacji w realizacji celów priorytetowych przewidzianych w programie,
 - działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,
 - pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego,
 - współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, których celem statutowym jest ochrona zabytków.
- instrumenty koordynacji:
 - realizacja programów i strategii Powiatu Zielonogórskiego, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu (np. strategii rozwoju powiatu, planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego, itp.),
 - współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi (np. Instytut Zachodni w Poznaniu, Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu),
 - współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
 - współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,
 - współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego (pomocna zwłaszcza przy obiektach położonych na terenach kilku powiatów np. MRU lub w odniesieniu do obszarów chronionego krajobrazu np. Rynny Obrzycko-Obrzańskie, Krośnieńska Dolina Odry, Dolina Środkowej Odry, Dolina Bobru, Dolina Dolnego Bobru),
- instrumenty kontrolne:
 - sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji Programu oraz aktualizacja Programu związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
 - monitorowanie stanu zachowania dziedzictwa kulturowego,
 - prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji Programu;
 - aktualizacja bazy zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Powiat Zielonogórski będzie podejmował działania w obrębie wszystkich instrumentów wdrażania w formie inicjatyw własnych oraz w ramach współdziałania w zadaniach, które będą realizowane przez inne instytucje (podmioty).

10. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Niniejszy Program po zaopiniowaniu przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Powiatu, w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów strategicznych Powiatu Zielonogórskiego. Co dwa lata Zarząd Powiatu będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawiał je Radzie Powiatu. Uzyskane ze sprawozdania dane pozwolą na stworzenie raportu określającego poziom realizacji programu odnosząc go do przyjętych trzech celów priorytetowych. Raport winien zawierać:

- wskazanie liczby i charakteru zrealizowanych robót i prac konserwatorskich przy zabytkach stanowiących własność powiatu;
- wskazanie liczby i charakteru zrealizowanych robót i prac konserwatorskich przy zabytkach nie stanowiących własności Powiatu Zielonogórskiego, na które udzielono dotacji;
- określenie działań mających na celu objęcie ochroną prawną obiektów i obszarów położonych na terenie powiatu zielonogórskiego (liczba wniosków o wpisy do rejestru zabytków);
- ocenę wykorzystania, funkcjonowania i liczbę utworzonych szlaków kulturowych/rowerowych powiązanych z dziedzictwem kulturowym;
- liczba i rodzaj realizowanych lub wspieranych działań (lub współrealizowanych) projektów badawczych promujących dziedzictwo regionalne Powiatu Zielonogórskiego;
- informację na temat współpracy międzyinstytucjonalnej i społecznej;
- liczbę i rodzaj zorganizowanych (lub współorganizowanych) szkoleń, warsztatów, konkursów, działań edukacyjnych, działań promocyjnych.

Tak określone wyznaczniki realizacji Programu pozwolą na ocenę jego efektywności wdrażania i przyczynią się do realnego wdrożenia jego założeń w praktyczne działanie.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Kryteria i wskaźniki oceny realizacji zadań w odniesieniu do poszczególnych celów priorytetowych:**W ramach celu priorytetowego 1:**

Rewaloryzacja zabytków impulsem dla rozwoju turystycznego i gospodarczego powiatu

- liczba dotacji udzielonych przez Powiat Zielonogórski na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz lista obiektów objętych pracami,
- kwota pozyskanych środków zewnętrznych na remonty (adaptacje) zabytków,
- liczba przeprowadzonych kontroli monitorujących stan zachowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność powiatu,
- liczba zabytków rejestrowych oznaczonych tzw. błękitną tarczą,
- liczba zabytków zagrożonych oraz liczba opracowanych planów odnowienia tych zabytków w porozumieniu z ich właścicielami,
- liczba obiektów zabytkowych w których wykonano zabezpieczenia przeciwpożarowe lub antywłamaniowe,
- liczba utworzonych szlaków kulturowych,
- liczba tablic informacyjnych umieszczonych na szlakach kulturowych,
- liczba utworzonych tras rowerowych w oparciu o zachowaną zabytkową infrastrukturę kolejową, wały nadodrzańskie, powiązanych z zabytkami,
- wartość udzielonego wsparcia organizacjom pozarządowym, których celem statutowym jest ochrona zabytków i opieka nad zabytkami,
- wartość udzielonego wsparcia finansowego organizacjom turystycznym promującym zabytki oraz lokalne dziedzictwo kulturowe w tym także niematerialne (np. zwyczaje ludowe i tradycje grania na koźle),
- liczba wydarzeń promujących dziedzictwo kulturowe w ramach obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa, Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków, Dni Architektury Drewnianej, Nocy Muzeów, w tym także przy współudziale Powiatu Zielonogórskiego,
- ilość wydanych publikacji, broszur itp. popularyzujących dziedzictwo kulturowe powiatu,
- ilość adaptowanych nieczynnych budynków dworców kolejowych na cele służące działaniom lokalnej społeczności.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

W ramach celu priorytetowego 2:

Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego, świadomego własnej tożsamości regionalnej

- ilość przeprowadzonych lekcji regionalnych o dziedzictwie kulturowym powiatu zielonogórskiego,
- ilość wycieczek szkolnych do Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy i Lubuskiego Muzeum Wojskowego w Drzonowie,
- ilość przeprowadzonych konkursów o tematyce związanej z zabytkami,
- ilość przeprowadzonych spacerów tematycznych o dziedzictwie kulturowym regionu,
- ilość wydarzeń kultywujących lokalne tradycje folklorystyczne,
- ilość wpisów lokalnego dziedzictwa niematerialnego na listę dziedzictwa niematerialnego,
- ilość zgłoszeń zabytków z terenu powiatu zielonogórskiego do programu „Most the most”,
- ilość przeprowadzonych warsztatów o tematyce dawnych technik budowlanych, rzemiosł, ginących zawodów,
- ilość utworzonych lokalnych izb pamięci, skansenów, muzeów,
- ilość wydarzeń kultywujących pamięć o ważnych wydarzeniach historycznych, które miały miejsce na terenie powiatu zielonogórskiego,
- ilość ustanowionych społecznych opiekunów zabytków,
- ilość (finansowa) udzielonego wsparcia organizacjom pożytku publicznego, których celem statutowym jest popularyzacja dziedzictwa kulturowego, na działania w tym zakresie,
- ilość przyznanych odznak „Za opiekę nad zabytkami” przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego osobom zasłużonym w opiece nad zabytkami z terenu powiatu zielonogórskiego.

Cel priorytetowy 3:

Ochrona krajobrazu kulturowego powiatu w powiązaniu z ochroną przyrody i równowagą ekologiczną

- ilość utworzonych parków kulturowych,
- ilość wpisanych do rejestru zabytków krajobrazów kulturowych,
- ilość uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę krajobrazu kulturowego oraz osi widokowych służących ekspozycji układów przestrzennych,
- ilość wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków szpalerów i alei drzew z terenu powiatu zielonogórskiego,
- ilość powołanych i oznakowanych pomników przyrody,
- ilość oznakowanych i uporządkowanych zabytkowych parków,
- ilość wymienionych nieekologicznych źródeł ciepła na nowe ekologiczne.

11. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie czy roboty budowlane, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych, dysponujących tytułem prawnym do zabytku, o czym mówi art. 71 ust. 1 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym powiatu. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatowy powinna przebiegać więc dwutorowo:

- opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest Powiat Zielonogórski;
- ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu zielonogórskiego.

Głównymi potencjalnymi źródłami finansowania działań zaplanowanych w Programie są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa, samorządu województwa lubuskiego, gmin i powiatów oraz z funduszy europejskich:

- środki finansowe pochodzące z budżetu państwa, przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programów ministerialnych lub środki finansowe będące w dyspozycji wojewody, przyznawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- środki finansowe pochodzące z budżetu województwa lubuskiego - dotacje celowe dla podmiotów posiadający tytuł prawny do dysponowania zabytkiem na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie województwa lubuskiego,
- środki z funduszy unijnych, w tym środki z europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej, np. fundusze Wyszehradzkie, Fundacja współpracy Polsko-Niemieckiej.

Przykładowe Programy Operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Celem Programu „Dziedzictwo kulturowe” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Dofinansowanie w ramach programów operacyjnych MKiDN odbywa się w ramach następujących programów:

a) „Ochrona zabytków”

<https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-2026>

Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

b) „Miejsca Pamięci Narodowej”

<https://www.gov.pl/web/kultura/miejsca-pamieci-i-trwale-upamietnienia-w-kraju-2026>

Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

c) „Ochrona zabytków archeologicznych”

<https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-archeologicznych-2026>

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

d) „Kultura ludowa i tradycyjna”

[Kultura ludowa i tradycyjna 2026 - Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego](#)

Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.

e) „Wspieranie działań muzealnych”

<https://www.gov.pl/web/kultura/wspieranie-dzialan-muzealnych-2026>

Celem programu jest wspieranie działalności muzealnej z zakresu prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych oraz opieki konserwatorskiej nad zbiorami.

f) Program „Kultura cyfrowa”

<https://www.gov.pl/web/kultura/kultura-cyfrowa-2026>

Strategicznym celem programu jest zwiększenie liczby dostępnych zasobów dziedzictwa kulturowego w formie cyfrowej wraz z umożliwieniem ich ponownego wykorzystania. W ramach programu można realizować zadania dotyczące cyfryzacji dziedzictwa kulturowego obejmujące digitalizację i udostępnianie w Internecie zasobów muzealnych, bibliotecznych, audiowizualnych, zabytkowych oraz archiwalnych wraz z zapewnieniem bezpiecznej i długookresowej archiwizacji zasobów cyfrowych.

Fundusze unijne

Fundusze Europejskie dla Lubuskiego 2021 – 2027

W perspektywie finansowej na lata 2021–2027 przewidziano programy regionalne dla każdego z województw. Środki rozdysponowywane w ramach funduszy są przeznaczone na dofinansowanie zadań między innymi w obszarze innowacji, przedsiębiorczości, cyfryzacji, ochrony środowiska, efektywności energetycznej, edukacji, rynku pracy i spraw społecznych, infrastruktury transportowej, ochrony zdrowia, kultury i turystyki oraz zintegrowanych inwestycji terytorialnych. W zakresie dotyczącym zabytków programy regionalne mają na celu wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Program przewiduje wsparcie obiektów, które mają zabytkowy charakter, między innymi w zakresie prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych oraz prac zabezpieczających przy zabytkach wraz z ich otoczeniem, które pozwalają zachować dotychczasowe funkcje zabytków, a także służą nadaniu im nowych funkcji, związanych w szczególności z celami kulturalnymi, celami edukacyjnymi czy integracją społeczną. Prace przy zabytkach nie mogą być pojedynczą interwencją, lecz powinny stanowić część większego projektu, łączącego rozwój kulturowy z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali krajowej, regionalnej lub lokalnej.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

W ramach VIII osi priorytetowej i priorytetu inwestycyjnego celu tematycznego 6. Zachowanie i ochrona środowiska oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami i stanowi integralne uzupełnienie całościowej interwencji podejmowanej w obrębie tego celu, dedykowanego szeroko pojętym zasobom (nie tylko środowiskowym, ale również kulturowym). Celem osi priorytetowej jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane inwestycje będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiąganiu korzyści społecznych i gospodarczych, zarówno w wymiarze krajowym, jak regionalnym i lokalnym. Wsparcie ukierunkowane na zachowanie dziedzictwa będzie dotyczyło prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), jak również przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych. Dofinansowanie będą mogły otrzymać także projekty związane z konserwacją i restauracją zabytków ruchomych (w tym ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji³¹⁰). Zakres wsparcia w ramach osi priorytetowej VIII obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów, jak również zabytkowych parków i ogrodów. W zakresie rozwoju zasobów kultury o dofinansowanie będą mogły ubiegać się przedsięwzięcia polegające na rozbudowie, przebudowie i remoncie niezabytkowej infrastruktury kultury i edukacji artystycznej z przeznaczeniem na cele kulturalne, jako miejsc prezentacji dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

INTERREG BRANDENBURGIA - POLSKA

Kolejnym źródłem wsparcia w obszarze zabytków może być program Interreg Brandenburgia – Polska na lata 2021-2027, w którym działania związane z kulturą i turystyką uwzględniono w priorytecie 3 – Atrakcyjne pogranicze – edukacja, kultura, turystyka. W ramach priorytetu uwzględniono cel szczegółowy 4.6: Wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych, który zakłada realizację zadań w zakresie: transgranicznego działania na rzecz powiązania infrastruktury szlaków turystycznych, w szczególności w zakresie turystyki rowerowej i wodnej, które pełnią szczególną funkcję dla transgranicznego rozwoju turystycznego ze względu na ich transgraniczną funkcję łączącą, lub ich połączenie z obiektami kulturalnymi i turystycznymi. W ramach tego celu można wdrażać projekty poprawiające transgraniczne wykorzystanie istniejących ofert kulturalnych i turystycznych oraz wspierających tworzenie nowych ofert, powstających wskutek transgranicznego usieciowienia ofert dotychczas istniejących. Poza tym można tutaj realizować projekty służące transgranicznej wymianie wiedzy i kompetencji, dalszemu rozwijaniu sieci tematycznych oraz usieciowieniu podmiotów z dziedziny kultury i turystyki.

Ponadto w ramach priorytetu 2: Odporne i zrównoważone pogranicze – zmiany klimatu i różnorodność biologiczna, wyznaczono cel szczegółowy 2.7 - Wzmacnianie ochrony i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich, oraz ograniczanie wszelkich rodzajów zanieczyszczenia. W tym obszarze działań wdrażać można projekty, których przedmiotem są wspólne strategie, koncepcje i transgraniczne działania na rzecz ochrony i zrównoważonego wykorzystania krajobrazów naturalnych i kulturowych, przyczyniające się do utrzymania i rozwoju bioróżnorodności. Wykorzystanie środków z niniejszego programu może też odbywać się poprzez fundusze małych projektów, stowarzyszeń polsko-niemieckiej współpracy transgranicznej – euroregionów Viadrina i Sprewa-Nysa-Bóbr.

Ponadto w aktualnej unijnej perspektywie finansowej Unii Europejskiej można starać się o środki z programów:

- środki z Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej/Interreg,
- Programy transgraniczne: Polska – Saksonia, Brandenburgia – Polska,
- środki w dyspozycji województwa (np. Regionalny Program Operacyjny – RPO oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich – PROW)
- wsparcie rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEDER.

Ulga na zabytki

Ulga została szczegółowo uregulowana w art. 26hb Ustawy z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (PIT). Jej istotą jest zachęta do inwestowania w opiekę nad zabytkami poprzez danie możliwości odliczenia od podstawy opodatkowa-

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

nia środków poniesionych na ten cel. Ulga dotyczy wyłącznie zabytków nieruchomych. Ulga przysługuje podatnikom podatku dochodowego od osób fizycznych (to jest osobom fizycznym osiągającym dochód i opłacającym podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych), którzy w momencie poniesienia wydatków na zabytek są właścicielami lub posiadaczami zabytku nieruchomego. W przypadku gdy odliczane wydatki dotyczą prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych, aby uzyskać ulgę, trzeba dodatkowo mieć pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków na prowadzenie tych prac lub robót oraz zaświadczenie wojewódzkiego konserwatora zabytków potwierdzające ich wykonanie. Odpowiednika ulgi nie przewidziano w przepisach dotyczących podatku dochodowego od osób prawnych, a zatem dotyczy ona wyłącznie podatników będących osobami fizycznymi.

Ulga polega na uprawnieniu do odliczenia od podstawy opodatkowania wydatków:

- poniesionych w roku podatkowym na wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony (zgodnie z odrębnymi przepisami) dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków;
- na prace konserwatorskie, prace restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków.

Należy jednak pamiętać, że odliczeniu nie podlegają wydatki w części, w jakiej zostały odliczone od przychodu na podstawie ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym, zostały uwzględnione przez podatnika w związku z korzystaniem z innych ulg podatkowych (na przykład z ulgi termomodernizacyjnej), zostały sfinansowane, dofinansowane lub zwrócone podatnikowi w jakiejkolwiek formie albo zostały poniesione na działania wykraczające poza zakres prac i robót określonych w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków lub na prace wykonane niezgodnie z jego pozwolenie

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych

Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy.

Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać na stronie: <https://www.pfron.org.pl/>

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Dodatkowo finansowanie zadań służących realizacji Programu może odbywać się z wykorzystaniem:

- dochodów własnych instytucji kultury,
- środków własnych powiatu (budżet),
- darowizn na rzecz powiatu,
- środków finansowych fundacji i stowarzyszeń polskich i międzynarodowych (np. Polska Fundacja Narodowa, Polsko-Niemiecka Fundacja Ochrony Zabytków Kultury, Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej),
- środków prywatnych (np. osób fizycznych),
- Funduszu Kościelnego (w ramach Departamentu Wyznań i Mniejszości Narodowych MSWiA)
- Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- innych środków przewidzianych prawem (zbiórki komitetów działających na rzecz ochrony zabytków, inicjatywy społeczne itp.).

Poza finansowaniem ze środków publicznych lub europejskich możliwe jest także pozyskanie dofinansowania ze środków podmiotów prywatnych, przede wszystkim fundacji, np. Fundacji Orlen, Fundacji KGHM Polska Miedź, Fundacji PGNiG im. Ignacego Łukasiewicza, Fundacji PGE.

Możliwość realizacji większości zadań jest uzależniona od wysokości środków publicznych przeznaczonych na ochronę i opiekę nad zabytkami, budżetów projektów oraz możliwości finansowych podmiotów i jednostek jako wykonawców zadań.

12. Załączniki

Załącznik nr 1 - wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Załącznik nr 2 - wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Załącznik nr 1

Zabytek	Gmina	Miejscowość	Ulica	Numer	Numer działki i obrębu (jeśli w miejscowości jest ich wiele lub jest inny niż miejscowość)	Numer rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków
Miasto (zespół urbanistyczno-krajobrazowy) [granice wpisu do rejestru zabytków decyzja MKiDzN z dnia 16.03.2018 r.] Decyzja MKiDzN z dnia 16.03.2018 r., skreślenie z rejestru zabytków części strefy ochrony krajobrazu miasta Babimost wpisanej do rejestru zabytków pod numerem 88 i 2177	Babimost	Babimost				88, 2177	16.04.1958 31.03.1975
Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca wraz z wyposażeniem wnętrza	Babimost	Babimost	Kościelna			47	10.06.1954
Dawny kościół ewangelicki	Babimost	Babimost	Kargowska		505	L-725/A	19.08.2016
Kaplica cmentarna pw. św. Jacka	Babimost	Babimost				1928	21.04.1971
Ratusz	Babimost	Babimost				1929	21.04.1971
Dom	Babimost	Babimost	Kościelna	3		1930	21.04.1971
Dwór	Babimost	Kolesin				1942	21.04.1971
Chata	Babimost	Kolesin		19		3188	03.08.1981
Wiatrak koźlak	Babimost	Nowe Kramsko				3169	19.06.1980
Zespół kościelny w granicach historycznego założenia obejmujący działki geodezyjne nr 675 obręb 8 o pow. 0,17 ha i nr 671 obręb 8 o pow. 0,55 ha	Babimost	Nowe Kramsko			675, 671 obręb 8	L-127/A	22.01.2004
Zespół kościelny: kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP	Babimost	Nowe Kramsko			675 obręb 8	L-127/A	22.01.2004
Zespół kościelny: plebania	Babimost	Nowe Kramsko			671 obręb 8	L-127/A	22.01.2004
Zespół kościelny: budynek gospodarczy (inventarski)	Babimost	Nowe Kramsko			671 obręb 8	L-127/A	22.01.2004

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Zespół kościelny: dawna kuźnia obec- nie garaż	Babimost	Nowe Kramsko		671 obręb 8	L-127/A	22.01.2004
Zespół kościelny: mur kamienny wygradzający teren przykościelny	Babimost	Nowe Kramsko			L-127/A	22.01.2004
Wiatrak koźlak	Babimost	Podmokle Małe	Skansen Maszyn i Urządzeń Rolniczych	83/8	L-454/A	10.04.1990
Dzwonnica	Babimost	Stare Kramsko			1948	21.04.1971
Zespół pałacowy/pa- łac, oficyny, pawilo- ny, park/	Bojadła	Bojadła		154, 155/3, 155/4, 155/28, 155/29, 1068/1, 951/2, 1068, 155/12, 551/1 (obręb Bojadła)	L-954/A	20.03.1961
Zespół pałacowy: pałac	Bojadła	Bojadła		154	L-954/A	20.03.1961
Zespół pałacowy: oficyna I	Bojadła	Bojadła	Kolejowa	1a	551/1	L-954/A 20.03.1961 21.04.1971
Zespół pałacowo- parkowy: oficyna II	Bojadła	Bojadła	Kościuszki	13	155/12	L-954/A 20.03.1961 21.04.1971
Zespół pałacowo- parkowy: pawilon I	Bojadła	Bojadła			155/29	L-954/A 20.03.1961 21.04.1971
Zespół pałacowo- parkowy: pawilon II	Bojadła	Bojadła			154	L-954/A 20.03.1961
Zespół pałacowo- parkowy: park pałacowy	Bojadła	Bojadła				L-954/A 20.03.1961 31.07.1978
Dawny czworak w ze- spole folwarcznym	Bojadła	Bojadła	Kościuszki		155/18	L-950/A 30.04.2024
Obora w zespole folwarcznym	Bojadła	Bojadła	Kościuszki		155/19	L-950/A 30.04.2024
Kościół parafialny pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus	Bojadła	Bojadła				1931 21.04.1971
Plebania	Bojadła	Bojadła	Kościelna	37		1932 21.04.1971
Kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP	Bojadła	Klenica			900	L-650/A 21.04.1971
Pałac (dom gościnny jezuitów)	Bojadła	Klenica				1940 21.04.1971

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Założenie pałacowo-parkowe w jego historycznych granicach. Ścisłej ochronie konserwatorskiej podlega całość założenia wraz ze znajdującymi się na jego terenie obiektami /pałac i budynki gospodarcze/ jak i elementami układu kompozycyjnego parku: drzewostan, układ wodny, aleje i polany	Bojadła	Klenica			3244	09.06.1992
Założenie pałacowo-parkowe: pałac myśliwski	Bojadła	Klenica			3244	09.06.1992
Założenie pałacowo-parkowe: park	Bojadła	Klenica			3181, 3244	03.08.1981, 09.06.1992
Dzwonnica	Bojadła	Pyrynik			1946	21.04.1971
Kościół filialny pw. Trójcy Świętej wraz z terenem przykościelnym w granicach działki 139. Ochronie podlega kościół wraz z otaczającym go terenem, występującym na tym terenie drzewostanem (aleja lipowo-kasztanowcowa oraz pojedyncze stare drzewa) i ogrodzeniem (słupki muryrowane z cegły oraz płot drewniany)	Czerwieńsk	Będów		139	3291	21.02.1994
Dawny kościół ewangelicki, obecnie rzymsko-katolicki parafialny pw. św. Wojciecha	Czerwieńsk	Czerwieńsk	Chrobrego Bolesława		352	L-782/A 02.02.2018
Budynek posakralny /dawny kościół luterński/	Czerwieńsk	Czerwieńsk	Zielonogórska	5	531	3330 01.12.1995
Obora podworska	Czerwieńsk	Czerwieńsk			1748	16.03.1965
Chlewnia podworska	Czerwieńsk	Czerwieńsk			1748	16.03.1965
Park podworski	Czerwieńsk	Laski			55	29.04.1955
Budynek folwarczny dawna oranżeria	Czerwieńsk	Laski		38 i 39	280/1, 281	L-502/A 29.04.1971
Wiatrak	Czerwieńsk	Leśniów Wielki			302	19.04.1961
Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP w obrębie murów wraz z wystrojem wnętrza	Czerwieńsk	Leśniów Wielki			182/3	60 23.07.1955

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Dawny cmentarz przy kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP	Czerwieńsk	Leśniów Wielki		182/3	L-875/A	16.02.2022	
Mur okalający dawny cmentarz przy kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP	Czerwieńsk	Leśniów Wielki		182/3	L-875/A	16.02.2022	
Kaplica grobowa	Czerwieńsk	Leśniów Wielki		182/3	516	30.05.1963	
Dom	Czerwieńsk	Leśniów Wielki			1762	16.03.1965	
Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Czerwieńsk	Nietkowice		388	L-906/A	07.02.2023	
Stajnia podworska	Czerwieńsk	Nietkowice	129A		1770	16.03.1965	
Obora podworska	Czerwieńsk	Nietkowice			1770	16.03.1965	
Dawny kościół ewangelicki obecnie rzymsko-katolicki filialny pw. Wniebowstąpienia Pana Jezusa wraz z otoczeniem w granicach ogrodzenia działki nr 124	Czerwieńsk	Nietków		124	L-343/A	24.08.2009	
Park podworski	Czerwieńsk	Nietków			54	29.04.1955	
Oranżeria	Czerwieńsk	Nietków			520	30.05.1963	
Arboretum	Czerwieńsk	Nietków		340/1	L-74	31.12.1998	
Kościół ewangelicki obecnie rzymsko-katolicki filialny dawniej pw. św. Józefa obecnie pw. Narodzenia NMP	Czerwieńsk	Sycowice			525	30.05.1963 16.03.1965	
Zespół obiektów wchodzących w skład Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego: schron bojowy Pz. W. 598 wraz z działką forteczną	Czerwieńsk	Sycowice	176 (obręb Sycowice)		L-924/A	25.10.2023	
Dom	Kargowa	Chwalim	29	174/2	L-879/A	14.03.2022	
Zespół urbanistyczno-krajobrazowy miasta Kargowa [strefa: 1978 - 1000 m]	Kargowa	Kargowa			3030/A	20.07.1978	
Dawny zbór ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki kościół filialny p.w. św. Maksymiliana	Kargowa	Kargowa	Górna	2	522	L-169/A	28.06.2005
Ratusz	Kargowa	Kargowa			544	30.05.1963	
Pałac	Kargowa	Kargowa		801/2	1004	20.03.1964	

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Dawny park pałacowy	Kargowa	Kargowa				3199	27.12.1983
Spichlerz dworski	Kargowa	Kargowa	Babimojska		793	1936	21.04.1971
Oficina pałacowa	Kargowa	Kargowa	Babimojska	2b		1937	21.04.1971
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	7		1015	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	9		1016	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	14		1018	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	19		1020	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	21		1021	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	27		1022	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	29		1023	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	31		1017	20.03.1964
Dom	Kargowa	Kargowa	27 Stycznia	35		1024	20.03.1964
Kościół filialny pw. św. Jadwigi	Kargowa	Karszyn				1939	21.04.1971
Młyn wodny	Kargowa	Smolno Małe				1947	21.04.1971
Most kolejowy na linii kolejowej nr 357 (km 12,455-12,505) relacji Sulechów-Luboń nad rzeką Obrzycą	Kargowa	Smolno Wielkie			60, 61/1, 61/8	L-857/A	28.01.2021
Wiadukt kolejowy na linii kolejowej nr 357 (km 10,528) w relacji Sulechów-Luboń	Kargowa	Smolno Wielkie			61/1	L-856/A	28.01.2021
Dawny kościół ewangelicki obecnie rzymskokatolicki kościół parafialny pw. Chrystusa Króla wraz z otoczeniem w granicach działki nr 324	Kargowa	Smolno Wielkie			324	L-470/A	06.12.2011
Dom drewniany na skraju wsi	Kargowa	Stary Jaromierz				3143	03.12.1979
Dom drewniany	Kargowa	Stary Jaromierz		58		3144	03.12.1979
zespół budowlany zagrody nr 41: teren zespołu (o powierzchni 2 000 m ²)	Kargowa	Stary Jaromierz		41	491/3 (obwód Stary Jaromierz)	L-986/A	28.05.2025
zespół budowlany zagrody nr 41: dom	Kargowa	Stary Jaromierz		41	491/3 (obwód Stary Jaromierz)	L-986/A	28.05.2025
zespół budowlany zagrody nr 41: obora	Kargowa	Stary Jaromierz		41	491/3 (obwód Stary Jaromierz)	L-986/A	28.05.2025

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

zespół budowlany zagrody nr 41: stodoła	Kargowa	Stary Jaromierz	41	491/3 (obręb Stary Jaromierz)	L-986/A	28.05.2025
zespół budowlany zagrody nr 41: budynek gospodarczy	Kargowa	Stary Jaromierz	41	491/3 (obręb Stary Jaromierz)	L-986/A	28.05.2025
Kaplica MB Częstochowskiej	Kargowa	Wojnowo			1951	21.04.1971
Zespół pałacowo - parkowy i zespół zabudowań folwarcznych	Kargowa	Wojnowo			3280	06.07.1993
Zespół pałacowo - parkowy i zespół zabudowań folwarcznych: park	Kargowa	Wojnowo			3280	06.07.1993
Zespół pałacowo - parkowy i zespół zabudowań folwarcznych: pałac	Kargowa	Wojnowo			3280	06.07.1993
Zespół pałacowo - parkowy i zespół zabudowań folwarcznych: gorzelnia	Kargowa	Wojnowo			3280	06.07.1993
Zespół pałacowo - parkowy i zespół zabudowań folwarcznych: spichlerz	Kargowa	Wojnowo			3280	06.07.1993
Zespół pałacowo - parkowy i zespół zabudowań folwarcznych: drewniany budynek gospodarczy	Kargowa	Wojnowo			3280	06.07.1993
Kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Nowogród Bobrzański	Białowice			311	02.05.1961
Plebania	Nowogród Bobrzański	Białowice			489	20.05.1963
Dawny zamek obecnie spichlerz	Nowogród Bobrzański	Białowice			2132, 2689	07.05.1971, 08.04.1977
Kościół filialny pw. św. Wawrzyńca	Nowogród Bobrzański	Bogaczów			300	19.04.1961
Dwór	Nowogród Bobrzański	Bogaczów			20	14.07.1950
Park podworski	Nowogród Bobrzański	Bogaczów			22	15.07.1950
Pałac	Nowogród Bobrzański	Bogaczów			3034/A	26.07.1978
Park w sąsiedztwie pałacu	Nowogród Bobrzański	Bogaczów			3034/A	26.07.1978
Dwór	Nowogród Bobrzański	Dobroszów Wielki			1750	16.03.1965
Kościół parafialny pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	Nowogród Bobrzański	Dragowina			120, 2032	16.07.1958, 29.04.1971

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Plebania	Nowogród Bobrzański	Dragowina			2033	29.04.1971
Dzwonnica	Nowogród Bobrzański	Kaczenice	Wiejska	97	L-711/A	16.02.2016
Dwór	Nowogród Bobrzański	Kamionka		125/10	L-345/A	30.09.2009
Dzwonnica drewniana	Nowogród Bobrzański	Kamionka		30	L-419/A	13.01.2011
Kościół filialny pw. MB Szkaplerznej	Nowogród Bobrzański	Kotowice			1757	16.03.1965
Dawny cmentarz przykościelny wraz z okalającym go murem i budynkami bramnymi	Nowogród Bobrzański	Kotowice		181/2, 182, 183	L-762/A	23.12.2019
Zespół podworski	Nowogród Bobrzański	Kotowice			1758	16.03.1965
Zespół podworski: spichlerz	Nowogród Bobrzański	Kotowice			1758	16.03.1965
Kościół filialny pw. MB Różańcowej dawniej pw. św. Katarzyny	Nowogród Bobrzański	Niwiska			304	19.04.1961
Kościół ewangelicki	Nowogród Bobrzański	Niwiska	Szkołna	5	L-225/A	12.09.2006
Pałac	Nowogród Bobrzański	Niwiska			305	19.04.1961
Zespół folwarczny	Nowogród Bobrzański	Niwiska			2043	29.04.1971
Zespół folwarczny: budynek nr 2 dawna obora	Nowogród Bobrzański	Niwiska			2043	29.04.1971
Zespół folwarczny: oficyna	Nowogród Bobrzański	Niwiska			2043	29.04.1971
Zespół folwarczny: gorzelnia	Nowogród Bobrzański	Niwiska			2043	29.04.1971
Park leśny w zespole pałacowym	Nowogród Bobrzański	Niwiska			L-821/A	08.12.1986
Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański			107	16.07.1958
Plebania	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański			107, 521	16.07.1958, 30.05.1963, 16.03.1965
Kościół filialny pw. św. Bartłomieja Ap.	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański		775/3	106	16.07.1958
Cmentarz stary przy kościele filialnym pw. św. Bartłomieja Ap.	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański			106	16.07.1958
Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Kościuszki	15	1775	16.03.1965

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Kościuszki	27		1769	16.03.1965
Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Kościuszki	18		1771	16.03.1965
Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Kościuszki	13		1777	16.03.1965
Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Majowa	3	817	1773	16.03.1965
Willa fabrykanta wraz z elementami pierwotnego wystrój	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska	7	8/5 obręb 0001	L-268/A	26.05.2009
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: spichlerz	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska	1	8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: mączarnia („stary” młyn)	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska		8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: kotłownia	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska		8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: rozdzielnia prądu	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska		8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: młyn (w granicach wskazanych na załączniku graficznym do decyzji)	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska		8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: elewator silosowy	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska		8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: stolarnia	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska		8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Zespół budynków dawnego młyna, składający się z następujących obiektów: komin	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Młyńska		8/8 obręb 0001	L-864/A	09.07.2021
Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Rynek	20	766/1	L-623/A	16.03.1965

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Rynek	22	1781	16.03.1965
Kamienica	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Rynek	26	1780	16.03.1965
Dom	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Rynek	28	1779	16.03.1965
Kościół ruina	Nowogród Bobrzański	Podgórzycze			522	30.05.1963 16.03.1965
Dwór	Nowogród Bobrzański	Przybymierz	Rzeczna	1	2048	29.04.1971
Kościół filialny Wniebowzięcia NMP	Nowogród Bobrzański	Przybymierz		136	L-735/A	16.07.1958 29.04.1971
Dawny cmentarz przykościelny	Nowogród Bobrzański	Przybymierz		136, 427, 415	L-745/A	07.04.2017
Dawny cmentarz przykościelny: mur okalający dawny cmentarz przy kościele filialnym pw. Wniebowzięcia NMP	Nowogród Bobrzański	Przybymierz		136, 427, 415	L-745/A	07.04.2017
Dawny cmentarz przykościelny: budynek bramny w murze okalającym dawny cmentarz	Nowogród Bobrzański	Przybymierz			L-745/A	07.04.2017
Dawny cmentarz przykościelny: furta w murze okalającym dawny cmentarz	Nowogród Bobrzański	Przybymierz			L-745/A	07.04.2017
Kościół filialny pw. św. Marcina	Nowogród Bobrzański	Skibice			2049	29.04.1971
Kościół filialny św. Teresy od Dzieciątka Jezus	Nowogród Bobrzański	Wysoka			2051	29.04.1971
Zespół pałacowo-parkowy	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981
Zespół pałacowo-parkowy: pałac	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981
Zespół pałacowo-parkowy: park pałacowy	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981
Zespół pałacowo-parkowy: folwark - budynek gospodarczy I /obora II/	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981
Zespół pałacowo-parkowy: folwark - budynek gospodarczy II /stajnia ze spichlerzem/	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981
Zespół pałacowo-parkowy: folwark - budynek gospodarczy III	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Zespół pałacowo-parkowy: folwark - budynek gospodarczy IV	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981
Zespół pałacowo-parkowy: folwark - budynek gospodarczy V	Sulechów	Buków			3174	03.08.1981
Dom w konstrukcji drewnianej	Sulechów	Górzynkowo	8	178	L-878/A	11.03.2022
Dom	Sulechów	Górzynkowo	23	283	L-854/A	17.09.2020
Kościół filialny p.w. MB Częstochowskiej	Sulechów	Kalsk	66	198	L-932/A	20.03.1961
Pałac	Sulechów	Kalsk			3015/A	06.04.1978
Kościół filialny pw. Nawiedzenia NMP wraz z wyposażeniem	Sulechów	Kłępsk		210	L-366/A	12.06.1953
Dawny cmentarz ewangelicki ze starodrzewem przy kościele filialnym pw. Nawiedzenia NMP	Sulechów	Kłępsk		210, 10/3	L-366/A	08.02.2010
Dawny cmentarz ewangelicki: kamieniany mur	Sulechów	Kłępsk		210, 10/3	L-366/A	08.02.2010
Dawny cmentarz ewangelicki: kaplica grobowa	Sulechów	Kłępsk			L-366/A	08.02.2010
Pałac	Sulechów	Kruszyna		7/5	1943	21.04.1971
Dworek	Sulechów	Kruszyna		10/60	1944	21.04.1971
Aleja lipowa na odcinku Kruszyna-Radowice składająca się z 243 szt. drzew z rodzaju lipa i 1 sz. dębu	Sulechów Trzebiechów	Kruszyna-Radowice	w pasie drogowym drogi wojewódzkiej nr 278	9/7 obręb Kruszyna, 13 obręb Oblotne 49/2 obręb Radowice 247/1 obręb Radowice	L-823/A	26.02.2019
Zespół pałacowy: pałac	Sulechów	Łęgowo		144	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: oficyna (dom nr 54/55)	Sulechów	Łęgowo		143	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: czworak (dom nr 49/50)	Sulechów	Łęgowo		384/4, 385/4	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: lamus	Sulechów	Łęgowo		384/3	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: stodoła	Sulechów	Łęgowo		387/1, 388, 389, 390, 386/1	3192	21.10.1982

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: dom nr 52	Sulechów	Lęgowo		387/1	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: obora I	Sulechów	Lęgowo		387/2, 394, 395	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: stajnia	Sulechów	Lęgowo		396	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: obora II	Sulechów	Lęgowo		402	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: dom nr 53	Sulechów	Lęgowo		402	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: stodoła	Sulechów	Lęgowo		402	3192	21.10.1982
Zespół pałacowy: folwark w skład którego wchodzi: spichlerz	Sulechów	Lęgowo		145/3, 205/5	3192	21.10.1982
Kościół filialny pw. Św. Józefa wraz z otoczeniem w granicach działki geodezyjnej nr 131 o powierzchni 0,12 ha.	Sulechów	Mozów		131	L-880/A	19.04.2022
Oficina dworska	Sulechów	Mozów			1945	21.04.1971
Dwór	Sulechów	Okunin		6/2	213	27.03.1961
Pole bitwy pod Kijami	Sulechów	Palck-Glogusz			L-881/A	06.05.2022
Zespół pałacowy	Sulechów	Pomorsko	Chrobrego Bolesława		3193	21.10.1982
Zespół pałacowy w skład którego wchodzi: pałac	Sulechów	Pomorsko	Chrobrego Bolesława	51	3193	21.10.1982
Zespół pałacowy w skład którego wchodzi: oficyna pałacowa	Sulechów	Pomorsko	Chrobrego Bolesława		3193	21.10.1982
Zespół pałacowy w skład którego wchodzi: budynek murowany w pobliżu bramy wjazdowej	Sulechów	Pomorsko	Chrobrego Bolesława		3193	21.10.1982
Zespół pałacowy: park pałacowy	Sulechów	Pomorsko			3193	21.10.1982

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Aleja lipowo-klonowo-kasztanowcowa z pojedynczymi egzemplarzami gatunków: dąb szypułkowy, jesion wyniosły, brzoza brodawkowata, topola kanadyjska o długości około 16 km składająca się z 1460 sztuk drzew na odcinku Sulechów - Skąpe	Sulechów	Sulechów - Skąpe	wzdłuż drogi powiatowej nr 3801F- ul. Łochowska w Sulechowie oraz wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 277			L-278/A	22.02.2008
Miasto (zespół urbanistyczno-krajobrazowy) [strefa: 1955 - miasto w obrębie murów miejskich; 1957 - 500 m; 1975 - 1000 m] Decyzja MKiDzN w sprawie skreślenie z rejestru zabytków części strefy ochrony krajobrazu miasta Sulechów wpisanej do rejestru zabytków	Sulechów	Sulechów				58 2164	04.06.1955 07.11.1957 31.01.1975
Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	Sulechów	Sulechów				209	27.03.1961
Kościół pw. Najświętszego Imienia Maryi	Sulechów	Sulechów	Żeromskiego Stefana		275 obręb 0002	L-895/A	18.10.2022
Kościół parafialny pw. św. Stanisława Kostki	Sulechów	Sulechów	Odrzańska		841 obręb 0002	L-885/A	03.08.2022
Plebania	Sulechów	Sulechów	Kościelny pl.	3	174 obręb 0002	547	30.05.1963
Plebania	Sulechów	Sulechów	Kościelny pl.	4	174 obręb 0002	547	20.03.1964
Ratusz miejski	Sulechów	Sulechów				64	15.10.1955
Mury miejskie	Sulechów	Sulechów				146, 1950	20.03.1961, 21.04.1971
Brama Krośnieńska	Sulechów	Sulechów	Brama Piastowska			146	20.03.1961
Dom Kultury /dawny zbór kalwiński/	Sulechów	Sulechów	Pluty Wilhelma bp. pl.	4		210	27.03.1961
Zespół zamkowy: wieża, zamek	Sulechów	Sulechów	Wielkopolska al.			548	30.05.1963
Aleja lipowa przy szosie w kierunku Poznania - wyjazd z miasta do miejscowości Krężołki	Sulechów	Sulechów				2160	01.06.1974
Wieża ciśnięć	Sulechów	Sulechów	Styczniowa			2287	02.08.1976

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa			3002	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa	6		3000	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa	21		3001	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa	24		3003	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa	30	446/1 obręb 0001	L-861/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa	31		3005	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa	35	452 obręb 0001	3006	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Styczniowa	39	511/5 obręb 0001	3007	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	1		2973	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	1a		2974	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	7	241/8	L-180/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	21		2326	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	22	405/7	L-687/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	23	406/1	L-636/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	25/26		2977	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	50	128	2979	11.03.1977
Zespół szkolno-par- kowy tzw. Dawne Pedagogium	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej			L-34	05.01.2001
Zespół szkolno-par- kowy tzw. Dawne Pe- dagogium: budynek główny	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	51	128	L-34	05.01.2001
Zespół szkolno-par- kowy tzw. Dawne Pedagogium: Dom Studenta	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	48	488/9	L-34	05.01.2001
Zespół szkolno-par- kowy tzw. Dawne Pedagogium: sala gimnastyczna	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej		488/9	L-34	05.01.2001
Zespół szkolno-par- kowy tzw. Dawne Pedagogium: budynek mieszkalny	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	46		L-34	05.01.2001

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Zespół szkolno-parkowy tzw. Dawne Pedagogium: założenie parkowe ze starodrzewem liczącym około 220 drzew	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej			L-34	05.01.2001
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	56		2980	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	57		2981	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	59	129/21	L-221/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	61		2983	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	62	129/8	L-730/A	21.11.1976 04.04.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	67		2327	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	74		2985	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Armii Krajowej	75		2328	12.07.1976
Dom	Sulechów	Sulechów	Brama Piastowska	1		1012	20.03.1964
Dom	Sulechów	Sulechów	Handlowa	5	159/1	L-179/A	20.03.1964
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II	2		2989	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II	3		2990	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II	11		2917	12.04.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II	14		2991	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II	16/17	431/7	L-714/A	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II	24	428/18 ob-ręb 0001	L-935/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II	25		2330	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Jana Pawła II 27	27		2993	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Lukasiewicza	12		2986	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Lukasiewicza	13		2987	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Lukasiewicza	14		2988	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	2		2315	12.07.1976

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	9		2316	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	10	420	L-498/A	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	11	419	2318	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	15	374/4	2319	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	16	373	2320	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	25a	349	2321	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	28	343/1	2538	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	29	343/2	2539	11.03.1977
Willa	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	30	342	L-527/A	11.03.1977 01.09.1992
Zabudowa gospodarcza i działka geodezyjna nr 342 o powierzchni 2245 m2	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	30	342	L-527/A	01.09.1992
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	35		2323	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	42	278/1	L-579/A	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Niepodległości al.	43	277	L-216/A	12.07.1976
Dom mieszkalny	Sulechów	Sulechów	Okrężna	4		549	30.05.1963
Dom	Sulechów	Sulechów	Okrężna	13		1014	20.03.1964
Dom	Sulechów	Sulechów	Okrężna	14		1009	20.03.1964
Budynek dworca PKS wraz z dwoma bocznymi obiektami	Sulechów	Sulechów	PCK	10	213/2 obręb 0002	L-853/A	13.10.2020
Kamienica	Sulechów	Sulechów	Ratuszowy pl. 7	7	1317/1	L-28/00	06.02.2000
Budynek	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	5		2541	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	8		2542	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	9		2543	11.03.1977

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Budynek	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	10		2544	11.03.1977
Kamienica	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	20	162/15	L-310/A	04.03.2009
Budynek	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	21	162/9	L-839/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	22	162/6 obręb 2	L-927/A	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Sikorskiego Władysława gen.	25	165	L-602/A	11.03.1977
Dom	Sulechów	Sulechów	Szkolna	5		1010	20.03.1964
Budynek	Sulechów	Sulechów	Wielkopolska al.	4		2994	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Zwycięstwa	15		2331	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Zwycięstwa	21a	374/29	L-459/A	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Zwycięstwa	25		2995	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Zwycięstwa	32		2996	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żeromskiego Stefana	12		2314	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żeromskiego Stefana	28		2313	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żeromskiego Stefana	33		2312	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żeromskiego Stefana	34		2311	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żeromskiego Stefana	35-36		2310	12.07.1976
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żeromskiego Stefana	38		2537	04.04.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żwirki Franciszka i Wigury Stanisława	7		2997	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żwirki Franciszka i Wigury Stanisława	8		2998	11.03.1977
Budynek	Sulechów	Sulechów	Żwirki Franciszka i Wigury Stanisława	10		2999	11.03.1977
Kościół filialny św. Mikołaja	Świdnica	Drzonów				2035	29.04.1971
Dwór	Świdnica	Drzonów				2036	29.04.1971

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Park przy muzeum	Świdnica	Drzonów		346, 345/4	3273	19.03.1993
Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej	Świdnica	Koźła			1759	16.03.1965
Dwór	Świdnica	Koźła		101	1760	16.03.1965
Kościół filialny pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza	Świdnica	Letnica			301	19.04.1961
Dwór	Świdnica	Letnica		4b	531/9	L-691/A
						30.05.1963 16.03.1965
Kościół poewangelicki	Świdnica	Letnica			517	30.05.1963 16.03.1965
Kościół filialny św. Rodziny ob. MB Częstochowskiej	Świdnica	Lipno		164	519	30.05.1963
Plebania	Świdnica	Lipno			519	30.05.1963
Kościół parafialny pw. św. Marcina	Świdnica	Świdnica			307	19.04.1961
Kościół poewangelicki obecnie rzymskokatolicki filialny pw. NMP Królowej Polski	Świdnica	Świdnica			1784	16.03.1965
Pałac	Świdnica	Świdnica	Długa	27	308	19.04.1961
Park /przy muzeum archeologicznym/	Świdnica	Świdnica	Długa	27	3274	19.03.1993
Zespół dworski: stajnia	Świdnica	Świdnica			1785	16.03.1965
Zespół dworski: chlewnia	Świdnica	Świdnica			1785	16.03.1965
Park krajobrazowy (podworski)	Świdnica	Świdnica			3186	03.08.1981
Kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	Trzebiechów	Podlegórz		195/6	L-259/A	04.09.2007
Dom	Trzebiechów	Swarzynice		73	154	1949
Dzwonnica	Trzebiechów	Swarzynice			306/1	L-635/A
						21.01.2014
Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	Trzebiechów	Trzebiechów			151	L-77
						11.08.1998
Zespół pałacowy: pałac	Trzebiechów	Trzebiechów	Parkowa	4	384/52	212
						27.03.1961
Zespół pałacowy: oficyna I	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	2	383/4	212
						27.03.1961

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Zespół pałacowy: oficyna II	Trzebiechów	Trzebiechów	Parkowa	3, 3B, 3C	384/41, 384/48	212	27.03.1961
Zespół pałacowy: założenie ogrodowe	Trzebiechów	Trzebiechów				212	27.03.1961
Główna brama wjazdowa stanowiąca element zespołu pałacowego	Trzebiechów	Trzebiechów	Parkowej		152/3	L-614/A	15.10.2013
Murowane ogrodzenie z reliktnami bramy bocznej i elementami przyściennego wodotrysku, stanowiące element zespołu pałacowego	Trzebiechów	Trzebiechów	Parkowa		384/52, 384/49, 384/53	L-614/A	15.10.2013
Zespół budynków sanatoryjnych: teren zespołu sanatoryjnego w granicach działki nr 127/1 o powierzchni 2,33 ha	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych : 1. budynek główny sanatorium	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1a	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 2. budynek administracyjno-biurowy	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1c	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 3. łącznik	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 4. budynek mieszkalny z portiernią	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 5. stolarnia	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 6. wiata	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 7. garaże i mieszkania	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 8. świniaśnia ob.warsztat	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 9. kostnica	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003
Zespół budynków sanatoryjnych: 10. murowane ogrodzenie z bramą wjazdową	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska	1	127/1	L-106/A	01.08.2003

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Park sanatoryjny	Trzebiechów	Trzebiechów	Sulechowska		127/1	L-106/A	03.08.1981
Aleja dębowa o długości około 500 m, składająca się z 66 sztuk drzew z gatunku dąb szypułkowy oraz 5 sztuk drzew z gatunku dąb czerwony	Trzebiechów	Trzebiechów-Ostrzyce	wzdłuż drogi powiatowej nr 1192F, na odcinku Trzebiechów-Ostrzyce		częściowo działka: 126, 126/1	L-483/A	23.03.2012
Aleja dębowa o długości około 550 m, składająca się z 68 sztuk drzew z gatunku dąb szypułkowy	Trzebiechów	Trzebiechów	wzdłuż drogi gminnej znajdującej się po wschodniej stronie zespołu pałacowo-parkowego		częściowo działka nr: 385, 384/16 i 384/14	L-485/A	13.04.2012
Kościół filialny pw. św. Jadwigi	Zabór	Miłsko				303	19.04.1961
Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	Zabór	Przytok				523	30.05.1963 16.03.1965
Zespół pałacowo - parkowy: pałac	Zabór	Przytok				3183	03.08.1981
Zespół pałacowo - parkowy: brama wjazdowa	Zabór	Przytok				3183	03.08.1981
Zespół pałacowo - parkowy: czworak	Zabór	Przytok				3183	03.08.1981
Zespół pałacowo - parkowy: park	Zabór	Przytok				3183	03.08.1981
Park podworski	Zabór	Zabór				24	17.07.1951
Pałac	Zabór	Zabór	Zamkowa	1C	390/6	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: oficyna obecnie budynek mieszkalny	Zabór	Zabór	Zamkowa	1D	390/6	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: stajnie obecnie budynek mieszkalny /hotel/	Zabór	Zabór	Zamkowa	1E	390/4	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: oficyna obecnie szkoła	Zabór	Zabór	Zamkowa	1G	390/6	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: oficyna obecnie budynek mieszkalny	Zabór	Zabór	Zamkowa	1	390/2	25	17.07.1951

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: oficyna obecnie budynek mieszkalny	Zabór	Zabór	Zamkowa	1B	390/2	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: kostnica obecnie pracownia szkolna	Zabór	Zabór	Zamkowa	1F	390/4	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: budynek gospodarczy bez numeru	Zabór	Zabór	Zamkowa		390/6	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: szklarnia bez numeru	Zabór	Zabór	Zamkowa		390/6	25	17.07.1951
Pałac wraz z zespołem zabudowań gospodarczych: budynek inwentarski	Zabór	Zabór	Zamkowa		390/6, 390/4	25	17.07.1951

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Załącznik nr 2: Wykaz stanowisk archeologicznych położonych na terenie powiatu zielonogórskiego wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków:

gmina	miejsowość	stanowisko	nr na obszarze AZP	obszar AZP	funkcja	chronologia	przynależność kulturowa	nr rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków
Babimost	Stare Kramsko	Stare Kramsko, st. 1	41	58-16	? punkt osadniczy punkt osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	paleolit paleolit/mezolit mezolit EK ŚR PŚ		296/Ar	1970-12-12
Babimost	Stare Kramsko	Stare Kramsko, st. 2	37	58-16	? obozowisko ślad osadniczy ślad osadniczy	paleolit paleolit/mezolit mezolit ŚR		305/Ar	1970-12-12
Babimost	Stare Kramsko	Stare Kramsko, st. 4	40	58-16	? obozowisko ślad osadniczy punkt osadniczy punkt osadniczy ślad osadniczy	paleolit paleolit/mezolit mezolit EB ŚR WŚ PŚ	k. lużycka	297/Ar	1970-12-12
Babimost	Stare Kramsko	Stare Kramsko, st. 3	35	58-16	? ślad osadniczy ślad osadniczy obozowisko punkt osadniczy osada osada	paleolit paleolit/mezolit mezolit mezolit ŚR WŚ PŚ/NŻ		304/Ar	1970-12-12
Bojadła	Bojadła	Bojadła, st. VI	47	61-17	osada	Lt	k. przeworska	358/Ar	1971-11-18
Bojadła	Bojadła	Bojadła-Wirówek, st. 20	50	61-17	osada		k. lużycka	431/Ar	1973-09-10
Bojadła	Klenica	Klenica, st. III	56	61-17	grodzisko	WŚ		L-22/C	1966-03-03
Bojadła	Bojadła	Bojadła-Wirówek, st. III	74	61-17	osada cmentarzysko	neolit EB/Ha	k. lużycka	359/Ar	1971-11-18

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Bojadła	Klenica	Klenica, st XLII	14	60-17	osada obozowisko osada osada	Ha mezolit Lt WŚ	k. lużycka k. lużycka	592/Ar	1973-10-03
Bojadła	Klenica	Klenica, st XLIII	13	60-17	osada osada	EB Ha	k. lużycka k. lużycka	591/Ar	1973-10-03
Bojadła	Bojadła	Bojadła-Wiró- wek, st. XXIV	51	61-17	cmentarzysko osada osada	OWR Lt	k. lużycka k. przeworska	83/Ar	1968-12-01
Bojadła	Bojadła	Bojadła-Wiró- wek, st. II	43	61-17	osada osada	EB OWR	k. przeworska	360/Ar	1971-11-18
Bojadła	Bojadła	Bojadła-Wiró- wek, st. XIII	45	61-17	osada osada	EB OWR	k. przeworska	361/Ar	1971-11-23
Bojadła	Bojadła	Bojadła-Wiró- wek, st. XIX	49	61-17	cmentarzysko cmentarzysko osada	EB OWR OWR	k. przeworska	362/Ar	1971-11-23
Bojadła	Klenica	Klenica, st XXXVI	15	60-17	osada osada osada	Ha WŚ OWR	k. lużycka	594/Ar	1973-10-03
Bojadła	Klenica	Klenica, st. XXXVIII	6	60-17	obozowisko osada osada osada	mezolit Ha WŚ OWR/WŚ	k. lużycka	593/Ar	1973-10-03
Bojadła	Bojadła	Bojadła-Wiró- wek, st. XI	46	61-17	osada	OWR	k. przeworska	445/Ar	
Bojadła/ Trzebiechów	Klenica/ Swa- rzynice	Swarzynice, st. 3	51	60-16	cmentarzysko cmentarzysko cmentarzysko	OWR EB	k. lużycka k. przeworska k. lużycka	378/Ar	1971-11-24
Czerwieńsk	Czerwieńsk	Czerwieńsk, st. 5	5	60-13	cmentarzysko	Ha	k. lużycka	207/Ar	1970-11-03
Czerwieńsk	Leśniów Mały	Leśniów Mały, st. 3	8	60-12	osada punkt osadniczy ślad osadniczy	EB EB PS/NŻ	k. lużycka k. lużycka	328/Ar	1971-10-27
Czerwieńsk	Czerwieńsk	Czerwieńsk, st. 3	3	60-13	cmentarzysko	EB	k. lużycka	205/Ar	1970-11-03
Czerwieńsk		Leśniów Wielki, st. 5	15	60-12	osada osada ślad osadniczy	Ha Lt/OWR PS/NŻ		403/Ar	1973-09-01

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Czerwieńsk	Leśniów Mały	Leśniów Mały, st. 2	7	60-12	osada osada punkt osadniczy ślad osadniczy	OWR pradzieje pradzieje PŚ		429/Ar	1972-09-01
Czerwieńsk	Nietków	Czerwieńsk, st. 6	6	60-13	osada	OWR		355/Ar	1971-11-15
Czerwieńsk	Leśniów Mały	Leśniów Mały, st. 1	6	60-12	ementarzysko	Lt		329/Ar	1971-10-27
Czerwieńsk	Nietków	Czerwieńsk, st. 8	8	60-13	osada punkt osadniczy	Lt/OWR WS		354/Ar	1971-11-15
Czerwieńsk	Czerwieńsk	Czerwieńsk, st. 4	4	60-13	osada	Ha	k. łużycka	206/Ar	1970-11-03
Czerwieńsk	Czerwieńsk/ Nietków	Czerwieńsk, st. 7	7	60-13	osada	EB	k. łużycka	347/Ar	1971-10-27
gmina	miejsowość	stanowisko	nr na obszarze AZP	obszar AZP	funkcja	chronologia	przynależność kulturowa	nr rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków
Kargowa	Chwalim	Chwalim, st. 3	28	59-17	? ślad osadniczy punkt osadniczy	paleolit paleolit/mezolit EB	k. łużycka	300/Ar	1970-12-12
Kargowa	Chwalim	Chwalim, st. 2	26	59-17	? ślad osadniczy punkt osadniczy	paleolit mezolit EB		301/Ar	1970-12-12
Kargowa	Wojnowo	Wojnowo, st. 4	21	59-17	? ślad osadniczy punkt osadniczy	paleolit mezolit EB	k. łużycka	289/Ar	1970-12-12
Kargowa	Smolno Wielkie	Smolno Wielkie, st. 1	59	59-16	grodzisko	WS VI/VII-VIII w.		L-47/C	1966-03-03
Kargowa	Wojnowo	Chwalim, st. 6	19	59-17	? ślad osadniczy punkt osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	paleolit mezolit EB WS PŚ	k. łużycka	299/Ar	1970-12-12
Kargowa	Kargowa	Kargowa, st. 2	44	59-17	? ślad osadniczy	paleolit/mezolit paleolit/mezolit		292/Ar	1970-12-12

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Kargowa	Wojnowo	Wojnowo, st. 1	18	58-17	? ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	paleolit mezolit WŚ paleolit/mezolit		302/Ar	1970-12-12
Kargowa	Stary Jaromierz	Kargowa, st. 1	39	59-18	grodzisko	WŚ		I-21/C	1966-08-15
Kargowa	Wojnowo	Wojnowo, st. 5	20	59-17	? ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	paleolit mezolit EB PŚ	k. łużycka	298/Ar	1970-12-12
Kargowa	Kargowa	Kargowa, st. 3	43	59-17	? ślad osadniczy	paleolit paleolit/mezolit		293/Ar	1970-12-12
Kargowa	Wojnowo	Wojnowo, st. 3	22	59-17	? ślad osadniczy	paleolit mezolit		294/Ar	1970-12-12
Kargowa	Smolno Wielkie	Smolno Wielkie, st. 2	3	59-17	? obozowisko osada osada	paleolit mezolit OWR WŚ		295/Ar	1970-12-12
Kargowa	Wojnowo	Wojnowo, st. 2	9	58-17	? ślad osadniczy ślad osadniczy	paleolit mezolit EB	k. łużycka	291/Ar	1970-12-12
Kargowa	Chwalim	Chwalim, st. 1	14	59-17	? ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	paleolit mezolit/neolit EB OWR PŚ	k. łużycka	290/Ar	1970-12-12
Kargowa	Kargowa	Kargowa, st. 65	99	59-17	zespół urbanistyczny			3030	1978-07-20
Kargowa	Kargowa	Kargowa, st. 4	60	59-17	? obozowisko	paleolit paleolit/mezolit		303/Ar	1970-12-12
Kargowa/ Bojadła	Klenica/ Dąb- rówka	Klenica, st XLIV	9	60-17	cmentarzysko osada	Ha Ha	k. łużycka k. łużycka	590/Ar	1973-10-03
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. XXI	32	65-11	osada ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	Ha Ha OWR PŚ	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	151/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. III	14	65-11	osada ślad osadniczy	Ha pradzieje	k. łużycka (gr. białowicka)	150/Ar	1968-12-02

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. XIX	30	65-11	osada osada ? osada ?	Ha WŚ	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	143/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Wysoka	Podgórzycze, st. 1	12	64-11	grodzisko	WŚ		L-24/C	1966-03-03
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. IX	20	65-11	osada ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	Ha pradzieje PŚ	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	139/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. XXIII	34	65-11	osada osada ?	Ha	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	142/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. X	21	65-11	osada ślad osadniczy ślad osadniczy	Ha PŚ	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	144/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. VII	18	65-11	osada ślad osadniczy ślad osadniczy	Ha PŚ	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	147/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. I	12	65-11	osada ślad osadniczy	Ha PŚ	k. łużycka (gr. białowicka)	141/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. VIII	19	65-11	osada ślad osadniczy	Ha EB/Ha	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	146/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. VI	17	65-11	osada ślad osadniczy	Ha Ha	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	145/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. V	16	65-11	osada ślad osadniczy	Ha EB/Ha	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	148/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. IV	15	65-11	osada ślad osadniczy	Ha Ha	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	149/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Białowice	Białowice, st. XXII	33	65-11	osada osada ?	Ha EB	k. łużycka (gr. białowicka) k. łużycka	140/Ar	1968-12-02
Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański, st. 2	8	64-11	osada osada skarb	ŚR WŚ Ha		368/Ar	1971-11-23

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Nowogród Bobrzański	Dobroszów Mały	Krzystkowie, st. I	7	65-11	cmentarzysko	EB	k. łużycka	402/Ar	1972-03-28
Skąpe/ Sulechów	Pałck/ Głoguszyn	Pałck, st. 6	45	58-14	pole bitwy	1759-07-25		L-881/A	2022-05-06
Sulechów	Kije	Kije, st. 5	5	58-14	gródek stożkowaty ślad osadniczy	PŚ NŻ		L-89/C	2018-03-06
Sulechów	Buków	Milkowo, st. 2	2	57-15	cmentarzysko kurhanowe cmentarzysko kurhanowe	EB EB	k. łużycka k. łużycka	L-29/C	1970-06-02
Sulechów	Kije	Kije, st. 1	1	58-14	grodzisko grodzisko grodzisko	WŚ WŚ faza B WŚ		L-15/C	1967-03-17
Sulechów	Buków	Milkowo, st. 1	1	57-15	cmentarzysko kurhanowe cmentarzysko kurhanowe	WEB EB	k. łużycka	L-28/C	1968-12-01
Sulechów	Buków	Milkowo, st. 3	3	57-15	cmentarzysko kurhanowe	OWR/ WŚ?		L-30/C	1970-06-02
Sulechów	Kije	Kije, st. 4	4	58-14	grodzisko	WŚ faza B		35/Ar	1966-03-10
Sulechów	Buków	Buków, st. 5	12	58-15	obiekt kultowy ?	WŚ		L-31/C	1970-06-20
Świdnica	Koźla	Koźla, st. 6	6	63-12	punkt osadniczy osada ślad osadniczy	EB OWR ? PŚ	k. łużycka	364/Ar	
Świdnica	Koźla	Koźla, st. 5	5	63-12	punkt osadniczy punkt osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	EB OWR ? WŚ PŚ	k. łużycka	350/Ar	
Świdnica	Koźla	Koźla, st. 7	7	63-12	cmentarzysko punkt osadniczy ślad osadniczy punkt osadniczy ślad osadniczy	Ha WŚ PŚ OWR PŚ	k. łużycka	432/Ar	
Świdnica	Świdnica	Świdnica, st. 12	8	63-13	osada ślad osadniczy ślad osadniczy	EB/Ha Ha PŚ	k. łużycka k. łużycka	434/Ar	1973-09-10

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Świdnica	Letnica	Letnica, st. 3	1	62-12	punkt osadniczy cmentarzysko osada ? punkt osadniczy ślad osadniczy	EK Ha OWR WŚ PŚ	k. łużycka	370/Ar	1971-11-23
Zabór	Czarna	Czarna, st. 2	66	62-16	osada ślad osadniczy	OWR PŚ		344/Ar	1971-10-27
Zabór	Czarna	Czarna, st. 3	67	62-16	osada osada ślad osadniczy	neolit/WEB ŚEB PŚ/NŻ		337/Ar	1971-10-27
Zabór	Droszków	Droszków, st. 10	57	62-15	osada osada osada ślad osadniczy	EB ŚR OWR PŚ	k. łużycka k. przeworska	446/Ar	1973-09-01
Zabór	Łaz	Łaz, st. 2	86	62-15	cmentarzysko cmentarzysko ślad osadniczy ślad osadniczy	Ha EB PŚ pradzieje	k. łużycka k. łużycka	283/Ar	1970-12-09
Zabór	Zabór	Zabór, st. 6	44	62-16	osada osada	neolit WŚ		338/Ar	1971-10-28
Zabór	Zabór	Łaz, st. 6	40	62-16	osada osada	EB OWR		442/Ar	1973-10-10
Zabór	Droszków	Droszków, st. 4	54	62-15	osada osada	EB/Ha OWR	k. łużycka	443/Ar	1973-09-01
Zabór	Zabór/ Czarna	Zabór, st. 1	36	62-16	osada ślad osadniczy cmentarzysko	OWR EK Lt		L-91/C	1971-10-28
Zabór	Droszków	Nowy Kisielin, st. 13	44	62-15	osada ślad osadniczy cmentarzysko osada osada ślad osadniczy ślad osadniczy	EB EK EB Lt OWR ? WŚ PŚ	k. łużycka k. łużycka k. pomorska ?	287/Ar	1970-12-09
Zabór	Droszków	Droszków, st. 22	65	62-15	osada ślad osadniczy ślad osadniczy	ŚR EK PŚ		445/Ar	1973-09-11
Zabór	Łaz	Zabór, st. 8	34	62-16	osada ślad osadniczy ślad osadniczy	OWR WŚ PŚ		419/Ar	1972-04-17

Program opieki nad zabytkami Powiatu Zielonogórskiego na lata 2026-2029

Zabór	Przytok	Przytok, st. 11	11	61-15	ślad osadniczy osada	neolit ? EB	KAK ? k. lużycka	276/Ar	1970-12-08
Zabór	Droszków	Nowy Kisielin, st. 9	42	62-15	osada osada	EB Lt	k. lużycka k. pomorska	286/Ar	1970-12-09
Zabór	Łaz	Łaz, st. 3	29	62-16	cmentarzysko osada ślad osadniczy	EB OWR PŚ	k. lużycka	441/Ar	1973-10-10
Zabór	Zabór	Zabór, st. 9	42	62-16	osada ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	ŚR EK OWR PŚ		418/Ar	1972-04-17
Zabór	Zabór	Zabór, st. 7	45	62-16	osada	OWR		339/Ar	1971-10-28
Zabór	Przytok	Przytok, st. 1	1	61-15	grodzisko	WŚ		L-10/C	1966-03-03
Zabór	Droszków	Droszków, st. 17	59	62-15	osada ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy ślad osadniczy	EB EB OWR WŚ PŚ	k. lużycka k. lużycka	428/Ar	1973-09-01
Zabór	Łaz	Łaz, st. 5	41	62-16	osada		k. lużycka	285/Ar	1970-12-09
Zabór	Droszków	Droszków, st. 5	53	62-15	osada ślad osadniczy	EB EB/Ha	k. lużycka k. lużycka	444/Ar	1973-10-10